

05

MAGYAR

PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI

FIGYELMEZŐ.

MÁSODIK ÉVFOLYAM.

Első és második füzet.

1871.

Január és Február.

I.

Felsőbb iskoláink életkérdései.

Felsőbb iskoláink javítása körül szünetlenül munkáltak a közelebbi két évtizedben Európa legmiveltebb nemzetei. Francziországban előbb Fortoul, utóbb Duruy, s főleg az utóbbi tett gyökeres intézkedéseket. Ez utóbbi küldött tudós iskolai férfiakat az angol és skót iskolák helybeli tanulmányozása végett, s e küldetés eredménye Demogeot és Montucci két rendbeli előterjesztések (Sur l'enseignement secondaire. Paris 1868. és sur l'enseignement supérieure en Angleterre et en Ecosse. u. o. 1870.); nagybecsű s tanulságos leírása N.-Britannia közép- és felső iskoláinak. Németországban ez ügy kifejelettnak s megállapodottnak látszik; és mégis újította gymnasiumai rendszerét közelebb Bajorország, figyelmet érdemlő változtatásokat tett Württemberg s több más német állam, — sőt a porosz rendszer is folytonos javítások alatt áll, ha nem a legfőbb életkérdésekre nézve is. A belgiumi tud. középiskolák (athenaeumok) dolga megállapodván még az 50-es évek előtt, elég zavartalan volt — amennyire innen belátható, — s mégis egy igen jóra való cikket találunk a Revue de Belgique 1869. egyik füzetében, mely amaz intézetek javítandó hiányait

PROT. EGYH. ÉS ISK. FIGYELMEZŐ.

tárgyalja. De ilyféle intézetei hiányainak kinyomozására legtöbbet Európában közelebb a brit nemzet tett; azon egyszerű okért, mivel itt leginkább is szükségeltetett a javítás. Számos éveken át működött s tán működik maig, egy országos küldöttség a nyilvános iskolák anyagi és szellemi állapotának kutatásában, melynek dolgozatai nagy terjedésre nőttek (*Schools inquiry commission. Vol I—IX. összesen 6200 lap. London Longmans*). Ugyane küldöttség egy érdemes tudóst és volt tanárt, a nagy nevű Arnold tanár fiát Arnold M-t küldé ki Európa művelt országaiba, az egyetemek és gymnasiumok szerkezetét s működését az életből közvetlenül tanulmányozni. E vizsgálat gyümölcse a „*Schools and Universities of continent*.” Ez utóbbi években foglalkoztak e dologgal kitűnő férfiak, nemcsak iskolai egyének, melyek nagybecsű dolgozatai összegyűjtve találhatók (*Essays on liberal education. London 1869*), hanem más szakbeli tudósok vagy állam- s társadalmi tudományok kitűnő írói (*Huxley, Monckton-Milnes utóbb lord Houghton, Mill St. I.*) Ugy látszik, az összes műveltebb közönség figyelme fel van ez ügy iránt izgatva, s így sokszor a szakismeret nélküli józan s észnek éles látása, helyes tapintatu nézetei is nyilatkoznak, mint például a *Cornhill Magazine* „Paterfamiliája”tól. A dolog Franciaországban is kitűnő emberek figyelmét vontta fel, kik közül a már említetteken kívül csak Renant (*Questions contemporaines. Paris 1868*). Boissier Gastont, Laveleye Emilt, Hillebrandot, a magyar iskolai és más irányu irodalomban is emlegetett neveket akarom felhozni.

A dolognak e szerint nagy fontosságúnak kell lenni. A kormányok, népek, úgy látszik, lassanként elismerik, hogy a bensőkre, szellemi élet gyarapítására, szellemi tőke szerzésére kell főkép törekvésöket irányozni, s ha egy-két bódogabb respublica, mint az amerikai és a svájci, csaknem annyit költ évenként iskoláira, mint bureauira és katonaságára, más kedvezőtlenebb helyzetű nemzetek is kezdik az iskolákat főtárgyul tekinteni gondoskodások tárgyai közt, s igen fontos tényezőnek az állam gépezetében. És ez a kor humanább irányának csalhatatlan jele. — Mi több, az államok elismerni látszanak Renán azon óhajtságának alaposságát is, hogy az élet által legkevésbé felkapott, az életben legkevésbé árusítható

tanárok legnagyobb pártoltatást kívánnak az állam részéről, mely a legfensőbb érdekeket jól kismerni s azokért legtöbbet tenni hivatott. Innen az időnként nagyszámmal keletkező műtermek, gyűjtemények, könyvtárak.

Minket is előbb a németek tanintézeteivel ismerkedés, utóbb az 50-es évek gymnasiumi és jogtanodai szervezete meghasonlásba hozott a múlttal; bár a jelennek s jelenleg szóbanforgó tervekkel sem lehetünk elégtelnek. A régmúltat nem kívánhatjuk vissza; mert annak időszerűtlenségét, élehetetlenségét s a mai tudományos előhaladással szemben feltűnő avultságát rég átláttuk. Az újabb és általán dicsért rendezetnek sokoldalúsága nem a mi tanképességünkhöz, elemi iskolai előkészületeinkhez való. Segéd-eszközei kiteremtésére alig van anyagi és szellemi erőnk. Nincs hona meg, a legszükségesebb: a tanerő, a megállapodott nézetek, meggyőződés. Tehát valami középben törjük fejünket. Nem tanférfiak, kik mondhatni egy akarattal, vagy legalább csekély eltéréssel a Németországban legszebb gyümölcsöket termő rendezetet vallják egyedül üdvösnek, hanem a közönség érdekében azok, kik amily tájékozatlanok a közoktatás történelmében és gyakorlatában, éppoly merészek és radicalisok terveikben, — kik a közönség érdekében legbóldogitóbb dolgot vélnek cselekedni azáltal, hogy a tudományos művelődés, és így a középoktatás és felsőbb iskolázás célját mennél lejjebb és így egészen az üzleti vagy piaci élet niveaujáig süllyesztik. Tehát újról, eredetiről, kiválón nemzetiről álmodoznak, milyenről Európa tanférffiai álmodni sem tudnak. (Ma pedig közelebbről s többen érintkezik egy nemzet a másikkal, mint egy század előtt, ugyanazon hazában egyik hitfelekezet a másikkal!) — Ezt főleg a gymnasiumokra nézve. De fejszét vetettek jogtanodáink életgyökereire is, nagy bámulatunkra ép akkor, midőn azok szülők és közönség nagy örömeire „nagyban“ virágozni kezdtek. És az országos egyetem? Ez a legszélsőbb nézetek, ultramontánosság és radicalismus álmainak, vágyainak tárgya; melyek minapi vitáiból természetes vőlt, azon gondolatra ébrednünk: mely sarkellenes érdekek vegyülnek a mi közügyi tárgyalásainkba, s mily bóldogtalan az a nemzet, mely demokrat törekvései közepette tapasztalni kénytelen, hogy kebelében, annyi ellenérdekű testület,

annyi ellentétes jogok, oly eltérő mivelődési irányzatok miatt, örökre meg van alapulva a — *bellum omnium contra omnes*!

Legsajátságosb pedig prot. főiskoláink helyzete. Ezek a haza iskolai férfiai s állam- és társadalom-tudósainak nagyrésze előtt ismeretlenek, lényegökre, szellemökre nézve. Ezekről rendelkezni ama fensőbb körökben sohasem tudtak jól, s félő, hogy újabb időkben is ezek számbavétele nélkül fognak rendelkezni. Ezekkel olyformán vannak nagyrészből férfiaink, mint a continens tanférfiai vagy éppen Anglia positivistá tudósai az angol közép- és felső iskolákkal: látják, vizsgálják benső szerkezetöket; szellemöket nem értik. Ez a hiány magunk körében is zavar némelyeket, kik a kor radicalis kívánatairól felületesen értesülnek, s azokat itt létesíteni kívánnák; de érzik, hogy ezt tenni lehetetlen, vagy legalább nehéz dolog. Van itt valamely ellenálló erő. Tényező, melyet ki nem számíthatni, s melylyel nem könnyen rendelkezhetni. Talaj, melybe új alapot ásni nehéz; romok, melyek óriási darabokból állanak, mint Atreus kincskamarájának vagy az egyiptomi gúlának kódarabjai, s melyeket elhordani fárasztó.

E főiskolák legnemesb áldozatok alapján állanak, kegyeletes szeretet és gond tárgyai, százezrek részvételére számítanak s lételők biztosított; másrésről a magyar nemzetiség, tiszta nemzeti nyelv fentartására, az ujkori tudománynak a magyar nép szellemébe ol-tására, Széchenyi dicső szavaival élve: a magyar vér nemesítésére első sorban hatnak. Ily intézeteket conserválva az időhöz képest javítani egyházunk és a nemzet legfőbb teendői közé tartozik. — De miben kell hát lényegesen változniok, menyiben módosíttatniok: ez és az ebből folyók mai nap a sok gondot és sok zavart is okozó kérdések. Ezekfelől kell ma már tisztába jutnunk, midőn az országos képviselőnek ez ügy feletti végleges intézkedése, óránként várható s óránként kétségtelenebbé lesz, hogy jövőnk szellemi értékünkötől függ.

Az ezen ügyben, egyenest és mellékesen felmerülő kérdések felőli tájékozás, vagy meggyőződés szerzésének elősegítése, célja a következő soroknak, — kiválón saját főiskoláink pártolóinak becses figyelmére s részvételére számítván.

I. A gymnasiumi kérdés.

„Igazán szólva a középiskolák tevékenységeképezi az ország műveltségét.“

Hillebrand Reforme. 10. l.

A felsőbb oktatásügyre s gymnasiumra nézve sok kérdés lehet; de egy van olyan, melytől az egésznek jelleme, -- mondhatni üdve, hatása függ, — oly kérdés, melynek megfejtésétől a legfelsőbb oktatásra is nagy hatás ered; ez a humanismus és realismus közötti verseny vagy elsőbbség kérdése. Vajon a gymnasiumokban, melyek feladata: 1. az egyetemi szakszerű tudományos oktatásra előkészíteni, és 2. általában műveltséget adni: e kettős cél elérhető-e a főképp humanisticus oktatásra alapított képzés által, vagy a gymnasium (lyceum v. athenaeum) egyik s fensőbb felét a tudományos szakokra teendő előkészület által kell-e elfoglalni; az u. n. általános műveltséget pedig nem tényezik-e inkább a természeti s efféle tanulmányok, mint a classicai irodalmak s nyelvek, eddig u. n. humanistikai oktatása?

Különfélekép és mégsem ellenkezőleg fejtették meg e kérdést Európa művelt modern államainak törvényhozói.

Belgium athenaeumaiban, a hollandiakban a francia uralom alatt, Franciaország lyceumaiban 1865 előtt az 5-6 alsó osztályon felül kétfeléágazás divatozott, külön út nyittatván az egyetemi más pályákra, külön a technikaiakra (mondjuk a közbeszédhez képest röviden így) indulóknak.

Némethon egyértelműleg a főleg humanistikus s mellékesen real tantárgyakat befoglaló rendszert fogadta el, s a másik irány szükségait reál- és speciál-iskolákkal igyekszik pótolni. Ettől Ausztria már az 1849-diki Entwurf által csak annyiban tért el, hogy a mathem. természetiaknak több időt, nagyobb tért szentelt.

Angolhonban csak a legközelebbi évek kezdik elismertetni, hogy a classicai nyelvek és irodalmak mellé egyéb is kell, s ma már ősrégies és egyházas színezetű iskoláikban is tanítanak a természettudományokból némely fontosb ágakat, az intézetek főfeladatának, jellemének teljes fentartása mellett.

A magyarhoni törvényhozás elintézése alatt oly javaslat áll, mely leginkább a Franciaországban már megszüntetett s a Belgium-

ban fenálló rendszerhez hasonlít, — mely a kilencz osztályú, valamennyire egységes intézet hatodik évfolyama végén nyitja fel a kettős (előbbi tervezet szerint: négyes) utat, melyeken a különböző életnemek előkészítő sajátabb tanulmányai kicsinyben adatnának, — nem is anyira előkészület, mint teljes bár rövid készület; mely tanfolyam eszerént nem is anyira az egyetembe lépőnek, mint az életbe kitérőnek volna számítható. Menyire eltér azonban e terv saját példányaitól, onnan tetszik ki, hogy Franciaország lyceumaiban soha ily specialis előkészület egyik szakra nézve sem adatott, — Belgiumban pedig a görögnyelv az alsó osztályokba kötelezőleg foglaltatik be. E javaslatra nézve nyilatkozott s pedig ismételve a hazai tanártestületek legnagyobb száma s itt-ott a külföldi sajtó is. Én nem kívánom itt bírálat alá venni, csak azt kérdem, hogy miután e terv azáltal, hogy

1. A humanistikus képzést egynémely tudományos pályára nézve hat év alatt kívánja befejeztetni.

2. a görögnyelvet az általában hum. tantárgyak közül, mint szükségtelent vagy lehetetlent kirekeszti, —

3. a négy alsó osztályba a reáliskolai alsóbb tanfolyamot is befoglalja:

a szó európai értelmében vett humanistikai oktatást megcsontítja, sőt csaknem megsemmisíti: általában véve is, de főleg a mi helyzetünkhöz mérve tanácsos és hasznos dolgot cselekszik-e?

A dolgot egész elvontságában fogom itt tárgyalni, egyszerűen nevelési és emberiségi s nemzeti érdekből; és főkép a legkitünőbb államférfiak s tudósok nyilatkozatait elsorolni, hogy ne mondat-hassék, mikép előadásom, felfogásom egyóldalu, merőben humanistikai képzettségű és foglalkozásu ember és felei megrögzött előítéletén alapuló.

„A humanismus és realismus feletti vita — mond Eckstein tanár és igazgató a némethoni philologok 1867-diki gyűlésén (Jahn's Jahrbücher f. Philologia u. Paedagogik 1868: 115. l.) — Német-honban már elcsilapodott. A reáliskolák szerveztettek s humanizáltatás által a gymnasiumokhoz mindinkább közel hozattak; a reáliskolai tanárok, mint tudományos képzettségű iskolai egyének, különösb meghívatas nélkül is élénken részt vesznek a philologok

s tanférfiak gyülekezetiben.“ Azonban világos, hogy a derék tudós nézete csak Németországra nézve lehet alapos; némely más nemzeteknél még nyilatkoznak ellentétes nézetek.

A gymnasium feladata, mint sokszor elmondatott, kettős. Előkészítés az egyetemre vagy a sajátlag ugynevezett tudományos szakokra, — a technikai szaknak más tudományos tanintézete is van — és előkészítés a műveltebb életre azok számára, kik egyetemre át nem léphetnek, kik ama „kenyértudományok“ egyikét sem kívánják szakokká tenni, hanem minden ismeretszaktól annyit venni, menyi egy fensőbb hivatásu magánzónak szükséges. Ez utóbbinak amaz előbbi célt feláldozni nem szabad. Mert az államot és társadalmat (egyházat) első sorban és szorosb kötelezettséggel amazok szolgálják, — a társadalomban a jóllétet, mint vezetők s felelős organumok amazok tényezik, s azért kétségkívül főleg azoknak képeztetéséről kell gondoskodni, kik a nemzet szolgálatára szánták magokat; anyivalinkább, mert az u. n. magánzók, idejökkel s eszközeikkel dúsabban és szabadabban rendelkeznek, s az egész életet úgy használják fel céljaikra iskolául, ahogy kedvök tartja. Ezeknek az elemekre nézve alap adandó, a fensőbbekre nézve inkább csak ösztönzés, szükséges segédeszközök és tájékoztató; míg amazok tevékeny működése ismereteik terjedtségétől nagyrészen függvén, részletes tudományos oktatás s mély tudományos készület nyújtandó.

Azonban amazokra is, kik, kivált nálunk, inkább tanulási kedv, mint segédeszközök hiányában az egyetemet mellőzik, tekintettel kell lenni, s a közép műveltségű magánéletre, kivált hol a tudományt még a közélet nem esmerete általános érdekének, s nem használja mindennapi táplálék megadni minden irányban lehetőleg oly alapot, melyen a magánélet embere tovább építhessen, s szellemileg elég magasra juthasson el. Így a főtanulmányok mellett a matematikában, természettudományokban stb.

De Némethonban s mondhatni másutt is, általános vélemény az maradt, hogy ezen tekintet mellett is a tudományos középoktatás lényegében humanistikai legyen; eféle intézetek főfeladata az emberiség vagy humanitás tanulmánya, vagy az u. n. philologico-historiai oktatás levén.

Igy nyilatkozik például Stein Lőrinc, jóhírű államtudós, ki (Verwaltungslehre) bőven tárgyalja az iskolák ügyét, egész fontosságában elismeri a tudományos képzés szükségét, egyóldalunak s csonkának vélné a merőben philol. oktatást; de azért kijelenti: „nem kérdés az, vajon a class. képeztetés a gymnasiumokban alapul szolgáljon-e; kétségtelen, hogy itt a gyakorlati élet tanulmányai csak anyiban tárgyalandók, amennyiben az alapos classikai képeztetést nem hátráltatják. Ez alapelv szerént kell a tud. előképzés dolgát rendezni; egyeseknek a réaliskolába átlépést alakilag lehetővé tévén.“ (V. 204. l.) És mivel „a gymnasiumokat úgy kell tekinteni, mint általános képzés tanintézeteit, mely képzés az egyetemi tanítást nélkülözheti is, melynek körében az ifjunak nem szakemberré kell lennie, s mely intézetet a művelt osztályhoz tartozandó minden ifjunak át kell járnia: tartozik ez a classicitás mellett a növendékekkel a történelem, bölcsészet, államtudomány nagy terjedtségű körét általános vonásokban megismertetni. E célra a gymnasium végén, egy utolsó bölcsészeti osztálynak, u. n. Selectának vagy bármely más név alatt kell pótlékul adatni, mely ezen általános életképzettséget megadja, azon világos hozzáadással, hogy ez osztály elvégzése az egyetembelépésre ne szükségeltessék.“ (U. o. 205. l.) — Ezt főleg azért óhajtja, mert Némethon gymnasiumai, szerénté igen egyóldaluak. De látjuk, hogy a dolog lényegére nézve a humanistákkal tart, s csak egyetlenegy tanórát sem kíván a nézete szerént is „legjobb“ német gymnasiumokban változtatni. Az is világos, hogy semmi bifurcatióra nem gondol, kivált a 14 éves forma tanulóra nézve, a hatodik osztály végével.

A svájci gymnasiumok összeállított tanterve melletti észrevételekben (Uhlig és Burckhardt-Brenner Zusammenstellung. 2. l.) kimondatik, hogy a polytechnicum nem egy tanára nyilvánította már azon óhajtását, hogy a polytechnicum növendékei végezzék el az egész gymnasiumot. Ugyanitt (3. l.) mondatik, hogy a realisták, kik a különböző tantárgyakból egy-egy tömeget, egyenlő mélységben s terjedelemmel betanultatni kívánnának, idealisták, lehetlenséget kívánnak sat.

Demogeot és Montucci francia tudósok (az utóbbi

mathematikus, mint az előbbi svájcziai egyike) előbb említett Rapport-jokban (I. Köt. 71 s köv. II.) Stuart Mill és Gladstone nyilatkozataikat idézik.

Előbbi így szól: „A régi világ, melylyel a görög és latin tanulmányok ismerettségbe juttatnak, az ujkori társadalom főbűneinek valódi javítószerét foglalják magokban. A class. szerzők ép azon nemét az erényeknek tüntetik fel nekünk, melyeknek leginkább hiányában kezdünk lenni. Feltüntetik az embert magasb állásponton, kevésbé szelidnek, de sokkal nagyobb hazafisággal; kevésbé érzékenynek, de sokkal nagyobb önuralommal; általában véve kevesebb erényt, de az egyéni erény (erély = virtus) meglepőleg nagyobb mértékét; kevesebb kicsinyes jóságot, de több nagyságot, több érzetét a nagyságnak; több olyat mi arra irányul, hogy felmagasztalja a képzelődést s magasb eszméket leheljen belénk arról: mire képes az ember. Ha e tanulmányok, mivel oly kevésbé analógok a jelen élettel, a nagy tömegnél nem találnak rokonszenvre és részvételre, egygyel több ok arra, hogy szükségesek, indok arra, hogy azok kik tehetik, kötelességöknek érezzék, minden erejüket megfeszíteni, hogy e tanulmányokat a hanyatlástól megóvják.“

Érdekes lesz még Gladstone-, előbb az oxfordi egyetem parlamenti követe, utóbb s ma is angolhoni miniszter-elnök, Európa egyik legelső államférfia, s mi több kitűnő pénzügyi férfiú, szintoly vallásos mint szabadelvű tudós, több kitűnő munka szerzőjének ez ügybeli nyilatkozatát meghallgatnunk:

„Miért van az, hogy a classikai oktatás első helyen áll iskolánkban? Talán azért, mert így van megállapítva ősi időktől fogva? Vagy mivel fejleszti a műizlést, az ész, az emlékező tehetőséget, az előadási választékosságot? Mindezen előnyök csak mellékesek és másodrendűek; csak részszerű s kisszerű eredményei egy nagy horderejű igazságnak. Ez igazság nézetem szerint az, hogy az európai újszerű műveltség, a középkortól maig, e két nagy tényezőnek műve: a keresztyénység és a görög szellemé, — mely utóbbinak a római csak visszaverődött sugára. Szent Pál, a népek nagy apostola személyesít meg önmagában e két nagy hatású elem párosodását. — Például Aristoteles és Plato szerepe a

keresztyéni nevelésben nem kényszerű s nem olyan, mit nélkülözni lehessen. Az u. n. classikai nevelés anyagai a dolog természeté által élénk szabvák, mégpedig mondhatjuk végzet- vagy gondviselészerűen, olyformán pedig, hogy ez nem valami mellékes dologgá legyen, hanem valóságos kiegészítője a keresztyénségnek az emberi lélek nevelésében.“

„Ha ezen elv helyes, egyszersmind eléggé engedékeny, emelkedett és szembeötlő is. Megadja mindazon kérdések kulcsát, melyek arra vonatkoznak, minő rangot kell elfoglalni a classikai oktatásnak a nevelés más eszközei mellett. — Azonban a főelv következményeit természetesen korlátozni kell az egyének- és körülményekre nézve. Teljesen csak az ifjúság ama kis részére kell alkalmazni, mely bármelyik nemzetben is, a teljes oktatást nyerhető osztályt képezi.“

„Nem szükség tulzón kiterjeszteni azokra is, kiknek jövő hivatása szakképzést igényel; mely érdek az általános képzést természetesen korlátolja. Nyílt kérdésekül maradnak fenn az egyéni képesség- és tehetetlenségből folyók. De határozottan megszabja a nevelés főszabályát azokra nézve, kik amaz elvvel járó köteleességek alól személyes vagy külső indok miatt fel nem mentendők; és e főszabály marad középpontja az oktatási rendszernek, mely körül kell csoportozniok minden mellékes tanulmányoknak.“ (U. o. 73. l.)

Midőn fentebbi években Manchesterben egyetemet akartak alapítani; két angol tudóst küldtek ki a [némethoni egyetemek megvizsgálására. Ezek előtt nyilatkozott Hoffman berlini vegytanár ilyképen: „legbiztosabb eszköz a tudománynak, azon tanmód általi lealacsonnyittatása ellen, mely nagyon is gyakorlati felhasználást tart szemelőtt, az egészséges és alapos iskolai képzés; és e tekintetben az ó classikai irodalom megbecsülhetetlen. Tizenkettőjével találtam ifjakat, kik vegytani előadásaimra jöttek és jártak, anélkül, hogy előbb a tudománynak nevét is esmerték volna, — csak jó gymnasiumi képeztetést nyertek; s ezek egy év alatt elhagyták azokat, kik egy rakás ismeretet hoztak magokkal a vegytan elemeiből.“ (Magazin f. d. Liter. d. Ausland, 1870: 305. l.)

Ily nyilatkozatokat könnyű volna nagyszámmal egybegyűjteni.

Igy Renan E. Boissier Gaston, Hillebrand nagyon ismert nevű francia tudósokét, Hamilton kitűnő skót bölcsészét, Temple, Thring s más jeles angol tanfőriakéit; de nem akarunk szakfőriakkal, mint talán érdeklettekkel bizonyítani. Felhozzuk csupán Huxleyt a híres természetbuvárt, ki (Lay Sermons, addresses etc 48. l.) a liberalis nevelésről beszélván, s a classikai oktatás hátrányait s rosz methodusának ártalmait elsorolván, így szól a többek közt: Ne várja senki, hogy én ócsárlom a komoly észszerű classikai oktatást. Nem akarok ily dolgokról roszul szólni s azokkal rokonszenvezni, kik ezt elgázolni akarnák. Sőt, ha oly életirányba térhetek, semmi más nyomozással nem foglalkozom vala örömessebb, mint az ókoréval.“ — De meg kell vallanunk, hogy ellenkező vélemény is van, s újabb időkben még az angoloknál is — mert itt legfőbb³oka van — jelentkezik.

A társadalmi és így az iskolai ügyre vonatkozó minden tétel, ama főkérdés elhatározásától függ: mi a művelődés feladata, melyik annak helyes iránya? Ha a földi élet feladata nemcsak hogy egyedül e földi életre határozódik, hanem kizárólag anyagi természetű; ha a moralis életnek nemzetgazdasági célzata van egyedül: a gazdagodás és szaporodás; ha a nevelésben nincs más cél, mint szellemileg és főkép testileg munkaképessé tenni, s így nem az emberiség legmagasb példányainak, legnemesb életvirágainak megesmerése által, nagy eszmékért hevülő, nagyra képes, önfeláldozó embert nevelni, hanem a természettől legtöbbet kivíni, kicsikarni, kiragadni, — azon legerősebben uralkodni; ha a szellem és anyag, s ezek érdekei közt különbséget tenni nem akarunk, vagy azokat ezeknek határozottan alájok rendeljük, s az emberiségi nagy eszmék helyébe, a természetbeli nagy munkákat tesszük célunkká, s ha a legképzettebb majom szerepét óhajtjuk az isten képe helyett: természetes, hogy a multa, annak nagy embeire — kik a mi korunkhoz mérve, együgyű ábrándozók lehettek, — s elmemeveikre, melyekben talán az a felséges, ami nekünk babonás, mesés, gyermekies, szükségünk nemigen lesz. Egy családi szeretetet, ker. türelmet, isteni félelmet, érdemek tiszteletét, szellemi nagyságot és kitűnést megsemmisítő phalanstérenek, vagy Icaríanak — a bődög közepszerűségről színezett ábrándké-

pénél fogva — nincs szüksége ily nehéz tanulmányokra. Ily társadalomnak kétségkívül gyűlöletes lesz minden mi nem „munka,” — mi nem középszerű, mi nem köznapi és könnyen szerezhető.

Emiatt a természettudósok közül, némely buzgóbbak ellenségei a classikai művelődésnek. Ily értelemben mondja Helmholtz a „Tonempfindungen” európai híré szerzője, hogy a philologiai képzés nagyon is a könyv betűihez köti és szoktatja, s nem engedi észlelési önállóságra jutni az ifjak elméit. Ezért panaszkodik a már említett Huxley, egy különben fontos és méltányos beszédében, a tudományoknak a class. nevelés miatti hátráltatása ellen, s elemésen fejt ki, hogy ennek célja (Angolhonban!) el nem éretik. Ezért megy anyira Abbott angol tanár Londonban, hogy amaz oktatást célt tévesztőnek vallja, szólván ellenében az anyai nyelv tanítása mellett. (Angolhonban ez is mellőztetik!) A gondolkozni tanítás, és a helyes gondolkodás megismerésére s megítélésére vezetés célját, ugymond, nem érhetni el a classikusok tanítása által, ahogy azt mostanában (Angliában) teljesítik. „Classikai tanulók úgy vannak, mint az Alpokon útzok, kik felkapaszkodnak valamely hegytetőre azon reményben, hogy dicső kilátást és tudományos észlelésekre alkalmat nyerjenek. De száz feljutó közül 99-en, mire feljutottak, úgy eltikkadtak, hogy nincs kedvök bármit is megsejmelni, s csak azt sejtik, hogy már késő az idő, alig is láthatnak valamit; és midőn a lehető legnehezebb úton újra leszállottak, bizalmasan bevallani kénytelenek, hogy csak a fárasztó gyakorlat volt egyedüli nyereségök.” (Athenaeum 1868. II. 699. l.) — Ilyféle erősen kifejtett a lehetőleg indokolt nyilatkozatokat lehetni a fentemlitett essay-gyűjteményben (on the liberal education) s csaknem kizárólag iskolai férfiaktól. Nyilatkozataikat szinte minden pontra nézve az angolhoni rossz methodus baleredményei indokolják, s így nem méltathatók itt kiválóbb és részletes tárgyalásra. Aki e methodust, tehát az angolhoni középiskolák és egyetemek (ezekben is a class. tanulmányok uralkodnak) tanításmódját, vizsgálatait, osztályzatait ismeri: az nem fog az ily kifakadásokon megindulni, még kevésbé a humanistikus v. classikai tanítás elve ellen valamit találni, — valamint magok ezen írók s maga az igen széles látkörű Arnold M. is (fentebb említett mű-

vében) egy szót sem tesznek a némethoni gymnasiumok rendszerének lényege ellen; noha ez utóbbi mindent megtekintett s nem az elfogult humanista szemeivel.

Nálunk, de másutt is, a legnyomatékosb ellenvetések, a nyelvtanulmányok nehéz voltára alapítvák. Mert a classikai irodalmak becsét, aesthesis, tudománytörténet, hazafias és emberiségi érzelmek gerjesztése tekintetéből s ezek táplálása végett: alig tagadja valaki. Ugy hogy azoknak fordításokból megismerését minden oldalon szükségesnek vallják. Legyen szabad hát itt főleg a nyelvtanítás értékéről és nehézségeiről szólni. Legyen e kellemetlen kérdés feltéve: miért kell ez oly nehéz latin nyelvet, 6—8 éven keresztül legtöbb időt elfoglaló tantárgyul megtartani? E nyelvet, melyről apáinktól hallottuk, hogy nehézségre nézve két-három új nyelvvel felér, — melyről ma itt-ott „döntő“ férfaink mondják, hogy gyógyszerári cikkeknek való s nem mindenkinek, minden-nap adandó ételül? Lehet ez a rkath. egyháznak „szentelt nyelve“ (M. Sion. 1870); általában a társadalmat s a protestáns egyházat menyiben érdekelheti?

Saját férfaink vélemény-nyilatkozatait mellőzőm s utóbbra hagyom ön észrevételeimet is; halljuk csak az idegeneket s lehetőleg nem érdekelteket.

Holzen dorff berlini egyetem jogtanár s szakának egyik fődisze (Von deutschen Hochschulen 220. sköv. l.) így szól: „A classikus nyelvek tanítását tekintjük úgy, mint érettebb ifjaink mással felcserélhetlen főképző eszközét. Némelyek változtatást kívántak, a természettudományok és új nyelvek terjedtebb tanítását sürgetvén; kívánván, hogy az taníttassék, mi az életben használatos. De épen e követelés teszi lehetetlenné a követelt újítást. Mert mi hát az „az életben használatos“ dolog? Egyiknek egy, másiknak más; látjuk hogyan szaporodik az életben használhatók tömege, egyszersmind hogyan térnek el egymástól az egyesek külön életfeladatai. Az iskolák nem tehetők oly helyzetbe, hogy az egyéni szükségekhez alkalmazkodjanak; mindenkinek egyaránt adni kénytelenek; és minél inkább erőlködnének az egyesek vagy társadalmi osztályok, csoportok specialis szükségeit kielégíteni s ehhez képest: multa non multum teljesíteni, annál kevésbé tudná egyes em-

ber a neki szükségest az iskolák tárgyaiból kilelni; annál több és többféle ballasztot rakatna magára... Egyedüli feladat e körben a gondolkodási képesség kifejtése a terjedelmes ismeretek felfogásához... Az egyetembe lépő nem tartozik theologus, jogász, természettudós vagy historikus lenni, a szó legszűkebb értelmében sem; hanem szükséges azon szellemi erővel és ügyességgel birnia, hogy közbejövő fokozat (l. előbb Stem L. javaslatát) nélkül is, azonnal kezdhessen egyikké vagy másikká lenni. Hol ennek^{*)} gymnasiumaink eleget nem tesznek, nem a latin nyelv az oka. A gondolkodó tehetség lényegileg két dolgot foglal magában: az ítélő és szemlélkedő tehetségek kifejtését. Hibátlan logikai gondolkodás, több kisebb nagyobb terjedőségű részletből egésznek összeállítását teszi fel, oly szilárdan és teljesen, hogy ítéletünknek teljesen alávethezzük és ez által szellemi é n ü n k n e k tulajdon maradandó sajátjává tehezzük. A hibátlan gondolkodás minden téren ugyanaz; ki bir vele vagy képes reá, mindenben és mindenütt képes s ki nem, az sehol sem képes. Ezt megtanuljuk csak gyakorlás, saját tevékenység, gondolkodás által, a feladat folytonos öntudata mellett; az erre vezérlés csak anyiban használ, hogy a feladat helyes megoldását ellenőrizi. A gondolat helyes alkotásának ellenőrzésére csak két tanulmány van anyira kifejlődve, hogy már a kezdővel beláttathassa a mi e tekintetben helyes vagy hibás, és ez a matematika és nyelvek ismerete; melyek ennél fogva arra jogosítvák, hogy az ifjusági oktatás alapjául szolgáljanak. A természettudományok e célra mindaddig nem alkalmasok, míg a természet tünetényeinek nagyobb része matematikailag meg nem magyarázható s világosítható. Inkább iskolai tantárgyakká lehetne tenni s a logikai gondolkodás eszközeül felhasználni, a jogtudomány némely részét, vagy a zenetant, general bassust, kontrapunktot stb. A matematika a nyelvtant meghaladja a helyesnek pontos meghatározásában s a tévedések kézzelfoghatóvá tételében; de a nyelveknek viszont ama felett ama mérhetlen előnyük van, hogy az ítélés mellett a szemlélkedést is képezhetik^{*)} Mert haszinte elismerendő is, hogy egy nyelv nagy-

^{*)} A matematika oktatási haszna egy bizonyos határig kétségbe vonhatatlanul bizonyons és alig tagadtatott valaha. De e határt ne terjeszszük messze; különben tévedésbe esünk. Erre nézve figyelembe aján-

szerű alkotmányát alsóbb osztály növendéke soha, felsőbb is csak kivételesen foghatja fel; mégis az olvasmány ifjai képzeletnek sok érdeklőt és gerjesztőt ad. S itt épen a sokféleség a fődolog; mert a szemlélődés, ellentétben az ítélőtehetséggel, minden téren más-más; minden szakra nézve máskép készítendő elő s másképen iskoláztatandó.

Igy a nagyhirű jogtudós. Csak általánosságban mint oly férfi, kinek volt alkalmá fensőbb képzettségű ifjakon tapasztalni, ki érdeklődik az egyetemi oktatásért egészben és saját termén kívül is, s ki a legszabadabb egyetem körében is elég komoly nevelés s oktatási nézeteket sajátított el; de gymnasiumi ifjak gyengébb korának sajátságait nem észlelhette oly nyomosan s részletesen, — annál fogva nem adhatja nekünk elő, miképen szánt-vet a gymnas. tanító, hogy ápolja, tisztogatja, irtogatja a nyelv elemeivel bibelődve az ifjonc elméjében a gondolat és ismeret irányait.

A gymnasiumi gyakorlat nyomán szól más többek közt egy angol tanfő, kinek előttünk ismeretlen nevét Hamilton nagy

lom Hamilton a kitűnő bölcész nagyfontosságú fejtegetéseit (Discussions I. 200—336.) Mollőzvé itt Descartes, Pascal, D' Alembert s mások s épen matematikusok, saját nézetét igazoló nyilatkozatait, csak Weiller bajor akad. titkár szavait jegyzem ki. „Mathesis és grammatika lényegesen különböznek egymástól általános észfejtési hatásokra nézve. Az előbbi csak a tér- és időbeli szemlélődéssel foglalkozik s ennél fogva alapjában olyan, hogy létünknek csak bizonyos körére terjedhet ki, holott az utóbbi általában szellemi életünk elemei ismereteivel foglalkozván, kiterjed lételünk egész birodalmára. E végre a gramm. elmegyakorlatnak, ha jól intéztetik, meg kell előznie a matematikait. Innen érthető, hogy ez utóbbinak hatása nem terjed annyira, mint amazé értelmiségünk mezején; hogy nem fejti az elmét oly sok oldalról; hogy soha oly mélyen nem hatol be mint amaz. Mathem. oktatás által a gondolkodási erők legbensőnkben, nem izgattatnak fel oly nagyon, inkább külsőleg rendre és szigorra fegyelmeztetnek; így e tantárgy nevelési hatását inkább alakí szabatosság, mint a gondolkodási erő megtermékenyítése által tünteti ki. Ez igazságot szembetűnőleg tanúsítja a tapasztalás saját oktatásunk (némethoni) körében is. Előbbi realiskoláink tanuló; összehasonlítva latin iskolák tanulóival, a legközépszerűbbekkel sem állták ki a versenyt, nem csak nyelvtudásban, hanem bármiben is, mi a gondolkodásnak kissé nagyobb fejlettségét igényli.” (I. 273.) Hamilton inti földieit, hogy tanuljanak a németek példáján s merész kísérletektől óvakodjanak. Idézi: Felix quem faciunt aliena pericula cautum. — Ehez legyen szabad a mi helyzetünk félelmes voltához képest adni: illud periculum in nobis fieri grave est.

neve s a fentemlitett értekezés-gyűjtemény bírálata teszi ajánlottá. Pillans edinburghi tanár (Hamilton Discussions etc. III. édit, Edinb. 1866. 353. l.) egyik felolvasásában, egyikkel azzal foglalkozik, hogy kimutassa, mily különböző és saját módokon gyakorolják és erősítik az elmét a classikai nyelvtanulmányok.

„Azt teszik kérdésbe — mond Pillans — mért nem lehetne ugyan e célt könnyebben s rövidebb uton elérni, saját szerzőinket tevén az értelmi és erkölcsi képzés eszközeivé. Azt felelem, hogy ily eszközökkel feladatunk épen nem teljesíthető. — Ama nyelveknek például nagy dicsősége, hogy kifejezendő gondolatait a fogalmazó és beszélő azok fontossága szerint rendezheti, kitünő helyre tévén azt, melylyel legnagyobb hatást kíván eszközölni; ennélfogva e nyelvek legalkalmasbak a költészet és ékesszólás céljaira. Ugyanezen nyelvek szerkezeti sajátságaihoz tartozik, hogy az írók általok hosszú és bonyoltan kerekded mondatcsapatokat alkothatnak, melyek betűszerénti lefordítása csak zavart és homályt okoz; de amelyek a régi olvasónak s az ujaknak is, ha hozzájuk izléssel és belátással bírnak, igen szép, tömörség mellett is kellemben öszhangzó gondolat sorozatot tüntetnek fel. És ily mondat szerkezet minden mozzanatának felfogására, mint oly gyakorlatra, mely az elmetehetségeket élesíti, üdvös erőfeszítés kívántatik s a régi nyelvek ilyen használata, úgy tekintvén azokat, mint a gondolkodásnak, ami beszéd módjainktól eltérő s némi tekintetben velek ellenkező eszközeit, nagyon ajánlatos képzési eszköz. Ellenkezőleg van saját nemzeti nyelvünk. Anyira összenőt és azonosult ez, gyermekkori megszokott beszédmódunkkal s gondolkodásunk menetével, észjárásunkkal, annyira szorosan saját valónk egy-egy részét képezik annak alakjai, hogy nehézzé válik e nyelvet, úgy szólván lelkünk szemei elé azon kellő távolságra helyezni, melyben sajátságait külön-külön felfoghassuk s szerkezetének arányairól ítélhessünk. A mellett ez a mi nyelvünk (angol) oly összetétel nélküli, oly raggatott és foltozott a mondatalkotásban, oly apró szócskákra tördelt, mondataiban oly egyszerűk szabályai, hogy alig lehet nyelvtani rendszerét ismerni s róla a grammatika és nyelvészet eszméit helyesen és célszerűen elvonni és megalkotni; hacsak

azáltal nem, hogy összehasonlítjuk és ellentétbe helyezzük egy más nyelvvel, melynek jelleme emezétől lényegesen különbözik.“

Igy gondolkozik az angol tanférfiak legnagyobb része, kiket bőven idézget és cáfolgat egy más irányú angol tanférfi. (Essays on liberal education, 81—142.) Amazok közül egy azt állítja, (90. l.) hogy keresztyén nemzet a görögnyelvvel fel nem hagyhat, — hogy alig lehet pontosan és szabatosan beszélni a hazai nyelvet a latin és görög tudása nélkül (97.) minek indokát egy másik fejti ki az Edinburgh Review-ben (u. o. 99.) t. i. hogy a latin, görög nyelvben van az angol szók nagyrészenek töje, gyökere s ezek ismerete és szem előtt tartása nélkül „ama nyelv nem lenne egyéb, mint kifejezéstelen (értelmetlen) jelvek átismerhetlen tömege.“ És ez már épen nem oly tulzás, mint az előbb említett nézet (Vesd össze Gladstone nézetét!); — mert bizonyos, hogy amely szóknak eredetét ősi kezdetleges vagy legalább természetes jelentményét nem tudjuk, az csak önkényesen vert és forgatott pénz, belértékének megfontolása nélkül piacilag használt szer. Ezt egy más tanférfi (u. o. 100. l.) úgy fejezi ki, hogy valamely szó etymológiájának tudása nélkül, a jelentmény valódi értékét, mivoltát sem vehetjük ki.“ Ehez még a híres Donaldson tanár nyilatkozatát jegyezzük fel: „a classikai irodalom eltávolítása vagy mellőzése azt okozá, hogy az újabb irodalmak is sok részben érthetlenné válnának s őket szépítő legfőbb bájaik eltöröltetnének.“ (u. o. 101.)*

*) Talán nem felesleg Hillebrand francia tanár érdekes szavait közölnöm (fent említett Réforme-ja 12. l.) „A középoktatásnak nincs vagy nem kellene lenni gyakorlatbeli hasznossági célzatának. Ha felteszük, hogy valakinek értelme minden tényeket, adatokat, szokat, szabályokat elfeledné is, melyeket a gymnasiumban tanult, — ha ugyan e feledés nem az elme erőnek beteges meggyengülésétől van — az oktatás célja mégis el van érve; mert az ekkép fejlesztett elme olyanná lett, milyenné kellett lennie; a gyermek biztosan áll a földön s az anya félelem nélkül eldobhatja a járszalagot, mely lépteit eleinte fentartá. Könnyen felgáthatni ebből, hogy a tanításnak általános szelleme és módszere itt a földolog s a különböző ismeretek értéke attól függ, menyiben tényezhető általok ez az általános szellem és ez a módszer. Adjak nekünk, így szólhat a lyceum (francia) tanára egyebet, mint a görög és latin nyelv, a mathesis, természetrajz, történelem és földleírás, a végre, hogy ifjainkat fejtegetni és itélni, észszerűen gondolkozni, szabatosan észlelni, ismereteiket osztályozni, észleleteikből általános nézeteket elvonni, a dolgok finom árnyék-különbségeit kiérezni, viszonyait feltalálni tudják: adjatok ilyet és mi lemondunk ezen tantárgyainkról, melyek használatát

De feladatunk, főleg a didaktikai gyakorlatból mutatni fel a lélek tehetségeinek fejlődéséből mintegy szemléltetvén, mily erősen hat az ifjú elme képzésére a classikai nyelvek, kivált a latinak tanítása. Erre nézve nyomatékossá — a rendszeres paedagogiai könyveket — mellőzvé — mit egy derék svájci tanár Mähly-nek egy ide tartozó értekezésében (Neue Jahrbücher f. Philol. u. Paedagogik 1870. II. 320—211.) találunk. Itt arról van szó: vajon realiskolákban megtartassék-e a latinnyelv, vagy e helyett más, például új nyelv adassék alaki képzés végett. Mähly határozottan nyilatkozik, nagy erélylyel, erős logikával bizonyítva meg, hogy csak annak van azon hatása, mely a realiskolai növendékeknél is szükséges alaki képzettséget megadhatja. Nem adhatja meg a kellő ilyes képzettséget a mathesis. Vannak képző hatású alakjai; de ezek örökök, állandók, változhatlanok, szükségszerűek, az ember velek és hozzájuk semmit sem tehet, — mint a természet rányában tehetetlennek érzi magát a törvényeinek, bár csodálva azokat, meghajolni kénytelen. A nyelvnek pedig éppen ez a nagy, soha eléggé nem méltányolt előnye, minden természettudomány felett, hogy az hozzánk emberileg közelebb van, mert maga az emberi lélek terméke s mint ilyen a szabadság bélyegét viseli magán. Mi a természet nagy műhelyében örökké érvényes szabályok szerint megy végbe, bámulattal töltheti el az örökkévalónak szemlélőjét; mit az ember saját erején alkotott, egyéni szabadsága által alakított, módosított, min folyvást gyakorolja alkotó erejét: az ha

megkísérettük, jól ismerjük; melyekkel három század óta az ifjak szellemi képzésére élünk... Tudom, hogy nem mindenki így gondolkozik. Sok derék ember van, ki azt óhajtaná, hogy gyermeke a gymnasiumban tanuljon például jogtudományt is, hogy utóbb ügyvéd nélkül ellehessen; egy keveset a vegytanból, hogy szükség esetén a gyógyszerészt pótolhassa magának, — vagy kereskedői könyv-vitelt, hogy a tanpálya végzetével a kezelés vagy kereskedés körében is lelhessen ha kell, foglalkozást. E derék atyákat semmi okoskodás sem győzné meg, hogy a tornaszatot s vívást még akkor is méltó lenne tanulni, ha a párbaj végkép eltöröltetnék. Egyedül a tapasztalás nyithatná fel szemeiket, egyedül ez hitethetné el, hogy semmi sincs hasznosabb még az élet gyakorlata érdekében sem; mint e szép haszontalanságok. Óhajtandó, hogy e tapasztalást mi is megtegyük, mint a németek tették, kik miután a sokat emlegetett realiskolák rendszerével ábrándoztak, most visszatértek a régi jó szokáshoz s gyermekeiket, még ha gyakorlati életre készítik is elő, gymnasiumokba küldik, görögöt és latint tanulni.“

nem oly nagyszerű, de érdekes nézőjátékot szolgáltat; mert lelkünkkel összemérhető s vizsgálatából fensőbb vonzódás, magasztos kielégülés vehető. Természettörvény csak egy van, mert csak egy természet van; de a nyelvek százai közül csaknem mindenik saját törvényekkel bir. Legtökélyesebbek azok, melyek alkotmánya a legszebb törvényszerűséget a nyelvtünemények logikai rendű sorozatát, osztályzatát tünteti fel, — melynek törvényein belől az emberi egyénies szabadságnak legnagyobb tere van, — hol tehát a törvény mellett a szabadság is szépen megfér és fenáll. Efféléket ugyan a tanuló nem kutathat s tisztán fel nem foghat; de kétségtelen, hogy már kisebb koru is sejtheti ez vagy ama nyelv fensőbbiségét és természetesen összehasonlításokra ösztönöztetik és vonzatik s e szellemi tevékeny munkálkodásban nagy hatásu gymnastikát gyakorol . . . S aztán ha e végre nyelvet kell használni, kétség kívül a legtökélyesbet kell; mert a tanuló erői a legjobbon leginkább kifejlődnek és megedződnek s ha minden gyengébb tanulóra nem tenné is meg a hatást azonnal az e szerénti tanítás: a gyengébbek utóbb az életben fogják megérezni vagy öntudatlanul is alkalmazni. — De nem lehetne-e e célt élő nyelv tanulása, például az anyai vagy francia vagy az angolnyelv által elérni? Nem. Iskolai tanításban nem fontosb dolog a mit és megnyit a mikép és minnél. A ki lelkét az alak gymnastikája által jól előkészítette az anyagszerűnek felfogására, annak ez könnyen lesz beszerezhető. Mit érnek e tekintetből az angol és francianyelv? Megfelel-e ezek alkotása ama formalis kelléknek? Nem; mert organikus vagy szervalakokban szegények; kivált az angol, melynek terméketlensége valóban ijesztő s az illető nép szellemére nézve igen jellemzetes. Mintha minden nem mulhatlanul szükségest, alakot és szókötésmódot, mint felesleges terhet vagy akadályt, szándékosan eldobott volna, hogy az az időt a beszélőre nézve kimélje, mert: az idő pénz! Butor, melyet nem is fényesítettek; mert csak haszonra s nem ékszerű való! Ifjúságnak ily alaktalanná pusztult nyelv, alaki képzésre nem célszerű. Az a sok alak, az a sokféle constructio és szabály, melyet mi terhelő lómnak tekintenénk s melytől az újabb nyelvek magokat megszabadították, nagyon lényeges az ifjúságra nézve; ezeken kell annak szabályt s törvényt észlelni; ezekhez

kötni az összehasonlítás gyenge fonalszárait, ezekből fejlik ki nálunk az analogia érzete lassan-lassan . . . De mit értünk hát a forma iránti érzék képzésén, mit azon, ha épen a latinnyelvet „plastikai logikának“ nevezzük? Talán nem elég, ha a latinnyelv tanulása következésének a gondolkodásbeli élességet, határozottságot, rendet és szabályosságot, a fogalmakkal bánás könnyedségét mondjuk. Talán kézzelfoghatóbb érvek kívántatnak a végre, hogy bebizonyítsuk, miszerént a latin grammatika a szellemi tevékenység öntudatosságát s e tevékenységnek gondolkodásban, beszédben, írásban helyes használatát felébreszti és erősíti, — talán phrasis nélküli bebizonyítása kell annak, hogy a grammatika az ő alakjaival az alak iránti érzéket fejleszti. Gondoljunk e végre a latin körmondat-alkotás erejére és szabatoságára, a szó-használat finomságára, az egy újabb nyelvtől is meg nem közelíthetett szórendezésre, mely gyakran kitűnő irány szépségeket okoz. Ha több példája kell a szó- és mondatban mezejéről az érdekes tüneményeknek részletekben: felemlitem a szótag-menyiséget, mint név- és ige-hajlítási alakok különbségének jelzőjét, a szójelentményeknek a képző szótagok által tényezett árnyalatait (igy a melléknév köréből az *ax, icus, icius, inus, ndus, ulus, ius, alis, ilis, itus* stb.) — a hajlítási teljes és hangzatos alakokat, az új nyelveknek, még a németnek is elpusztult és elhalványult alakszegénysége ellenében. A mondatban emlithetem az alany és mondomány egyezését, ez ablatívnek látszólag oly különböző, de sajátlag egymáshoz oly közel járó hely- idő- módféle jelentéseit, a — költői nyelvnek épen az ablatívus és genetívus használatában mutatkozó sajátosságait, a kifejezés és felfogás vagy szemlélés oly [különböző, igen érdeklő és képző változatait és árnyéklatait, — melyek a conjunctívus, a *temporum consecutio* s kötszók által lehetőssítetnek, — s végre a participiális szerkezet erőteljes és szép voltát.

De a nemzeti nyelv! folytatja Mähly. Miért nem lehetne az minden nyelvképződés alapja és főtényezője. Ez erőteljes, szép és gazdag (német). — Ha ennek elnyomására szolgálna a latinnyelv, el kellene vetnünk. De ellenkezőleg van. Hathatós tényezője ez, az anyai nyelv fejlődésének, mely más nyelv ráhatása nélkül nem képződhetik. Az új nyelvekből könnyen átvehetjük a mi kell s ez a

nyelv lényegére nem hat; de nehéz s ép oly gyümölcsöző fáradtság az, midőn a latinnyelv-alakot a nemzetiben vagy a nemzetit amabban mintegy feloldjuk, átolvasztjuk, átolvasztanunk sikerül fordítás, utánzás által. Ki nyelvének mesteri kezelője kíván lenni, ehhez csak lelkes és erőlködéssel folytatott küzdés által juthat s ez: a fordítás, utánzás. Ehhez hasonló tényezőt gondolni sem lehet. Csak az tudja ezt megítélni s érvül egész fontosságában elfogadni, kit sok-évi tapasztalás tanított meg s kinek főtekintete a tanításban mindig ily munkára volt irányozva, kinek főnyeresége nyelvtanításágában mindig az volt, ha szakadatlan gyakorlat folytatása áskálás kutatás után, a nyelv-ujulás nyelv-tökélyesülés drága értékének csillámaait édes honi nyelvének egyes szép szavában, mondatalkotási egy-egy új hajlásában vagy fordulásában fedezheté fel... Ki a latin stílistika szó-használati, mondatképzési törvényeit ismeri, az tudja mily különbözőségeket kell itt kiegészíteni, mily eltérő utakat választani, mily erőfeszítések által eszközölni, hogy egészen eltérő kifejezésekkel ugyanazon gondolat adassék elő, — s ki évekig lelkesen folytatott ily gyakorlatot, az fogja magát biztosítani sok oly phrásistól, mely gondosan és behatólag elemeztetvén, nagyzó és terjedt külméje alatt parányi vagy éppen semmi gondolat-tartalmat sem foglal be... Ki idegen nyelveket nem tud, nem ismeri sajátját: mondá Göthe.

Mindezt a svájci tudós tanár mondja, kinek eme fejtegetéseit nem saját nevéért, hanem a dolog gondos megfigyelése végett, magokért érveikért lehetetlen nem helyeselnünk és nem ajánlanunk. Ezekhez nem is kívánok többet idézni, mint a már említett nagy nevű Mill Stuart J. nemcsak első rendű társadalom-tudós, hanem a maiak közt legönállóbb logikus rövid nyilatkozatát, mely amazokat mintegy kiegészíteni s megalapítani látszik. Ez, egyetemi igazgatói székfoglaló beszédében (Prot. Egyh. Isk. lap. 1868: 45. l.) így szól: „Ha pusztán mint nyelveket vesszük is, egy élő európai nyelv sem képes oly hathatósan fejleszteni az észet, mint Hellén és Róma nyelve, szabályos és bonyolult szerkezetöknél fogva. A nyelvtan a logika elemi része, a gondolatmenet taglalásának kezdete. A nyelvtan elvei és szabályai eszközlik, hogy a nyelv-alakok megfeleljenek a gondolkodás egyetemes elveinek... A hány mon-

dat-szerkezet, annyi logikai lecke.“ És röviden adja csaknem az egész nyelv-gondolkodástan elemeit, vagy a nyelv és gondolkodás rendét s legegyszerűbb alkalmazását.

Feltehetvén, hogy a dolog lényegére nézve t. olvasóink velünk egyet értenek, nem beszéltetem tovább az iskolák és tudomány külföldi férfait, csak saját magyar iskoláink s magyarnyelv-fejlésünk érdekében kívánok alkalmazást tenni.

Tudjuk, sokszor is mondatott saját paedagogiai irodalmunkban is, hogy nekünk művelődésünk útján nehezebb helyzetünk, bajosabb előhaladásunk van, mint Európa más nemzeteinek. Művelt magyar ember legalább két új művelt nyelvet, a két régieket és egy-két hazai népnyelvet kénytelen elsajátítani, ha külföldi nemzetektől el nem maradni és saját honában, más ajku nép irányában is hegemoniával birni ohajt. Idejárul azon legfőbb köteleztetés, hogy mindenfelől megszorított nemzeti ségét, mindenféle irányból jöhető, korcsosító hatásnak kitett nyelvét tisztán fentartani, fejteni, nemesíteni minden helyzetbeli egyénnek feladata. Egy tulajdon-nemzete érdekeitől elidegenült, elhidegült ember, lelketlen utálatos való; egy nemzeti nyelvét hanyagul, idegen nyelvérzettel kezelő művelt ember hazafiatlan s eltaszító torz alak. (S tagadom, hogy ily egyén műveltnek tarthatná magát. A művelt ember fogalmához, akar a régi görögök, akár a legujabbak például Huxley*) véleménye szerint, testi lelki ép ség kívántatik s ez-

*) H. egy helyen a művelt embert így írja le: „Azon embernek volt nézetem szerint liberalis neveltetése, ki ifjú korában úgy képeztetett, hogy teste kész szolgája akaratának s minden munkát könnyen és ügyesen teljesít, mire mint gépezet (szervezet) alkalmas; értelme világos, hideg logikai készülék (Engine); minden részben egyenlően erős, csendesen működő, gyors és kész mint gőzgép, melyet bármely munkára alkalmazhatni; ép úgy megfonja elméjével az ökönyrálat, mint meggyártja a vashorgonyt, — kinek elméje fel van szerelve a természet nagy és alap-igazságainak s működési törvényeinek esméretével; ki az élet teljességével és hevével bir s nem sugorodott ascetává, de szenvedélyei úgy fegyelmeytettek, hogy az erőlyes akaratától vezetettnek, orvosoltatnak s szolgálai a gyöngyöed lelkiismeretnek; ki megtanult szeretni minden szépet, természetet és művészetet, gyűlölni minden aljast s kimélni mást mint magát.“ — Ugy érzem, hogy leírásnak, bár a gépeket nagyon szereti hasonlatul venni, nincs ellentéte a görög kalokagathiaával vagy ama homérokli elvvel: „szóban ügyes és tevében erős.“ mely szerint az Iliász hőse neveltetett.

zel, nemcsak a selypség — bármit mondjon Kazinczy, — de a rossz nyelven beszélés, a legmagasztosb férfiúi és honfitiszt teljesítésében való ügyetlenkedés, gyarlóskodás s nevetséges sőt undorító solaecizálás, ellenkezik.) — Hogy eme nyelvtanulási s fentartási kötelességeinek eleget tehessen, növendékünk a nyelvtanulásra fogékonyabbá tartozik tétetni, nyelvismerettel alaposabban birni; e nélkül vagy tényezővé nem lehet hona érdekében, vagy csak a magyar ajku nép alsóbb köreibbe szorul s ott tespedve nem a nép gondolkodásának nemesítésére, hanem ellenkező irányban fog hatni.

A nyelvtanulási képesség egy, alakokkal gazdag, mondhatnám, példányszerű nyelven fejthető ki, milyen egyedül a latin; mely alakjainak rendszerében, szókötési változataiban befoglalja mindazt, mi az utóbb tanulandó német-, román- és szláv-fajta nyelvekben előfordul. Szótőire nézve is sokat ad abból, mi e nyelvekben, kivált a románfajtaban van; szókötése pedig a legjelesbeknél épen a latin hatására fejlett ki. Ki e nyelvet okosan, módszeresen, tehát értelmes és nyomos összevetéssel, szabatos törvényeinek tiszta felfogásával, élő nyelveknél használt s itt is nagy mértékben megtartandó gyakorlatiassággal, lelkes és alapos tanító után elsajátította, az utóbb tanulandó nyelveknél csak az emlékezőtehetség fáradtságával fog élni, könnyítve a megerősödött ítélőtehetség által, — az a rendszert birja, csak a részleteket szükségli, — az állati test csontvázát, vérforgási rendét stb. ismeri; csak a többit s az eltéréseket kell még tanulnia. Birja a nyelv vagy beszéd részeinek, a szók nemeinek ismeretét, e mellé az ösztönszerű megkülönböztetésekre való hajlamot és képességet, — az összevetés, hasonlat- és különbség-találás tapintatát, az ítélőtehetség éberségét, finom élességét s mi több, rendesen birhatja: a nyelvtanulási kedvet: a többi könyebben jó meg. **Könyebben** mondom; mert a nehézségek előttem ismeretese s alább fogok is ellenőkre gyakorlati értékű győgyszert ajánlani.

A latinnyelv szükséges nekünk saját nyelvünk érdekében másokon is. — Művelt nemzet nyelvének, hogy a tudományos fejtegetésekre, ezek népies felfogására s terjesztésére és, mi mellékes kezd lenni a nagyon is anyagi világ előtt, költői magasb gondo-

latok tolmácsolására s kivált csinos és elmés társalgási és ügyleti beszédhez alkalmas legyen, bizonyos tulajdonokkal kell birnia, melyekkel a miénk még e század elején sem birt: rövidséggel, bőséggel stb. Nyelvujtítóink, e hiány pótlására intézett működésökben, kizárólag az ugynevezett művelt nyugot nyelveit s a fensőbb, nyugotiasan műveltek aesthesisét tették példánnyá, tartották szemelőtt, — e miatt hadat izentek kivált hosszas szavainknak. Tagadhatlan, hogy ezek egyrésze gondolkodási indolentiának, lassúságnak, vagy előadásbeli élénkség-hiánynak szüleménye s valamely kellemetlen szellemi vánszorgásra mutat . . . de más részök a nyelv metaphysicum maluma, például a ragok által okozott stb. ilyes, melytől e nyelvet, úgy mint a többit a maga gyarlóságaitól, semmi hatalom sem szabadítja meg. Ujtitóink azonban erőszakot tettek, rövidítettek, csonkítottak, — önkényesen alkottak és eff. — Ha megtekintik vala a rövidségre épen nem törekvő szláv nyelveket, ha kivált a tudományos előadás művelésében s nyelv alkotásában figyelemmel kísérik a latin tudományos előadás szép {de elég terjedt és hosszas szavait, constructioit s ha ma is nem egyedül a rideg tudomány és kedélytelen ügyleti élet új nyelvekbeli szófukarsága, hanem a nedvteljes, édesen tápláló s gyönyörködtető latin proza tétetnék, legalább az ujtásban szem elé, nem példányul csak mérséklőül: nem lett volna s nem lenne nyelvünk a tudomány zsarló követeléseit áldozatává. Így most nyelvünket elődeink mechanikailag — az idegen szók hosszára amputálgatva, azok kedvéért képezgetve — gyarapították; az élettelmes szók (l. f.) helyébe rövidebbek, hangzatosbak ugyan, de élelnélküliek csináltattak, néha sok erőlködéssel gyártattak — az ősi étellel s vérrel teljesekek, vert-pénzértékű jelvekek elegyítettettek s így nyelv-érzetünk, legalább több nyelvet tudó műveltekekhez meggyengült, — az idegen szók és mondatszerkezet iránt közönyösekek lettünk s csak egy nagy és hatalmas áramlatnak kell a tudomány középpontjából jönie s már művelteink egy nevezetes része, lelke mélyében nyelvünket megcségyenli és megtagadja.

Ha a latin mondat-alkotás és szerkesztés közben a régi és újabb magyarnyelv erőteljes rövidségre, s más jeles iránytulajdonokra képessége nemcsak kitüntethető, hanem gyarapitható is, a

tulzó rövidség iránti kívánság pedig alaptalannak, mellőzhetőnek bizonyítható: a magyarnyelv szóképzési bővülése, szép módon előkészíthető lesz. Meggyőződésem, hogy a latinnyelv erélyes és izléses tanulása a szellemi erők fokozására sokat tehet, mint általában is a nyelvtanulás. Oly nemes nyelvvel, oly nemes hangulatu beszéddel, oly finom szellemi eszközzel foglalkozás felhangolja az érzéseket; vagy tán rövidebb így mondanom: Tacitussal és Horáccal társalkodván, azoknak nemcsak eszméik, hanem szavaik, szavaik külseje is hatást tesznek lelkünk mélyére, oda, hol az ember beszéd-tehetségének, nyelvérzetének gyökere, szellemi egyéb erőinek gyökereivel összenőve él s összetartozik, vagy éppen egy.

Továbbá nyelvünk mértékes mint a latinnyelv. Ez utóbbinak hatása által jutottunk amaz első tétel elismerésére s alkalmazására. Ez a tudat kezdte verselésünket nemesíteni már a XVI. században; ez ujitotta meg a XVIII. század végén. — Nyelvünk ezen tulajdona szép előny, mely a költészet iránti fogékonyságot s vonzalmat műveltjeinkben is megóhatja, — s erre mulhatlanul szüksége van egy nemzetnek, melynek elenyészte néhol európai érdekül tekintetik, melyet a „tudományok“ mellett bizonyynyal főleg a nemzeties öntudat tarthat meg, míg ennek hiával a tulzó realismus ideátlanná, múltjához hűtlenné tehetne. — A nyelv mértékessége kapcsolatban jön, mellékesen mondva, a hangsúly elméletével is, melyfelől újabb nyelvészeink teljes zavarba vitték iskoláinkat, — melyrenézve pedig, nyelvünk és a nyugotiak közötti eltérést jól belátni és kimondásban lelkiesmeretesen alkalmazni, iskolai főköteleesség. Nekünk — ismétlem — nemcsak azért kell nyelvünk érdekében munkálni, mint a szerencsésb helyzetű nemzeteknek; nekünk e nyelv épségeért és életeért is kell dolgoznunk. Mert nem élhet meg oly nyelv, mely az idő szükségeinek megfelelővé nem fejtett; de olyan sem, melynek nemzeti szelleme, geniusa elerőtlenült. — Idetartozik a hangzatosság is, melyet kétségkívül nem a némettől vagy angoltól fogunk tanulni, hol kivált a próza erre nem anyira képes, hanem attól, mely a leghangzatosb olasz és spanyol nyelveknek szülője, s melyben kivált a próza rythmusa egyedül célszerűen észlelhető. E tanulmány mellőzése már is

nagyon érezhető újabb prózánk rossz hangzatán, nyomatéktalan mondatain, zilált és kellemes rhythmus nélküli periodusain.

Régibb tanárok nagyfontosságu elvnek tartották azt is, hogy a latinnyelv tanulása, mint komoly erőfeszítő és edző tanulmány, fejtsse ki a növendék kor szellemi erőit. S valóban, ha ez az erőfeszítés szükséges, nem lehetne ama nyelvtanulmányt valamely más tantárgy által pótolni. Az erre és erről készült fordítások, anyira előtűntetik — a régiek mondanák: az író toll alá hozzák — a legválasztékosabb s legtettségesebb és legszabatosabb kifejezéseket, hogy ilyféle komoly gyakorlatok után kicsinyeseknek s méltatlanoknak látunk mindenféle üres, bádjadtt és korecs szólásformákat, — s így általában nagyobb műgondra szokunk dolgozatainkban. E tulajdon is nagyon szükséges pedig irodalmunk jelen állapotában; midőn egyrészt olvasó közönségünk sokat kíván, s emiatt az írói munkásság nem magas eszmék és célzatok, hanem üzleti érdek által tartatik nagyobb résznél fenn, s az íróknak sem valódi önképzése, sem nagy gondnal dolgozásra idejük, erejük nem maradhat, — mint ezt teljes hanyagsággal alkotott utánzási cikkeikből, a trivialis és költve, legalacsonyabb és legmagasztosb kifejezések természetellenes vegyítéséből, az idegen szók és constructiók könyelmű utánzásból s általában valamely cynismusi egyszerű s pongyolában csevegő irány közdivatozásából láthatni. S oly időben veszti el művészi értékét, színezetét előadásunk, mely az ipart a művészettel határozza, csaknem rokonná tette, a szépnek színét, alakját adván az ipar műveire, edények, butorok, házi és gyári eszközökre s a legközebb rendeltetésű épületekre is. Ha e panasz méltó — sokan annak vélik — ha nem természetes fejlődése a társadalomnak, hogy az újabb kor, mint magas eszmékkel, vallási és költői ihlettel s lelkesedéssel: úgy a magasb szárnyalási iránylyal is felhagyjon; s ha nem úgy áll a dolog, hogy a most előkészülő demokracia, mint magasztos templomokat nem létesít, úgy az írásbeli előadásra nézve sem szükségel az aranyos közepszerűség-nél (*aurea mediocritas*) s nem óhajt a *parabilis venus*nál egyebet: úgy javítószérül, ha valami, a latinnyelv szorgalmas tanulása ajánlható.

Ez csak a latinnyelv formalis képzési hatására nézve. De

Németország és Anglia nagy paedagogusai s tudósai nem csekély hasznát ismernek e nyelvnek és a két class. nyelv irodalmának más tekintetben is. Huxley, Gladstone abban az emberiség ősi történelmét, legvirágzóbb korának vonzó képét („juventus mundi) látják befoglalva. Stuart Mill, mint láttuk úgy nyilatkozik, hogy azokban azt lelhetni fel, mit seholsem másutt. Wolf és utána mások, a hazafiságra lelkesítő föeszközt ajánlják bennök. Mindezt bővebben fejtegetni nem kívánom. Csak azt említem meg, hogyha e nyelvek tanítása ellen valami panasz van, az kizárólagos használatuk:¹⁾ — rossz tanítás — s egyéb ily okokra támaszkodik; mit védeni nem lehetséges. Látható ez amaz essay-gyűjteményből (on liberal education) melyet már említettük. Ezen értekezések egyike a hazai nyelv, másika a természettudományok teljes mellőzését panaszolja, s emiatt kel ki a classicisták exclusismusa ellen. Mások az egyetemi vizsgálatok egyoldalú classicismusát, latin fogalmazást, versírást panaszolják. Ilyféle irányzat vezeté az austriai tanfériákat, midőn 1869. év őszén, a kormány egybehívására tartott enquete-tanácskozásaikban elhatározták, hogy a természettudományok óráit, a gymnasium mind a nyolc osztályán keresztül, a humanistikumok óráinak csonkítása nélkül, hetenkénti három órán tanítják, s a vegytannak, mint rendes tantárgynak a IV. osztályban 3 órát adnak; a class. tanulmányokat e mellett is fődolognak hagyván, s az előbbi óraszaporítás végett, a hetenkénti tanítás idejét 30—32 sat. órára emelvén. Ily nézet indított egynémely némethoni paedagógót, hogy a philologok és ne-

¹⁾ Találónak vélem a Saturday-Review, szabadelvű angol hetilap egy megjegyzését (1870: I. 776. l. 2. has.). A XVI. században, a többek közt egy írónak (Joachim de Bellay) könyvet kellett írni arról, hogy a hazai (francia) nyelv sem épen barbar, s annak is van joga „a létezéshez, a beszédben és írásban használtatáshoz.“ — Itt, mond a szemleirő, ugyanazon bajjal kellett küzdeni, melylyel ma küzdünk oly emberek irányában, kik azt vallják, hogy ama két ó nyelv semmi hasznú. Azok tévedése, kik a XVI. században állították, hogy ama két nyelv minden, és azoké, kik a XIX-ben hirdetik, hogy e két nyelv semmitérő, egy — azon forrásból ered. Az istenítés és megvetés ugyanazon nézetből származik; abból, hogy a régiségi tanulmányok és classikai tanulmányok magokban önállókul tekintetnek, a helyett, hogy más tanulmányokkal való sajátságos összeköttetésökben tekintetnének.“

velők 1869-dik évi kielői gyűlésében hasonló indítványt tegyen; de a természettudományokra nézve kedvezőtlenebb eredménynyel. Hasonló törekvés okozza Stein Lőrincz előbb is említett javaslatát, hogy a gymn. nyolc osztály fölé a „művelt élet“ kedvéért encyclopaed. philosophiai egy évfolyam tétessék, mely az egyetemre lépőkre nézve mellőzendő lenne. Ily értelemben alakultak a legújabb gymnasiumi szervezetek: az 1865-diki francia, a belga és hollandi. A classicismus főszerepét fel nem áldozva, méltó helyet engednek a természeti tanulmányoknak; de hogy a különfélekkel megtömtést elkerüljék, csak szemléleti s csak az iskolai teremre szorítkozó, magánosan legfelebb gyönyörködésül rendezett gyűjtőgetésekre terjeszkedő oktatást engednek.

Szükséges nekünk is valahára, legalább az eldöntő utolsó órára tisztába jutnunk. Figyelemre nagyon méltó az, mit ez ügyben az angol országos küldöttségnek európai iskolák megvizsgálására kibocsátott s megbízott tagja, a liberalis és alapos Arnold M. hivatalos előterjesztésében (*Schools and Universities of continent* 258 s köv. l.) mond. Előre bocsátja, hogy a humanismus és realismus közötti kiegyezésnek létesülni már múlhatlanul szükséges, de lehetséges is; ha mindkét fél „felhagy eddigi végletes álláspontjával s egyóldalu követeléseivel.“ — „Az oktatás célja és hivatása, némelyek szerint, az embert jó polgárrá, jó keresztyénné, vagy művelt emberré képezni, vagy képessé tenni, hogy e világban megállhasson és megélhessen s diszes helyet foglalhasson el az államban, betöltvén helyét hivatalos kötelességeinek teljesítése által.“ — De ezek másodrendű feladatok. Első az, hogy ismerje az ember magát és a világot. — Ez egyedül biztos alapja tevékenységének, ez alapot megadni, célja az oktatásnak. Hogy magát ismerhesse, ismernie kell az emberi lélek képességeit és működéseit, s e célra az u. n. humanitas, más szóval a régiség tanulmánya felülmúlhatlan kútfejeül szolgál az esmeret világosságának és az ösztönző erőnek. Aki magát ismerni akarja, azáltal hogy az emberi szellem képességeivel s működéseivel megismerkedjék, sehohsem talál gyümölcsözőbb tárgyat, mint a régi Görögország irodalmi és művészeti remekeiben, Simonidesztől Plátó haláláig. — A másik feladathoz szükséges tanulmány-tárgy: az anyagi természet tüne-

ményei, erői s ezek törvényei. Eszerént két úton juthatni a művelt élet céljához, de mindeniken tökéletlenül. Mindenik út kizárólagos pártolója félreismeri a másikat. „A humanisták hibásan azt hiszik, hogy a fensőbb szellemi élethez szükséges tudományos készületre, csak azáltal tehetünk szert, ha ismerjük magát az embert, és amit az ember alkotott: irodalmat, művészetet sat.; a realisták ismét hibásan azt, hogy csak a természet tüneményeinek s törvényeinek ismerete vezet el a célhoz.“ — Nem könnyű köztök igazságot tenni, mivel magunk is legtöbben egyik vagy másik felekezethez tartozunk. De kimondjuk, hogy mindenik fél csalódik, ha a másik fél tudományaitól magát elszigeteli. „Az irodalmi (humanist.) tanulmányok, az emberi erő, szabadság, tevékenység működését tárják elénk; a természet tanulmánya: a nem-emberi, tehát nem észbeli erők, — emberi korlátozottság- s szenvedőlegességgel foglalkozik. Amaz fokozza erőnket s cselekvési képességünket; emez az emberi korlátozottság s szenvedőlegesség vizsgálása által inkább csüggeszti azt. Ennéfogva a (kizárólag) humanistikus képzettséget nyert emberek, kitűnő szerepet játszottak és játszanak az emberiség történetében, a világ alkotmánya felőli sokszor bámulatos tudatlanságuk mellett is; mert iskolai képeztetésök magasan felhangolta benne az ember szellemi erőit. A classikai tanulmányok, valóban ama varázserejű rúnákhoz hasonlók, melyeket az éjszaki mythus szerint Brynhild a valkyrnő adott Sigurdnak, a skandináv Achillesnek, — melyek ismerete tette fel tehetségei koronáját, adta neki a győzhetlenséget.“

„Viszont a humanistáknak oly nagy hátramaradást okoz a physikai tények és törvények nemismerése, a természet és az ember mint annak része felőli megfelelőtlen felfogás, és az emberi ügyek vezetése oly sok hiányt szenved épen ez okból, hogy a humanitás tanulmányainak, mint a szellemi életre vezérlő egyedüli eszköznek és útnak értelem-képzési elégtelensége jelen időben még tán szembetűnőbb, mint ösztönző ereje, és hatása.“ — Mindenemü ismeretnek saját értéke van az ember képzésére. A természettudományok hatását, értékét, azért nem ismerik (Angliában), mert még alig kezdik tanítani; methodusa ki nem fejlődhetett, — tanfériai nem képeztethettek ki úgy, mint a class. irodalmakéi. A

gymnasiumok a középkori egyetemek szülöttjei. Rosz időkben származtak s eléggé sohasem reformáltattak. A tanítás anyagát alá kell rendelnünk az oktatás céljainak. A természettudományokat behozni iskoláinkba; a régiség v. classicismus tanulmányait s methodusát ujból rendezni. „Az a hosszas nyelvtanítás, mely jelenleg (angolhoni) iskoláinkban gátolja a régiség tanulmányára, s megismerésére az eljuthatást, emlékeztet bennünket Albertus Magnus philosophiájára, melynek csak bevezetése, a logika is elég vólt egész tanfolyamot betölteni.“ — Nyelvészszé és régiség-ismerővé alig lehetni együtt. A nyelvtanulás miatt nem érkeznek a tanulók a régiség szellemének az eredeti elmeműszerekből felfogására. E végre menél kevesebb gramatika, s menél több gyakorlat, olvasás sat. a két irányzat elemileg egyesítendő, felsőbb tanfolyamban szétválasztandó; de úgy, hogy egyikből a másikba átlépés könnyen engedtessek. Minden tanulmány szükséges; de a tehetségekhez képest felmentés adassék.

Ez az angol tanférfiui okoskodása. Bevallja, hogy a szerénte tökéletes gymnasium még csak eszmében él, de melyet az uj idők szelleme mindinkább megvalósít. „Hogy megvalósuljon annak világos és őszpontosított ismerete, mit kell, és mit lehet tenni az oktatás által s minden ágra nézve képzett és alkalmas tanítók testülete kívántatik, — hogy ennek minden egyéne azt tanítsa, aminek valóban mestere, és ne taníthassa azt, aminek nem ura.“

Tehát a munka-időt a kétféle tanulmány, a régiség és természet ismerete közt megosztani, mindenkinek saját értéke és mivolta szerént: ez az újabb nézet. Amaz ág sokkal hosszabb előkészületet kíván, — egyedül az iskolákban sajátítható el, s főképezekben műveltethetik; emez testi szemek vizsgálatán épül, a mindennapi élet gyakorlatától elősegittetik. A humanistikai tanulmányok oly segédeszközök által könnyítendő, melyek épen a régi nagy népek történelme, szellemi élete megesmerését tényezik, s a főcél a régi irodalmak aesthetikai előnyeinek, s reáltartalmának alapos megismertetése legyen. A fordításokban olvasás — az eredetit nem olvashatóknak — a műemlékek, történeti és életképek szemléltetése leírásokban és rajzokban, pótolni fogják azon hiányt, melyet a másik tanág amattól elvon, — mely másikban ismét

minden tulkapástól óvakodni kell. Fődolog ezek körében bizonyára a mathesis, melynek azonban, elemein tulmenni nem szabad, — mint a természetiekben sem a szemléleten túl. A természet mélyebb tanulmánya, szakszerű esmerete, az egyetem és a tudományos szakélet dolga. Így gondolkodva, talán nem fogjuk a tultömés által célunkat épen elvéteni s növendékeink elbutítása által, nemzetünk szellemi érzését, ahelyett hogy gyarapítanók, csökkenteni.

A humanistikus oktatást, melyrenézve a nyelvtanítás legfelleltesben s leggyakorlatiabbban vezetve is, hosszas és nehéz előmunkálatot szükségel, nagyon könnyebbiti a nyelvek összehasonlító tanítása, — vagy jobban fejezve ki, mivel ugysis minden idegen nyelv tanulása összehasonlításon épül, amaz ösztönszerű hallgatag és mulólagos összehasonlításnak, melyet a tanuló magától tesz, rendessé, nyomossá és öntudatossá tétele. Ily értelemben mondá Müller M. oxfordi tanár, Európa legnagyobb nyelvészének s legszebb lelkü tudósainak egyike, a már említett országos bizottság előtt (*Essays on liberal education* 130. l.) hogy ő „legtanácsosbnak vélné az angol, francia és németnyelvet összehasonlítólag tanítani s fogadja, hogy egy órát hetenként ezzel töltve, több hasznót tenne, mintha tíz órán a francia és angolnyelvet tanitaná.“ — Ily célra vólt rendelve a lyceumi cursus végén az összehasonlító tanfolyam a görög és latinnyelv tanítására Franciaországban, — mint Egger kis *Grammaire comparée*jából láthatni, melyet a M. Nyelvészet egykor épén e célból ismertetett. — Nem valamely nagy fáradsággal s mély tudományos készüllettel járó dologra célzok. Egyedül a már ismert nyelvhez járuló másíknak, például a latin után a németnek, összehasonlítás által könnyítendő tanítására gondolok. A hajlítás, szóképzés, szótók, syntaktikai szerkesztés egymás mellett, legalább alkalmilag s a lényegesekre nézve egymás alakjára vonva tanítását óhajtanám, s ezt lehetségesnek tartom a gyakorlati methodus teljes megtartása mellett, s a gyötrő elmélet és szabályok szaporítása nélkül. A szótóket megtanulni, s így a szókincset megszerezni könnyebb, ha a származás módjait s az egyező tóket összevetvén, úgy mutatjuk fel, úgy tartatjuk meg, — érintvén lehető érdekességgel a hangváltozás saját módjait is. A legnehezebb dolog a szótanulás lévén, nagy segítségül lehet, ha

a latin szókkal egyező német, s kivált francia szókat egymás mellett megemlitjük. Ily könnyebbséget szolgáltat a szószármazás módjainak elomlása is; mit nemcsak megtehetni, de mellőzni vétek is is volna. Nyomorubbat gondolni nem lehet, mint midőn a szegény tanuló a tőt már ismeri, s igen természetes kapcsolatu származékaikat kinosan keresgeti. — De erről bővebben szólni, úgy vélem, nem e lapok természetéhez illő. Mindenesetre méltónak látszik, az illetők figyelmébe ajánlani, — mint idő- és helyzetszükségelte dolgot. Buzgó tanárok azáltal nagyon elősegíthetik tanításokat, ha ebben nemcsak régibb elődeiket, a többnyelvű grammatikák és szótáracskák nem megvetendő szerzőit, hanem az újabb művelt népek, például Angolhon tanférfiainak példáit sem feledik; kik az elemi használatu szótárakban is feljegyzik a szók eredetét és rokonságait.

Valóban minden is a tanárok képzettségétől és jóakaratótól függ. Aki e főtényező nélkül tervez, nem érhet célhoz. De a tanárképzés fontossága, szüksége már elismert dolog falainkon kívül és belől. S én ehez, mentől kevesbet szólok. A tudományos képzettségről pedig épen nem.¹⁾ Hiszen már állitnak is tanári képezdék; ezek majd kezdenek hatni, ha nem rögtön is. S addig? Addig csak arra legyen szabad ifjabb társainkat kérnünk: lépnének, ha egyébbel nem, erős meggyőződéssel e pályára, elhívén, hogy a nemzet műveltségét a középiskolák tényezik, hogy eme nyelv- és irodalmi tanulmányok az emberi fensőbb fejlődés főfő tényezői, hogy ezekkel foglalkozván, nem vesztik el életüket, vagy tanítványaik idejét, hogy minden véleményt kell tudni, de nézetünket nem minden véleményre módosítani, hogy Európa legkitünőbb tudósai s államférfiak ez ügyet ily értelemben pártolják, s legkitü-

---

¹⁾ Közelebbi években sejtettük, hogy a tanári pályára sokan készülnek; s ez szép dolog. De tapasztaltuk, hogy például philologiai szakra olyak is vágytak és léptek, kik biztos tudomásunk szerint a latinnyelvtan elemeivel, a classikai irodalom alapjaival ismeretlenek. Mélyen fájdalmas tapasztalás. Köztünk legyen e dolog kimondva; de köztünk mindenesetre kimondva, orvosolva kell e hiánynak lenni; mert ha magunkon segíteni, magunkat kormányozni nem tudjuk, magától esik ki a kormányrúd kezeinkből.

nőbb tanférnfiai ugyanezt ugyane szellemben szolgálják. A meggyőződéssel megjön az igyekezet, a tudomány, a képesség, s a magunkat is kielégítő s gyönyörködtető siker. . . . Különben munkálkodásunk kinos és szellemi életünk elfásult lesz.

Egyébiránt a humanismus, mint oktatási főelv érdekében minden érvet elsorolni, minden kitünő tekintélyt bizonyságul hívni, módomban sincs, nem is szándékozám. Másképp említnem, sőt ide igtatnom kellene F o r c h a m m e r gyönyörű beszédét is, melyet a német philologok és tanárok legközelebbi gyűlésén, ez ügyben tartott. És idéznem kellene sok mást, mit paedagogiai rendszeres könyvekben feltalálni igen könnyű. Azt is tudom, hogy e kérdést: humanistikai intézetek legyenek e tulnyomón, vagy kizárólag közélettanodáink, nevelési s nem is csupán tudományos érdekből vett érvek döntenek el. Az iskolák ma már úgy tekintetnek, mint az állam, s kevésbé annak jogaiban osztozó autonom testületek céljaira szolgáló intézetek, és amint időnként nagyobb tért veszít el az egyház, és nagyobbat nyer az állam, ma már az iskolák megalapítása s rendezése ügyében, minden oldalról a társadalom szükségzeit veszik tekintetbe. Ugy idomítják és szervezik őket, mint a nemzet vagy haza szükségzeit paráncsolják. Az iskolák szervezése ügyében tehát a paedagogia és tudomány mellett döntő szavazattal bír a statistika és nemzetgazdaság is. Mi szükségesb, a társadalmat szolgáló tudományos osztályok nemesbitése, a nemzet felsőbbjei közt ama magasra törő idealismus és tudományos fogékonyság terjesztése-e? vagy az anyagi érdeket szolgáló körökben a nemzet saját fiainak szaporítása, és a nemzet anyagi érdekeinek hathatós előmozdítása? Ez a fontos kérdés. Az anyagi szegénység vagy a szellemi és tudományos erőtlenség-e nagyobb csapás rajtunk jelen helyzetünkben, midőn a benső szellemi érzék-gyarápodás és anyagi eszközök általi önvédelem nagy munkájára egyszerre vagyunk kényszerítve? Oly sok teendő és oly sürgetős egyszerűs mind! Nehéz meghatározni: mit előbb, és mit nagyobb áldozattal.

A statistika elhagy bennünket s nem tájékoz szabatos felellettel. Azt megmondja, hány lelkészünk, orvosunk, jogászunk, földbirtokosunk sat. van; de azt nem mondja: hány kellene; azt

PROT. EGYH. ÉS ISK. FIGYELMEZŐ. 3

még kevésbé, mily képességek ezek. Azt talán megmondhatná, hány technicus, finánc tudós van a hazában, s hány ezek közül hazai és külföldi; de azt, hogy a honfiaknak mily képzettségök van, s mi hiányaik, természetesen nem tudhatja. Azt is megtanulhatjuk tőle, hány a gymnasium, hány a gymnasiasta s abiturienti nálunk; de ki szabja meg a mérvet a mi szükségünkhez képest, ki számította meg, e számnak hány százaléka állhat meg a realistikus életpályákon, s hány üti meg a mértéket a tudományos pályán? Nem úgy van-e a dolog, hogy nálunk az ugynevezett Cultur-államról a legszélsőbb vélemények kavarogván össze, s a társadalom egykori bódogabb állapotát és egyszerűségét, vagy az édesen álmodozott jövőbeli szabadságképét akarván sokan elő vagy visszavarázsolni, a tudományos pálya férfiai szellem mértékét szerfelett is alá kívánnák szállítani? — (Botrányosan hézagos és zavart iskolai statistikánk már csak azon benső oknál fogva is, hogy nem azonos ismeretkincs és fejlettségi fokozat vétetik tekintetbe érettségi vizsgálatainkon. Néhol pedig a felsőbb osztályok 100 és több növendéket számítván, ilyforma szám lép érettségi vizsgálatra; holott enyit osztályonként előkészíteni, s érettségi vizsgálaton jól kiismer-ni, emberi erőtlől nem telik, legalább a mi segédeszközeink mellett.)

Ha a statistika el nem utasít, igyekezzünk másképp eligazodni. Kérdjük tehát a realistikus tényezőket, kell-e első sorban szaporitnunk és fokoznunk, az ugynevezett tudományos érdekek rovására, — vagy talán szabatosabban téve fel a kérdést: kell-e nálunk realistikus célzatok végett, a gymnasiumoknak, melyek egyébiránt a némethoni szerkezet mellett is szolgálnak amaz érdeknek, — humanistikus jellemét elferdíteni, vagy bennök a valódi classikai képzést illusoriussá tenni.

Elsőben is a némethoni gymnasiumokra nem fordult elő az a panasz, hogy felső reál, vagy polytechnicum cursusra nem kellően készítenének elő; sőtinkább ellenkező adatokat birunk, s említettem is fentebb. A tudomány, és pedig szintugy a történelem-philologiai, mint természet-mathematikai tudományosság egyetemekben adatik, egyetemekben összetalálkozik, és ugy szólván egyesül. A sajátlagos vagy némethoni egyetemben a tudomány különböző ágai nemcsak összesítettnek, hanem ki is békítettnek. A reál dolgok ismerete

nélkül a philol. histor. tanulmányok alaptalanná lesznek; a természettudományi nyomozásokra amaz ismeretek némelyike, például philosophia, és ennek története segítenek. — Szoros viszony és megfeleléség található a két nemű közép-tanoda közt is. A humanist. gymnasiumban főhelyen álló ismeretek termik a reálintézetek lelkét is: nyelvek, irodalom, földirat stb. Mi a különbség? az, hogy ott több, itt kevesebb; az arány megfordított volta. Ezek szerint kérdehetjük, tanácsos-e 1.) ha a fensőbb realist. életpályákra embe-reink a műegyetemben képződnek, — 2.) ha ezekbe nemcsak reáliskolákból, hanem humanist. gymnasiumokból is teljes, sőt még nagyobb sikerrel átléphetni, és így e gymnasiumok a reáliskolai felsőbb osztályokat célszerűen pótolhatják, — s végre 3.) ha a törvény értelmében szervezendő 6 osztályu népiskolák, felsőbb nép- vagy polgári iskolák, s községi alreál iskolák az alsóbb nemű iparos életre szükséges előkészületeket megadhatják: tanácsos-e, kérjük, akár a reáliskolákat a gymnasiumok kárával szaporítani, akár a gymnasiumokat humán jellemüktől, komolyan tudományos hivatásuktól megfosztani.

Számmal, statistikai adatokkal nem bírjuk kimutatni, mi itt a mérvadó szükséglet, mit kívánnak, politikusokkal szólván, az ex-igentiák. De általánosságban mégis mondhatunk sokat — Vajon oly számosak-e tanult és alapos orvosaink, hogy belőlök minden nagyobb községnek jutna, s működésüket a közegészség állapota érezné és mutatná? Megfelelnek azok, kik kiderítették, hogy a magyar népesség nemcsak hegyvidékeken, hanem a legdusabb alföld némely tájékain is évről évre szemlátomást fogy. — Oly jelek-e lelkéseink? feleljen a társadalom alsó rétegei erkölcsi éle-nek figyelmes megtekintője. Feleljen ama két magyar egyházke-rület jegyzőkönyve, mely errenézve erélyes intézkedéseket (sajnos, repressiv természetűeket) tenni kénytelenítettett. Szóljon ama kö-rülmény, hogy theol. tudományos irodalmunk egykét évtized óta alig van.

S vajon oly alaposan képzettek-e jogászaink is; noha ezekért mostanában legtöbbet tettünk, és művelt magyar ifju e pályát leginkább szereti. Errenézve a minapi jogászegyesülettől rövid uton s igen határozott feleletet nyerhetünk. Ez mondá, hogy

jogakademiáink csak zugirászokat s efféléket képeznek. Ezek volnának pedig Plátó szerint is az állam őrei, s egyszermind bölcsei, a modern államban *lux mundi* stb. — S hogy állanak nálunk az ugynevezett általános tanulmányok: Föld- és népismeret, egyetemes történelem, nyelvészet, bölcsészet, stb? Nem mondom, művelők nélkül, de mindenestre hatástalanul, vagy igen lassan fokozódó hatással a középosztály társadalmára; melynek egyrésze meredek lejtőn halad, az erkölcsi korcsosodás felé, másrésze máig is olyan, mint évtizedekkel előbb: képzelt geniálításában a tudományoktól idegen, s azzal csaknem ellenséges. — Nemzeti tanulmányaink kétségkívül gyarapodtak. De a hazai tanulmányok amaz általánosak és emberiségiek nélkül korlátoltakká, elfogultakká s csaknem barbarokká tesznek.

Ily viszonyok közt a humanításra vezető oktatásnak életerét elmentszeni vétkes dolognak tartom. Mert lehetetlennek itélem, hogy a nemzet sorsát intézők üzletien gondolkozó közember módjára, be ne lássák, hogy nem az leghasznosabb, mi azonnal bőven ereszti az anyagi hasznot, nem az legszükségesebb, mi szemmelláthatólag leggyümölcsözőbb s kivált egy nemzet nevelésében, egy disparát hajlamú és természetű nép-csoport összesítő művelésében, a nemzeteket fensőbb eszmék és iránylatok által összetartó emberiségi tanulmányokat mellőzni éppen nem szabad. Általában szólva, úgy vélem, hogy a mi tudományos nevelésünknek is főtörekvése tartozik lenni: inkább tehetségeket fejleszteni, mint azonnal munkára izgatni; inkább a nemzet ideg életére hatni erősítőleg, mint rohamosan az izom-munkálkodást erőltetni. Nézetem szerint minden jól rendezett gymnasium, mely ma e hazában fenáll, fentartandó, kiegészítendő s kellőleg felszerelendő, — s a humanist. gymnasium jellemének megfelelő erélyes működésre kötelezendő; az egyesek kedvéért vidéken itt-ott gyarlón tengők költségén, a községek erején s állami költségen reáliskolák létesítendőek, — a meddig a szükségnek a gymnasiumokkal együtt megfelelőhetnek. És e gymnasiumokban, a reáltanulmányok érdekében elmehetni ha tetszik odáig, meddig, mint említém, az ausztriai tanférfiak mentek, — a természettudományok hetenkénti három órán osztályokként tanításaig stb. De minden oly tanterv, mely az egységes humanist.

gymnasiumot, akár bifaercatio, akár a class. egyik nyelv mellőzése által lényegében megcsonkítja, mely elméletben sem humanistikus sem realistikus elvekkel meg nem egyez, gyakorlatban pedig egyik célnak sem felel meg, — mely hazai és külföldi mindenféle tapasztalattal és ténynyel ellenkezik, s minden illetékes tanférfi és tan-testület nézetével dacol, — mely jóakaratonak igen, de avatottan s gyakorlatiasan szerkeztettnek egy ízében sem mondható, — mely specialis magyar viszonyokhoz illőnek gondolható ugyan, de komoly művelődés érdekeihez épen nem alkalmazott: ily tanterv vesszéyes kísérletté válhatik a kísérlettevésre igen drága és eléggé gyenge nemzeti jólléttel.

Végre ohajtjuk, hogy az állam az autonom protestans egyházakkal jól összeférjen és sem emezek művelődési lassabb mozgása, erélyes kormányzatában amazt ne gátolja, se amaz utilitarismusa által emezt bensőbb és fensőbb érdekű s mély hatású működésében ne háborítsa s hatalmas erőit ne paralysálja. Ohajtanunk kell, hogy az országgyűlés oly tanrendszert állapítson meg, mely saját multunk s mi több az európai közvélemény s tanférfiaink részvételjes közreműködése által gyámolittatva, a magyar nemzet minden hitű és nyelvű tagjának érdekét bizton eszközölje, — mely minden érdeket lehetőleg egyesítsen és sem mesterkéltszerű szerkezete, sem költséges volta által a közművelődés legfőbb tényezője iránt ellenszenvet ne támaszson, — s hogy kivált a protestánsok ne kénytelenítettessenek ismét önkormányzati jogaikra hivatkozni a végre, hogy a komoly tudományos műveltség eszközét, az ő egyházuknak oly szükséges philosophiai fensőbb tanultság alapját és eszközét, a protestáns egyháznak megszületésekor és nevedésében dajkáját, a prot. felfogás szerénti vallásfejlés főtényezőjét: a philol. historicus, vagy u. n. humanistikus oktatást külföldi legnagyobb nemzetek s evangelikus hitfeleink kivétel nélküli példája szerént megtarthassák.

Imre Sándor.

II.

Rövid pillantás a magyar protestáns egyház mult évi főbb mozzanataira.

„Nem foglak oda irni tégedet,

Hol boldog évim feljegyezve vannak;” — mondá a nagy magyar költő az 1848 előtti évek egyikéhez, amely, miként igen-sok társai, reményben és küzdelemben gazdag, de sikerben és győzelemben annál szegényebb és sivárabb vala. Ha egészben nem is, de körülbelől jórészen a költőéhez hasonló érzelmekkel bocsát-hatta az enyészet útjára a mult évet a magyar protestáns egy-ház is.

E sorok írójának magas hangon bírálgatni és tanácsokat osztogatni épen nem célja, hanem csupán feljegyezni s e téren is emlékezetben hagyni a mult év némely általánosabb értékű főbb mozzanatait, és ezek közül is leginkább csak azokat, amelyekről a kerületek jegyzőkönyvei tesznek bizonyosságot.

Azon tökéletes jogegyenlőséget és viszonyos-ságot, amelyet az 1848-dik évi XX-dik törvénycikk a hazában bevett minden vallásfelekezetekre nézve különbség nélkül megállapít, s melynek alapját hazánkban már korábban a legszentebb ün-nepélyes kötések letették; azon jogegyenlőséget és viszonyosságot, amelyet minden korábbi pozitív alapok nélkül is elhozhatott volna már a mi számunkra is az oly sokszor emlegetett liberalizmus és demokrácia, — a magyar protestáns egyház csak várta, csak várta, de a mult évben is hiában várta! Mily harsány trombita hangon hirdették némelyek, hogy eljött és itt van már a régólta ohajtva várt idő! A mult és jelen viszonyok kellő ösmerői, az igazság elfo-gulatlan barátai s egyházunk valódi igaz hivei pedig még reményeik-ben is alig hallhatták az egyháznak aszályos mostoha idők miatt elepedt földé felett a távol esőnek zugását, miként azt egykor Il-ly és hallotta volt. Illyés szolgájaként sokszor felmentünk már mi is mint őseink a jobb jövő várásának hegyére; néztünk keletre, néztünk nyugatra; de „heted uttal“ sem mondhatók azt, mit a szolga mondott volt: „Imé egy kis felhőcske, mint egy embernek tenyere jó fel a tengerből.“

A múlt év folyamán, a dunamelléki reformált egyházkerület juniusi gyűlésén, a vértessaljai egyházmegye sürgette, — miként már korábban mind megyék mind kerületek együtt és külön-külön sürgették, — ama jogegyenlőség és viszonyosság életbeléptetésének kieszközlését. Az említett kerület gyűlése azonban, ezuttal semmiféle intézkedést nem tartott szükségesnek, miután a vallásügyi törvényjavaslat le van téve a ház asztalára. Hogy azonban a kormány említett törvényjavaslata megfelel-e minden tekintetben a célnak s épen a protestánsok jogos követeléseinek is, s hogy helyes és üdvös dolog-e e tekintetben a kezdeményezést egyedül a kormányra bízni s az ügy lefolyását az egyháznak tétlenül néznie: ezek oly kérdések, amelyek még ezentúl lennének tüzetesen eldöntendők s hogy ez ügyben nagyobb a közönyösség, mint az érdeklődés, azt csak őszintén sajnálni lehet. Tüntek pedig fel egyes jelenségek, melyek igen élénken emlékeztethettek bennünket az ébrenlét és szigorú örökös szükségesség voltára. A tiszai ágostai hitvallású evangélikus egyházkerület, júliusi közgyűlésében „a római katolikus papságnak szünni nem akaró s vallásunk érdekeit sértő tulkapásait gyökeresen orvosoltatni“ kívánja; — az erdélyi ref. egyház a római katolikus lelkészek által folyvást vétetni szokott vegyes házassági téritvények ellen igenerélyesen felszólalt, s az országgyűléstől fogja megkérdezni, hogy miként állhatnak azok meg együtt a törvénnyel? Az erdélyi püspök urnak éles elmével felállított ily tartalmu kérdéseire ugyanis, az illető miniszter ur kitérőleg felelt. Ezt a kérdést is valóban és igazán tisztába kellene pedig már hozni valaha. — A közös hadügy-miniszter ur, a kerületek azon felirataira, melyekben azt kérték, hogy a protestáns katonák, vallásukkal ellenkező szertartásokra ne kényszeritessenek már többé, egyszerűen azt válaszolta, hogy ez, a fenálló katonai szabályoknál fogva nem teljesíthető. Tehát a protestáns katonának vallás és lekiösmertbeli szabadsága folyvást nincs a liberalis és demokrata osztrák magyar államban; pedig hazát és fejedelmet, szabadságot és rendet szeretni és tisztelni tudó szive s vére, élete és fegyvere a protestáns katonának is épen úgy van, mint a többinek, s ez volna a fődolog, nem pedig a római katolikus rítus szerinti Kirchenparádé. Ezen kiáltó sérelem

ellen több kerületek, s ezek között különösen a tiszai evang. a leg-erélyesebben felszólaltak. — Protestáns tábori lelkészek kellő számarányban még folyvást nincsenek. A katonai határőrvidékeken a protestáns egyesek és gyülekezetek számára lelkiösmeretszabadság autonomia még folyvást nincs, hanem türhetetlen osztrák katonai despotizmus, — az igenis, folyvást van. Ezen sérelmek ellen is erélyes panaszt emelt a mult. évben egyikét kerület.

A különböző felekezetekre nézve a tökéletes egyenlőséget és viszonyosságot az 1848. XX. t. c., vagyoni tekintetben, vagyis az állam általi anyagi ellátásra nézve az által kívánta életbe léptetni, miszerint kimondá, hogy: „minden bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségei közálladalmi költséggel fedeztessenek.“ — Mindent összevéve s a hazai mult és jelen viszonyokat kellően megfontolva, azon meggyőződésre kell jutnunk, hogy a magyar protestáns egyház megszámlálhatlan százados sérelmei, amelyeket vagyoni tekintetben is szenvedett, másként nem orvosolhatók s általában a jogegyenlőség és viszonyosság e tekintetben másként életbe nem léptethető, mint úgy, amint azt az idézett törvény akarta és akarja. Igenis „akarja;“ mert a törvény folyvást fenáll még, s várja és követeli az életbeléptetést.

Bármi nehézségekbe láttassék is ütközni a törvényben kifejezett eszme: szentesített és élő törvényre nézve nincs más főbb és elsőbb feladat, mint az életbeléptetés. Ezt a tiszántuli ref. egyházkerület a mult évben is emlegette. Az állam és a kormány részéről azonban ez ügy érdemében semmisem történt; jövője pedig ez ügynek reánk nézve igen elszomorító színben mutatkozik.

Már a mult évben kétségtelen jelek mutatták, hogy azon államsegély, mely az ország közadójából, a közelebbi egypár évben a magyar protestáns egyháznak is adatott, meg fog szűnni, és pedig amint látszik, nem sokára. Mig ez egyrészről kétségtelen, másrészről egészen bizonyos, hogy az ugynevezett katolikus autonomia, bizton és a siker reményével halad saját céljai felé. A valódi cél pedig, mint már a Figyelmező még kezdetben kifejezte, vóltaképen nem más: „mint, a római katolika egyház vagy klérus kezében lévő mindenféle, tehát országos közjavadnak is körülsáncolása.“ stb. stb.

Birja békével a római katolika egyház és klérus mindazon javakat, amelyek jog és törvény szerint valóban és kizárólagosan őt illetik. Az ily javakban osztozni akarni, a legszerencsétlenebb gondolat, sőt jogtapodás lenne. De a főkérdés épen az, hogy mindazon javak, javadalmak stb. amelyeknek jelenleg a római katolika egyház birtokában és élvezetében vannak, illetik-e őt jogosan és törvény szerint? Az igazság minden elfogulatlan barátjának meg kell például a felől győződve lennie, hogy a bécsi és linci békekötések, eltörölve az uralkodó és előjogos vallás és egyház eszméjét és intézvényét: a békekötések után sem a magyar király, sem az országgyűlés, sem semmiféle hatóság nem vőlt arra jogosítva többé, hogy országos vagy községi közvagyonból csupán a római katolikusokat javadalmazza, a többi vallásfelekezeteket pedig ridegen kizárja és eltaszitsa, csak azért, mert nem római vagy görög katolikusok. Most tehát már akár az államnak, akár az államkormánynak eltűrni, vagy eszközölni azt, amire pedig némelyek valóban törekednek, hogy mindazon javak és javadalmak, amelyeket jelenleg a római és görög katolikusok élveznek, a legszigorubb elővizsgálat nélkül az ő nevökre telekkönyveztesse: nem egyébb lenne, mint a leggunyosabb arcuicsapása a jogegyenlőségnek és viszonyosságának s általában minden jognak és igazságnak. — De nemcsak a békekötések után, hanem az azok előtti egyházi javak jogi természete és rendeltetése is méltán vizsgálat alá jöhetne. — Ne feledjük azt sem, hogy a legujabb időkig folyvást fenáll s a kormány által is pártoltatik az uralkodó vallás és egyház eszméjéből folyó azon elv, hogy oly birtok, amelynek területén római vagy görög katolikus plebania van, tartozik hordozni ennek fentartási terhét, még azon esetben is, ha maga a birtokos protestáns. Vajjon római katolikus birtokosokat, protestánsok javára kényszerített-e valaha efélére az állam vagy államkormány?

Hogy azon országgyűlési bizottság, amely köztudomás szerént a „közalapítványok“ ügyében működik, van-e hivatva az egyházi javak roppant fontosságu kérdését teljes mértékben felfogni s a megoldásra tüzetesen előkészíteni: azt, a jövő fogja megmutatni. A magyar protestánsok legjogosabb követelései oly sokszor visszautasítottak, legszentebb reményei oly sokszor meghiusultak

már, miszerint nálunk most, a lelketlen dialektika és ál-liberális politika játékának szerencsétlen korszakában, jobb jövőt várni a magyar protestáns egyházra, alig lehetséges.

Azon politika, melyet az osztrák-magyar kormány üzött és üz, a klérusnak s különösen a főklérusnak eleitőlfogva kitünő kezelője volt, mert azt hitte, hogy az a thrónnak s a konzervatív elemeknek és törekvéseknek igenerős támasza. Legyen kinek-kinek a maga hite szerént! De anyi bizonyos, hogy ha a főklérus, és pedig amint a látszik a magyar kormány által támogatva, az egyházi javak s javadalmak tekintetében célját elérendi, az 1848. XX. t. c. pedig végrehajthatlan marad, sőt ama különben illuzorius államsegély is meg fog vonatni: akkor a magyar protestáns egyház csakugyan nagy tulzás nélkül hasonlitható lenne azon evangéliomi Lázárhoz, aki sebekkel rakottan fetrengett a kéjelgő gazdagnak ajtaja előtt; de számára még csak lehulló morzalékok sem valának.

Teljes képét adni a tökéletes jogegyenlőség és viszonyosság elleni sérelmeknek épen nemvolt ezuttal célunk; csupán oly vonásokat említénk fel, amelyekre tények és jelenségek a mult év folyamán tüntenek fel.

Most tekintsünk a főbb belügyekre.

A zsinat — s azt megelőzőleg egyetemes értekezlet vagy konventtartásának szüksége a mult évben is felmerült, és pedig már a reformált egyházkerületek kebelében is. A különben oly rövid életű s hamar eltűnő államsegély egyes kerületek közötti kiosztásának kulcsa felett ugyanis, eltérés van a ref. egyházkerületek között. A ministerium a lelkek számának arányához képest osztotta meg a segélyt a ref. kerületek között; ezek közül azonban a tiszáninneri ezen kulcsot egyáltalában nem tartja helyesnek, hanem azon huszadrészes arányt ohajtja, amely szerént eddig némely közköltségek teljesítették. Ez a tiszántulira, mint legnépesebb kerületre lenne sérelmes. Az ügy eleönlése tehát egy közös bizottság, vagy a konvent elé utasított. A tiszáninneri egyházkerület a mult években már kitűzött tárgyakon kívül a zsinattartás feletti tanakodást s a moldva-oláhországi — illetőleg bukaresti viszályok ügyét; a dunamelléki egyházkerület egy halotti énekes könyv készítését

szinte konventi tárgyl tűzte ki. Zsinattartás iránt a tiszántuli egyházkerület kebelében még 1869-ben tétetett indítvány; de az, a szó teljes értelmében pusztában hangzott el. A dunamelléki ref. egyházkerület is, a vértessaljai egyházmegye hasonló tartalmu indítványát egyszerűen tudomásul vette; szintigy a dunántuli ref. egyházkerület is, még 1869. októberben, a komáromi egyházmegye e tárgyu indítványát. — Lehetetlen fel nem ismerni, hogy a magyar reformált egyház kebelében, ezidőszerént legalább még, nincs általános és őszinte közóhajtás a zsinat iránt.

Tisztán az egyházi ügyek mezejére tekintve, valami egyetemes figyelemre méltó főmozzanatot a mult év folyamán, többet alig találhatunk. A reformált egyházkerületek között saját belügyeik körül, a jegyzőkönyvek tanúsága szerént legtöbb élénkséget és erélyességet mutatnak a tiszáninneni és dunamelléki egyházkerületek, továbbá az erdélyi ref. anyaszentegyház, melynek kebelében különösen a szervezkedési kérdésekre vonatkozólag élénk mozgalmak tüntek fel.

Az iskolaügy s különösen a népiskolaügy mezején már élénkebb mozgalmak mutatkoznak.

Mindenekelőtt feltűnő s általunk is kiemelendő azon határozottság, amelylyel az egyházkerületek, saját felekezeti iskoláik iránti hűségöket s ragaszkodásukat nyilvánítják. — A tiszáninneni egyházkerület májusi közgyűlése azon utasítást adja az egyházmegyéknek, hogy még a szegényebb egyházakban is csak azon esetre engedjék meg a felekezeti iskoláknak állami közösiskolákká nyilvánítását, ha azoknak a felekezet számára fentartása minden igyekezet mellett sem sikerülne. Az említett kerület szeptemberi s dunamelléki ref. egyházkerület juniusi jegyzőkönyvében, nyilvánelfordul azon alaptétel, hogy a magyar reformált egyház saját felekezeti iskoláit az egyház szeguletköveinek vallja. Az erdélyi ref. zsinat szerént, a felekezeti iskolákat áldozattal is fen kell tartani, s valódi szükség esetében is csak egyedül az egyházi főtanács engedheti meg, valamely felekezeti iskolának községivé változtatását; az egyes gyülekezeteknek magoknak ez ügyben egyezkedni sem szabad; a felekezeti vagyont pedig, semmiesetben sem kell átadni. Ily elveket követtek és követnek az

evangelikus egyházkerületek is, amelyek közül a dunántuli azt is kimondja, hogy ami egykét felekezeti iskola községivé lett, azt is vissza kell változtatni felekezetivé.

Ismét előállott tehát a tény, sokkal nagyobbyszerűen mint II. József császár korában vagy bármikor valaha, melyszerént t. i. az összes magyarországi protestánsok óriási nagy többsége határozottan ragaszkodik saját felekezeti iskoláihoz és azokat a felekezeti jellemmel nem bírós amellet centralisztikus és bürokrát elvek s érdekek szolgálatában álló községi iskolákért felcserélni nem akarja. — De így van ez tudtunk szerint a többi felekezeteknél is.

A népiskolai autonomia ügyében is tűnt fel egykét figyelemre méltó mozzanat. A dunántuli ref. és ágostai hitv. egyházkerületek a jelen évben is kijelentették, hogy a tanfelügyelők; az egyes gyülekezetekkel közvetlenül ne érülközzenek és pedig a statisztikai adatok gyűjtésénél sem. A dunántuli ref. egyházkerület erélyesen visszautasította azon eljárást, melyszerint bizonyos miniszteri rendelet a losonczy állami képezde igazgató tanácsának útján küldetett hozzá. — A tiszáninneni egyházkerület panaszt emelt egy tanfelügyelő ellen, aki egy felekezeti tanítót kisebbiteni s hivataltól megfosztással fenyegetni merészelt. — Eféle surlódások többrendbeliek fordultak elő.

Népiskoláink belügyeire vonatkozólag a következő érdekesebb mozzanatokat érintjük meg. A nagykőrösi tanítóképezde a törvény szerint fog szerveztetni, de felekezeti jellemét megtartatja: — anyagi ellátására nézve mind Nagy-Kőrös városa, mind az egyházkerület célszerű intézkedéseket tett. — A sárospataki főiskolából tanítóságra bármely alkalmas ifju vitethetik, ha államképezdei tanuló vagy hittanhallgató nem találhatik. A dunáninneni ág. hitv. kerület azt mondja, hogy tanítókká csak képezdei tanfolyamot végzett vagy képezdében vizsgát tett egyének választathatnak. — A bányakerület kebelében azon eszme merült fel, hogy az államképezdében végzett protestáns tanítójelöltek különlegesen képeztessenek a felekezeti iskolatanítóságra, ha t. i. felekezeti tanítókká akarnak lenni. — A dunántuli ágost. hitv. kerület a hadkiegészítő törvénynek a tanítóképezdei

tanulók iránti tulságos szigorát szelidíttetni kívánja. A dunáninneni ágost. hitv. kerület a törvényhozás útján kieszközöltetni akarja, hogy a tanítók a hadkötelezettség alól felmentessenek. A dunamelléki és tiszáninneni ref. egyházkerületek azon kérdést, hogy a tanítók az egyházmegyei gyűléseken képviseltessenek-e, az egyházmegyéhez adta ki véleményezés végett. — A népiskolák feletti felügyeletet a dunamelléki ref. egyházkerület ezentul is körlelkészek, esperestek és egyházmegyék által fogja gyakoroltatni, nem pedig mint indítványoztatott különleges felügyelők által. — Ugyanezen kerület, a tanulók mulasztásainak a presbyteriumok s helyi polgári hatóságok által kíván gátat vettetni, s sikertelenség esetében pedig, az esperesthez való jelentéstételre utasítja az illetőket. — A reformált egyház ugynevezett egyetemes tanügyi bizottságnak csendes tájékain bizonyos reform szellői kezdenek lengedezni. Az ügyszó eddigelé a tiszáninneni ref. egyházkerület szólott tüzetesen. Adjon Isten valahára igazi életet és sikert e nagynevű intézménynek!

Azon miniszteri törvényterv felett, amely a gymnáziumok ügyében a ház asztalára már régebben letétetett, a mult évi adatok szerint tüzetesen az erdélyi ref. egyházi főtanács s a tiszai ág. hitv. kerület nyilatkozott. Ez utóbbi rövidebben bár, de a leghatározottabban elítéli a tervet mind a tudomány, mind autonomiánk szempontjából és tőlünk azt egészen „távoltartatni“ kívánja. A szinte erélyes és határozott erdélyi vélemény fontosabb részét a Figyelmező már közölte vólt. A két tiszai és a dunántuli ref. egyházkerületek ez ügyben megbízott férfiai, mindezideig sem nyilatkoztak. A többi kerületek pedig, a mult évben legalább, szándékot sem mutattak valami nyilatkozat létrehozására.

Megjegyzendő, hogy a bányai és tiszai ág. hitv. kerületek, a mult évi adatok szerint is folyvást fentartják saját autonom körükben, s maguk intézik a gymnáziumi tanárképeségi vizsgákat. Hihetően így van ez a többi ág. hitv. kerületekben is.

A tiszáninneni ref. egyházkerület a gyorsírást meghonosítását még a mult májusban elrendelte, a dunamelléki ref. egyházkerület pedig, mint melléktárgyat szinte ajánlja a gymnáziumok és főiskolák számára.

. A debreceni főiskolára vonatkozó új tanterv, mely mintegy mésfél évvel ezelőtt kiadatott már véleménynyilvánítás végett az egyházmegyéknek, s általában az illető közönségnek, — egészen a pusztában hangzott el. Nincs arra az illető körökből legkisebb viszhang sem. Valóban, egyházi és iskolai téren nem a reformok korát éljük. Aki ezt nem hiszi, szélvészbe hinti magvait. A főelv most csak ez: „tartsd meg a mi nálad vagy, hogy senki el ne vegye a te koronádat.“

Talán nem lesz egészen felesleges és tanulságnélküli felemlíteni még röviden a következő tényeket is. A sorkatonák körüli lelkészi szolgálat teljesítésére nézve, melynek ügyében, a minisztérium intézett volt felszólítást a kerületekhez, nagyon eltérnek egymástól az egyházkerületek. A tiszáninneri ref. kerület, a rendes szolgálatot igenterhesnek és teljesíthetlennak találja; Erdély a lelkészi szolgálatok díjának alkudozó mérlegelését s kontószerénti fizetését határozottan rosszalja, hanem azt akarja, hogy ahol a sorkatonáknak rendes állomásuk van, fizetessék a mi lelkészeinknek is rendes, határozott évi díj; az egyes különleges szolgálatok pedig ingyen teljesíttessenek. Az ágost. hitv. kerületek minden kifogás nélkül teljesítendőnek tartják a miniszteri rendeletet. — A tiszáninneri ref. egyházkerület az egyházmegyéknek a kerülethez való viszonyára, az egyházi igazságszolgáltatásra, perek felebbezésére sat. nézve, részletes és célszerű szabályokat alkotott; a lelkész képességi vizsgák ügyében pedig, bizonyos korlátokat emelt azok eleibe, akik az ő kebelében akarnak hivatalt viselni, s a vizsgát mégsem ott teszik le. — A dunamelléki ref. egyházkerület, a próbapapolást mint korteskedésre vezetőt, eltiltotta; ugyanezen kerület, az egyházakra és a lelkészi hivatalos teendőkre vonatkozó törvényeket kinyomatta, a rendszabályokat is ki fogja nyomtatni, saját jegyzőkönyveit pedig ezentul nem ivrében, hanem 8-adrétben nyomatja. Több külföldi protestáns egyházak s azok hatásai már régóta így teszik. — A dunántuli ref. egyházkerület kebelében, a komáromi egyházmegyét az indítványozta, hogy a presbytériumok tagjainak hároméves választása vagyis tisztujítása, miután az üdvösnek nem mutatkozott, szűnjék meg s csupán az időnként megürülendő

egyes helyek töltsenek be népgyűlési választás által. Az úgy az egyházmegyékhez tétetett véleményezés végett. — A dunántuli ágost. hitv. egyházkerület, a házassági felmentvények után bejött 700 frtot a képezde adósságainak törlésére fordította, s ezt a minisztérium is helyeselte. Igenbölcsen! Hát vajon másutt mit csinálnak a szép összegre növekedett felmentvényi díjakkal? — A bányakerületi püspök ur, mult augusztusi jelentése szerint, a magyarországi négy evang. egyházkerület azon ideén, a Gusztáv-Adolfegylet pénztárából 16,219 frt. 10 krajcárt kapott.

Mindent összevéve, a letűnt kedvezőtlen, sőt sok tekintetben mostoha évben is mutattak tehát valami életjelt, s nem épen kicsinylendő életjelt a magyar protestáns egyházkerületek. — Kedvező szellő nem segítette, de nagy vihar sem csapkodta az egyház rongált hajócskáját. — Isten adjon egyetértést a hajó népének!

Révész Imre.

III.

A felső-lövői evang. tanintézet rövid ismertetése.

Hazánk szélső megyéjének, Vasnak északnyugoti részén, ott, hol az egymásután szakadatlan sorban következő dombok fenyőerdő borította hegyekké kezdenek magasulni fel, hol a stájeri bércek kéklő alakjai, melyek közül a Vechsel nevű határszéli havas ormán, már szeptemper elején csillogva, havon törik meg a napsugár, — szabnak határt nyugotfelől szemünknek — a kies fekvésű Borostyánkötől délnek aláhuzódó keskeny s rohanó pataktól hasított völgyben fekszik Felső-Lövő (Obersützen) — egy órányi távolban dicső emlékü Mátyás királynak az Ujlaki, Garák s ezek által behívott német császáron nyert diadaláról történeti nevezetességű Pinkafeldtől, — a végső magyar reformált egyház — Őr — szomszédságában. Egyszerű, kisdud falu ez pár száz lakossal, kik nyelvre nézve hencsek (németek), vallásra pedig evangélikusok. Hajdan e község népe élénk kereskedést űzött a szomszédos ausztriai gyárakból olcsón bevásárolt árucikkekkel, úgy hogy azok elárúsítása végett az év nagyobb részét távol családjától, úton töl-

tötte, minden férfi kisded gazdálkodását, mi különben is csak a legszükségesebbek termelésére szorítkozott, nejére és gyermekeire bízván. Gazdaság, jómód lett következménye e vándor kereskedésnek, mit igazol a tény, hogy Lövé volt az első község, mely magát a Bathtyányi családtól, mint földesurától, megváltá. Azonban a közlekedés megkönnyebbülése tönkre tette az említett kereskedés virágzását, otthonmaradásra kényszeríté a vándor árusokat, kiknek egyedüli foglalkozásuk eképp a földmivelés leve. Hogy mily nehezen találják bele magokat a lövéiek e változott viszonyokba, bizonyítják igen sok család elszegényedése mellett, a kivándorlások, melyek nemcsak a német földre; de Amerikába is történtek már. Az iskolaépítés ideje a jólét napjaira esik, s így lesz megfejtethető előttünk, hogy ez a szegényes külsejű község mikép hozhatott anyi áldozatot e nemes célra. (Szükségeseznek tartám Lövé mult és jelen állapotának érintését azon okból, mivel sokan méltatlan váddal, a meghidegülés, s közönyösség vádjával lépnek ellenébe fel, nem véve gondolóra helyzetét, nem a körülményt, hogy jelenben is 200 o. é. forint évenkénti áldozatot hoz a népnevelés óltárára.)

Egyedüli nevezetessége Lövének a tanintézet, melynek hosszas L betűt formáló épülete, első tekintetre kiválik a többi egyszerű házikók közül. Mit keres e pompás épület e félreeső helyen? ki volt az, ki fényes csarnokot emelt a tudománynak itt, hol nyelv és nemzetiség zavaros vegyülete, egymásbaolvadása, sőt a természet mostohasága is tengésre, tétlenségre ösztönöz? Mielőtt e kérdésre felelni megkísérleném: pár szóban körvonalozni akarom az álláspontot, melyből én a lövéi tanintézetet tekintem.

A lövéi tanintézet, a protestáns testvérszeretet és áldozatkészség élőbizonytsága, fényes tanujele. Előállása egy valódi protestáns szellemtől vezérelt lelkész buzgó munkájának eredménye, s mint ilyen, míg egyfelől a fillérekből gyűlt összeg nagyváltáról tesz bizonytságot; másrésről egy fáradhatlan pap hatásával, s működése sikerével ismertet meg bennünket. Ekép tekintve a huszonöt éves fenállásának jubileumát, 1870-dik évi július 15-én ült tanintézetet, annak százados múltja történetét röviden vázolni érdekesnek tartom.

A negyvenes években Wimmer Gottlieb Auguszt volt Lövé-
lelkésze. Kitünő szónok, jó magyar hazafi, s különösen egyháza ja-
vát teljes erejéből munkálni kész protestáns ember. Hogy a pro-
testáns egyház létele s fennmaradásának életgyökerét az iskolák al-
kotják, melyeket ősünk a legszorongatóbb körülmények között is
fentartottak, jól tudta a nevezett férfiú, s azért minden igyekezete
az iskolaügy emelésére lett irányozva, belátva, hogy a sem er-
kölcsei, sem anyagi tekintetben elismerés és jutalmazásra számot
nem tartható tanítói állomásokat nagyrésztben oly egyének foglal-
ják el, kik mint sorstól üldözött kézművesek, invalidus katonák,
gymnáziumi cursust szellemi vagy anyagi szegénység miatt, csak
félíg-meddig végzett emberek, menedékhelynek tekintik hivatalu-
kat: e bajon segíteni tűzte célul magaelé ki, anyival is inkább,
mivel a környék, hol lakott, németajku levén, a szomszéd német
tartományokból behozott, bár alkalmasabb tanítóknak nem találta
fel a kelléket, hogy a Magyarhazának hű flakat nevelhessenek.
Legközelebről saját egyháza iskoláinak jobbkarba helyezése, tá-
volabb pedig a környékbeli németajku protestáns községek alkal-
mas és valódi magyar érzelmű tanítókkal ellátása volt nemes
szándéka, szegény, más pályára magokat előkészíteni nem tudó
ifjak képzése mellett, — ez igaz protestáns szellemtől áthatott lel-
késznek. Nem ejtette őt kétségbe célja kivitelének anyagi akadályok
miatt meghiusulása, számított a protestáns testvérszeretet s áldozat-
készségre, melyben maga is, a szegénység gyermeke levén, s emel-
lett korán árvaságra jutván, egész férfivá fejlődéséig részesült. És
a következés bizonyítá, hogy számításában nem csalatkozott. Ter-
vét először is személye iránt teljes ragaszkodással viseltető hivei-
vel közlé, s már az 1840-dik évben adományok gyűltek a község-
ből a felállítandó seminarium javára. Később kérő szava fölkeresett
közel és távolban minden protestáns egyházat és hívőt, s hogy
nem eredménytelenül, mutatja a tény; miszerént az 1842-dik év
május 17-kén egész ünnepélyességgel tétetett le a tanintézet alap-
köve. Ő maga tartá az egyházi beszédet, melyben I. Corinth. 3 r.
14 v. szerint Krisztusról, mint legjobb, legszilárdabb alapkőről
szólt. Gyorsan emelkedtek a falak, az egyház kicsinye és nagyja
napszámot adott a munkához, s már az 1845-dik évi május 12-én

végbement az intézet ünnepélyes megnyitása, több egyházi és világi kitünőségek jelenlétében. Wimmer az intézet célját mondá el magyar beszédében, utána Kühne Ferdinánd, — Berlinből épen akkor érkezett igazgató, — németül szólt a közönséghez. „Nun danket alle Gott“ szép egyházi ének elzengése alatt adták át az építéstvezető községi előljárók az új iskola kulcsait Wimmernek és Kühnének, mint az intézet felügyelőjének és igazgatójának.

Mig ekép az intézet működését megkezdte, s már az 1846-dik évben első évi iskolai tudósítását, melyben nagy kár, hogy a felügyelő és igazgató mellett működő tanítók neve nem említették, kiadá: Wimmer teljes igyekezetét, az építési adósság törlesztése vette igénybe, 33,381 frt. 45 krba került az épület, s a begyűlt adományok összege 6,904 frt. és 54 kr-ra rugott. Hatalmasabb, bővebb erű forrásról kellett tehát gondoskodni, mint az eddigi volt. Az egyes hívők fillérei nem lettek többé képesek fedezni a szükségletet, nem biztosíthatták az intézet fenmaradását, bármily bőmértékben folynak vala ezután is be. Ily aggasztó körülmények között, midőn kedvenc tervének meggyűlését oly közel látta annak megvalósulásához, midőn a megsemmisülés gondolatát immár nem lehetett számításából kihagyni: fedezte fel Wimmer a kiapadhatlan segélyforrást, mely mind e mai napig kitartóan és bőkezűleg gondoskodik a lövői tanintézetéről. Megjelent a Gusztáv-Adolf-egylet negyedik nagy gyűlésén Stuttgartban, megismerteté a helyzetet, melyben a protestáns egyházak és iskolák honunkban állanak. Ő volt az első magyar, ki felhívá az említett jótékony egylet figyelmét segélni a magyarországi testvéreket, s hogy fáradságát siker koronázta, Lövön kívül számos példák bizonyítják.

Az 1848-diki szabadságharc mozgalma nem szakítá félbe a csendes és félreeső helyen fekvő tanintézet működését, sőt szaporítá növendékeinek számát. Hozott azonban mindezeknél nagyobb veszteséget reá, Wimmert, alapítóját, éltető lelkét távolítván el mellőle. Egyszer látta még, s ekkor is rövid időre a nemes keblű férfiú a helyet, hol egész élete munkásságnak eredménye áll, melyen ő egész lélekkel csüggett.

Wimmer felügyelői tisztét, az eddigi igazgató vette át. Ebben az időben a lövői egyháznak az iskolához való viszonyát közelebb-

ről meghatározó ugynevezett alapítási okmány jött létre, s ezzel együtt az iskolai ügyek vezetésével, egy kormányzó bizottság ruháztatott föl. Az intézet életében, e két nagyfontosságú dologról röviden szólni nem leendő felesleges.

Az alapítási okmányban, miután az aláírt egyházi és iskolai előljárók közös egyetértéssel megállapodása említettik meg, az intézet célja, az adakozások, melyekből emeltetett, a község kötelezettségei az iskola s annak épülete irányában, vannak előszámlálva. Különösen hangsúlyoztatnak pedig, hogy az elemi iskolák eddigi viszonya az intézethez változatlanul továbbra is fennmarad. Külső igazgatás, tanítóválasztás a község joga — lelkészének vezetése alatt. A beligazgatás azonban a felsőbb iskolák igazgatásával összeköttetik, úgy, hogy a tanerők együttes vezetése mellett, az összes iskola javára működjenek közre, a tanítás tervszerű és egyöntetű legyen. A seminaristák részt vegyenek az elemi iskolák növendékeinek tanításában. Másik kiemelt hely, hogy az intézet eredeti célja — szegény tanítók képzése — mindig szemelőtt tartsassék. Végre egyező akaratja minden résztvevőnek, az egy örök Isten dicsőségének terjesztése üdvös keresztyéni gyermek nevelés által. Minden, mi az isteni igazságokat, amint azok az ó- és új testamentumokban foglaltatnak, elhomályosíthatja, mi az Isten tiszteletét elhanyagolni akarja, vagy az üdvözítő Jézus Krisztust megtagadja, minden, mi isteni és emberi renddel ellenkezésben áll: távol maradjon ez intézettől. Az intézet alapítói a most formulázott alapon választandó kormányzó testületet teszik ezért felelőssé isten, ember és saját lelkiösmeretök előtt.

A kormányzó testület tagjai: a helybeli lelkész, ki egyszersmind iskola felügyelő is, az intézet igazgatója és három a község által szabadon választott bizalmi férfiú. — Feladata e kormányzó testületnek, mindenekelőtt keresztyén tudományt és életet terjesztetni, alkalmas methodus által nevelésben és tanításban példányiskolát állítani elő. Tanítóknál úgy, mint tanulóknál a féktelenség és frivolitás legkisebb szellemét sem tűrni meg. Ellenkezőleg az intézet minden tagja fegyelem és rend által élesztett keresztyéni érületben tündököljék. Sohase feledjék a kormányzók, hogy szel-

lemi nevelés csak testi jólét mellett lehetséges; azért a gyermekek testi képzésére is kiváló gondot fordítsanak.

1850-től 52-ig a tanulók száma magasra felszökött, minek okát a gymnáziumok s reál-iskolák szervezetére vonatkozó Entwurf elfogadása után, a nyilvánossági jog megnyerésében kell keresnünk. Ez a körülmény egy új épület, a mostani kétemeletes középület kiépítését tette szükségessé. Ennek bevégzéséről az 1853^{3/4} iskolai évi tudósítás így szól: az iskolaépület már ismert tere, egy új helyiség építésével anyira szélesbült, hogy ez az új épület kizárólag a gymnáziumnak adatik át, a régi pedig eredeti céljához képest mint semináriumi épület használtatik.

Az említett építkezés költségei igen nagy mennyiségre emelkedtek a tanintézet adósságát. 1853-ban következett be a róm. kath. tanulóknak protestáns iskolákból kizárása, minek eredménye lett az új nagyszerű épület, — miután lakói legnagyobb részétől fosztatott meg, — néptelemné, s így szükségtelenné válása. Szorongató helyzetéből mint előbbi időben, úgy most is a Gusztáv-Adolfegylet, különösen annak központi lipcsei elnöksége segítette kibontakozni a tanintézetet. A Gusztáv-Adolfegylet nemes példáját most már a svájci protestáns egyházi segélyegylet is követte. Ezek nélkül a lövői tanintézet mai napon bizonyára nem léteznék. Wimmeré az alapítás; de az említett egyleteké az életben fentartás érdeme. — Évenkénti segélyezésben részesíték az intézetet ettől fogva a nevezett egyletek.

Az ekép kitisztult láthatárt nemsokára ismét vészes fellegek boríták el, 1864-ben a lipcsei és bázeli segélyforrás végkép kiapadni látszott, amenyiben nevezett helyekről világosan megírták, hogy a 64-diki az utolsó küldeményük Lövő számára. A segélyezés eme beállítására, okul szolgált a helybeli lelkész, mint iskola felügyelő, s a tanintézet igazgatója közt létrejött viszály. Hogy e viszálylyal közelebbről megismerkedhessünk, az intézet beléletébe kell vetnünk egy pillantást. Az elemi iskolák, az intézet igazgatójának vezetése alatt állottak. Bekövetkezett azonban azoknak teljes elkülönítése a felsőbb iskoláktól, s a helybeli pap közvetlen igazgatása alatt önálló tantervvel ellátása. Hatáskörének ilyenmű csonkítását a lelkész tanintézetre felügyelői jogának megtagadá-

sával viszonzotta az igazgató. E viszás helyzetnek hatása lett, a tanítványok számának rendkívüli lepadásán kívül, a lövői egyház tagok tanintézet iránti meghidegülése is. Valóban féltetni lehetett az intézetet, mely az anyagi akadályokkal oly szerencsésen megküzdött, hogy most belső vizsály által semmisítettik meg. De rendelt a gondviselés ismét férfit, ki Wimmernek nyomába lépve, második alapítója lett az intézetnek. Ez volt Kirchknopf Mátyás, a felső-vasmegyei evang. egyházak jelenleg is élő derék széniora. Lipcsében, Bázelen megjelent, megnyugtató a kedélyeket, s ismét folyóvá tette a segélyt. A nagylelkű adakozók néhány feltétel beteljesítésétől tették függővé adományozásuk folytatását. Ilyenek: az intézet csak az igazgató vezetése alatt áll, eszerint a lelkész felügyelete végkép megszűnik. Az intézet a magyarországi evang. egyházzal a legszorosabb szerves összeköttetésbe lép. A segély csak a semináriumra fordítatik.

E feltételek elsőjét anyival könnyebb volt beteljesíteni; mert a magát sértve érző lelkész, már előbb önként kilépett a kormányzó testületből is. 1860. szeptemberében pedig, az intézet a dunántúli egyházkerületbe kebeleztetett be, — s később Karsai Sándor superintendens által végzett canonica vizitáció tényleg kerületi tanintézetté tette.

Rövid vázlatban, az intézet belsőszervezetéről is megkísértem szólani.

Az eredeti berendezés szerint, tanítóképezdéből s ahhoz kapcsolt példány vagy gyakorló elemi iskolából állott a tanintézet. Tizenkét növendék vétetett föl minden díj nélkül a semináriumba, kik tanítás, élelmezés és lakáson kívül még ruházattal is elláttak. Majd később egy finövelde léptetett életbe, előbb csak az elemi iskolát látogató vidéki gyermekek számára. E növelde hozta létre a gymnáziumi, majd reál-iskolai osztályok felállítását. Okul szolgált egyrésről az intézet működési körének ily széles kiterjesztésére nézve, az ifjak tanítóképezdei tanfolyamra előkészítésének szükségessége is: Azonban míg az időfolyamán a gymnázium négyosztályúvá nötte ki magát, — az előkészítés — mint eredetileg volt — csak két évre szorítkozik ma is.

A tanítóképezde két osztályra, u. m. mináristák és praeparan-

disták osztályaira oszlott. Mindkettő két-két évi tanfolyamot foglalt magában. Azonban mindenikből egyszerre csak egy tanfolyamot végeztek, azaz: csak minden második évben vétettek föl növendékek, s bocsáttattak egyszersmind ki is. Érdekesnek tartom közölni a tanítóképezde régi tantervét. E tanterv magában foglalja e következő tudományokat: I. Vallástant: a) bibliai történetek, biblia ismertetés; b) egyház- és reformáció történet; c) Catechismus; d) catechetikai gyakorlatok. II. Anyanyelvtant, a) németnyelv; b) magyarnyelv. III. Szám és tértant. IV. Földrajz és történelmet. V. Természetrájj és tant. VI. Muzsikát, a) éneklés; b) zongora-játék; c) orgonázás; d) hegedű-játék; e) öszhangzattant. VII. Szépirást. VIII. Rajzot. IX. Tanítást, gyakorlati tanítást az olvasás és honismeretben. E tantárgyak négy évre valának beosztva, s mindenik osztálynak hetenként legalább 36 óra vólt kiszabva.

Az 1845-dik évtőlfogva, minden második évben bocsáttattak ki végzett növendékek tanítókul. Eddigelé 126 ifju nyert kiképeztetést a lövői tanítóképezdében. Ezek egyrésze az osztrák tartományokban talált alkalmazást, a többiek pedig hazánk németajku protestáns községekben működnek.

Az 185^{2/3}-dik évi iskolai tudósítás, különbséget tesz nyilvános alreáliskola és algymnázium között. Később e két intézet szoros egybeköttetésbe lépett azáltal, hogy oly reáliskola leve, melyben a gymnázisták a reál-tanulóktól azáltal különbözteték meg magukat, hogy több nyelvtant és kevesebb rajzot tanulnak, egyéb tantárgyakat együttesen hallgatván.

A lövői tanintézetben eddigelé 5 tanár működött mint igazgató, 7 mint képezdei tanár. Reál és segédtanárok nagyszámmal, sokszor változva, fordultak meg már Lövön.

Az intézet multjának e rövid vázlata után szóljunk annak jelenéről.

Maga az épület csinos két végén egy, középen pedig két emeletes. Északi, a falura kirugó vége a Wimmer idejében emelt régi vagy seminár épület. Középen északtól délnek nyulva áll az

1854-ben készült két emeletes gymnasiumi helyiség. Szélen a templomhoz legközelebb tanári lakásul 1857-ben épített legújabb rész áll. Az épület előtt szabadter van, elől vízszintesre lapítva le s az utszára lejtősen ereszkedve alá. E tér közepén kut s kissé alább egy fiatal tölgyfa áll, háromszinűre festett rácsozattal körülkerítve. Wimmer által ültetettnek tartja a nép e fát s mint Wimmer emlékét kegyelettel őrzi. A seminariumi épület háta megett a legszükségesebb eszközökkel felszerelt gymnastikai helyiség van. A főépületen tul jókora domb emelkedik, oldalán begyepesedett utak, egy-egy kerítés darab, félig kiszáradt gyümölcsfák, felburjánzott veteményes ágyak, hátramaradt emlékjelei a hajdani kertnek, hol talán épen a seminaristák nyertek oktatást a gyümölcsfa-tenyésztésben.

Belől az épületet földszint úgy mint emeleten, hoszu folyosók osztják kettéfelé. A régi épületben földszint két elemi iskola, ezek tanítóinak lakása s egy rajzterem foglalja el a tért, mig az emeleten két tanári lakás, két szűk szobából álló könyvtár; a betegek szobája s a seminaristák tanterme van elhelyezve. A közép épület földszint az ét- és vizsga- vagy imatermet, melyben diszes orgona áll, tul a folyosón cselédlakokat s a képezdei növendékek éttermét foglalja magában. Az első emeleten dolgozó szobák, osztálytermek, tanári lakok vannak; a másodikon pedig az előrészt két nagy hálórterem, a folyosóntulit a képezdészek alvórterme, a finövelde ruhátára s a felügyelők lakása tölti be. A szélső helyiségben tanárok laknak.

Az intézet történetéről szólván, emlitém, hogy a községi elemi iskolák nem alkotnak többé szerves egészet a tanítóképezdével, egyiknek a másikkal semmi köze, semmi érintkezése. Az elemi iskolák közül kettőnek az intézetben elhelyezéséről szintén volt már szó. Van ezeken kívül egy harmadik elemi iskola is a templom közvetlen szomszédságában, mely épen a kezdőké. Ez elemi iskolák két-két évi tanfolyamot foglalnak magokban és együttes fi- s leány iskolák. Ügyes tanítókkal vannak ellátva, taneszközökben azonban a legnagyobb hiányt vettem észre.

A gymnasium és reál iskola között körülbelöl ma sincs egyébkülönbség, minthogy a gymnasium növendékei több nyelvtant, a reál tanulók pedig több rajzot tanulnak. Minden más tanórákra

együttjárnak. Jelenben a gymnasiumi tanulók száma 5—6-ra szállott alá.

A gymnasium s reál iskola növendékei, pár kivétellel, az ugynevezett finövelde tagjai. Az iskola épületében egyúttlaknak, étkeznek és alusznak. Nappali vagy dolgozó szobáik apró íróasztal alaku s fiókokkal ellátott szekrényekkel vannak felbutorozva. Két alvó teremben ágyaik hosszú sorban, párosával egymás mellett helyezvék el. A finövelde mellé felvigyázás végett négy semináriumot végzett ifju van alkalmazva, kik egyszersmind e növendékek magán tanításával is foglalkoznak. Tanuló órákon együtt vannak a pensionatusokkal, velük étkeznek és alvótermeikben hálnak. E közvetlen felvigyázókon kívül, kik saját szobáikban csak is az alatt az idő alatt lehetnek, mit e növendékek tanórán töltenek, — a főfelügyeleti tiszt hetenként váltakozik a tanárok között. Reggeli és estveli istenítiszteletükön (Andacht) étkezésüknél, olykor-olykor dolgozó szobáikban megjelennek e főfelügyelők; sőt játékukat figyelemmel kísérni is kötelességük. Pénzt gyermekeknek maguknál tartani nem szabad, — valamint ennivalót sem; ez utóbbi, ha netalán érkeznék, azonnal kiosztatik a növendékek között; míg az első az illető osztálytanár kezénél tétetik le, ki arról rendes számadást vinni tartozik.

A finöveldebe felveendő gyermekek számát a kormányzó testület határozza meg. Jelen tanévben 46-ban lett megállapítva. A felvétel kellékei közül megemlítjük a következőket. Minden növendék tartozik magával hozni 1-ször öt láb hosszú s 2' széles szőrderekaljt s mellé lószőr vánkost, egy veres meggyapotozott paplant, egy pokrócot téli időben basználatra, egy üres szalmazsákot s két lepedőt. 2-szor. Legalább hat inget, három éjeli inget, tizenkét pár harisnyát, hat zsebkendőt, hat gatyát, négy törölközőt s négy asztalkendőt, három hálómellényt. 3-szor Ruhákból hétköznapi használatra télen: két öltözetet posztóból; nyáron: két öltözetet vászonból s egyet tarka kelméből; azonkívül egy öltözetet vasárnapra. Végre három pár csizmát, egy pár papucsot és két kalapot. 4-szer Evőeszközt: kanalat, kést, villát stb. Egy tanévre a finövelde tagjai fizetnek 215 o. é. ft. az intézetbenlakás és élelmezésért, tandíjul 25 ftot, bizonyítványokért 2 ftot, kórház és könyv-

tár számára 7 frtot, róm. kath. növendékek vallástanításért 5 ftot, az először beirandók pedig ezeken kívül még 5 ftot, mint beirásidijt.

A felvételi kellékek közül mindezeket avégből soroltam elő, hogy kitűnjék, miszerint a lövői iskola nem szegény sorsuak, hanem urfiak iskolája. És valóban maga az intézet korán tanítja meg a gyermekeket a szegény és gazdagok állapota közti különbséget felismerni. Képezdészek és gymnázisták több tárgyakat együtt hallgatnak s mégis mind lakás, mind élelem, mind felügyelet tekintetében nagy válaszfal által vannak egymástól elkülönítve. A finövelde tagjai ruhatisztításon kívül osonában is részesülnek, míg a seminaristák délben is csak a maradékot kapják.

Ezek után keressük fel a képezdei növendékeket dolgozó-, ét- és hálótermeikben. A dolgozó szoba, mely egyszersmind a seminaristák tanterme, hosszú alig butorozott helyiség. Egyik végéből kis rész házi orgona számára van elrekesztve. A szoba közepén pár ódon asztal nyújtózkodik tintafoltos székekkel körülakva. Egyik oldalon fal mellett hosszú poros állvány foglal helyet, melynek polcain a növendékek könyvei tartatnak. Az ajtónál falra van kifüggesztve a házirend szabályzata, míg a tulsó végén egy fekete tábla tűnik föl, melyre az eltávozók írják föl neveiket, s a helyet, hova menendők. A házirend első pontja azt mondja, hogy a felkelés ideje pontosan tartassék meg és a felöltözés után az alvótermet azonnal el kell hagyni, hova többé egész napon keresztül belépni nem szabad. Van emlékezés e szabályzatban a dolgozó-órák megtartásáról, sőt miképen felhasználásáról is. A tanulási idő egyedül iskolai dolgok végzésére fordittassék s evégből nemcsak a játék, hanem folyóiratok vagy bármi más könyvek olvasása szigoruan tiltatik. Megemlitendő még, hogy a dohányzás és vendéglői helyek látogatása a legszigorubban tiltatik. Van egy záradék a házirendben, mely így szól: ki ezen szabályokat nem tartja meg, előbb pénzbírságra büntettetik, később pedig az intézetet lesz kénytelen elhagyni.

A képezdészek étkezési helye igen szűk. Hálótermük — legalább midőn én láttam — a lehető legrendetlenebb, rondább volt. Igen különösnek tűnt fel előttem azon intézkedés, hogy a képezdei

növendékek ruhái nem a finövelde ruhatárában, dolgozó- vagy hálótermükben; hanem az ó épület földszinti bejárásánál felállított szekrényekben tartatnak. A képezdei növendékekre az ugynevezett első vagy képezdei tanár ügyel fel, ki dolgozó-szobájuk szomszédságában lakik.

Képezdei tanulóul felvételnél a 14—16 éves kor elérésén, a németnyelvnek — mint tannyelvnek — beszélésén, a zongora s hegedülésben annyira jártasságon kívül, — hogy legalább egyszerű dallejtést hangjegyek szerint elő tudjon adni, — azon nyilatkozattétel, mely szerint magát a tanítói hivatalnak szentelendi, szükséges a növendék részéről. Minden bevételni kívánó növendék saját életrajzát előre beküldi az igazgatónak; mint szinte szülei vagy gyámja írásba tett nyilatkozatát, melyben azok a növendékekért az intézetnek fizetendő élelmezési kárpótlás megtérítése s a szükséges ruhák s ágybeli-ekkel ellátása felől kötelezettséget vállalnak. Az intézet lakást és tanítást ingyen ad; de élelmezésért mindenik növendéktől évenként 70 frtot kíván. Ez összeg szegény sorsuaknál néha lejjebb is szállittatik; de oly teljes ingyen ellátás — mint Wimmer idejében volt — ma már nem adatik. Ha a növendék pályája végzése előtt elhagyja az intézetet vagy épen más pályára lép: tartozik az intézetnek minden ő reá tett költségeit megtéríteni. A négyévi tanfolyam elvégzése után pedig még két évig a növendék az intézet rendelkezése alatt áll. Vagy az iskolában benn mint segédtanító alkalmaztatik, vagy más gyülekezetben oly tanítói állomást kell elfogadnia, melyre őt az igazgatóság kinevezi.

A képezde ma is két osztályból u. m. seminaristák s praeparandisták osztályából áll. A tanfolyam négy éves, de csak két-két évi időközben vétetnek föl, s bocsáttatnak el tanítványok. Mint e tekintetben ugy a tantervet illetőleg is igen csekély lényegtelen változások jöttek létre az újabb időkben. Ezek közül a seminariumi tanár mellé egy második rendes tanár, ki azonban egyrészben a reál gymnasiumban tanít, alkalmazását lehet felemlitenünk azonkívül, hogy ma már neveléstan tanittatik, sőt az ugynevezett „Fragebildung“ is behozatott.

Az elmondottak után nincsen immár egyéb hátra, mint egy

futó pillantást vetve az intézet belszerkezetére: összeállítani annak fény és árnyoldalait.

Lövő egyszerű, félreeső s emellett egészséges levegőjű és lakályos fekvésű csendes hely lévén, igen alkalmas tan- és nevelőintézet számára. Alkalmas, mert a felnőttébb ifjúság előtt nincsen tér, nincs alkalom elromlásra, az időnek haszontalan elfecsérlésére. A tanulók minden léptére fel lehet ügyelni, minden tettét szemmel lehet kísérni. A fejletlenebb gyermekek, munka és játék óráik szigorú megtartása által, korán rend és pontossághoz szoktathatnak. Az együttélés jókor megtanítja őket akaratjukat a közönségesnek alárendelni, mi nélkül az együttélés békesége, vagy a játék élvezetessége nem is gondolható. Így készítettnek elő az életre, a társadalom egyik főkéllékét ugyszólván öntudatlanul elcsajátítván. De magok a tanárok is egyedül egymás és tanítványaikkal érintkezésre vannak szorítva. Rendes, hetenként váltakozó felügyelői kötelességükön kívül részt vesznek sokszor a gyermekek mulatságaiban, azok játékát rendezik. Hogy minő viszonyt hoz létre tanár és tanítvány között az ilyen eljárás, milyen hatása lehet e tanári vezetésnek, mellőzöm, csak annyit jegyzek meg, hogy — negative tekintve — igen sok rosztól, a játék elfajulásától óvja meg a növendékeket.

Azonban ha felelevenítjük Wimmernek ezen intézetet létrehozó tervét, ha ismeretes előttünk a cél, mely a nemeslelkű alapító szemei előtt lebegett; midőn annak alapkövét letévé: lehetetlen, hogy ma már e nagyhorderejű s az alapító oklevélben is — mint láttuk — kiemelt főcélról, mely szegény ifjak néptanítókká képzésében áll, elhajlást ne vennénk észre. Jelenben az intézet figyelmét majdnem kizárólagosan a reáliskola veszi igénybe, a tanítóképezde tulajdonkép egy emberre bízatik. Seminaristák, praeparandisták egy szobában zsúfoltatnak össze, mely a legszükségesebbekkel sincs felbutorozva s egyszersmind tanteremtől is szolgál; míg a gymnasiumi növendékek számára dolgozó-szobákkal a közép épület második emelete csaknem egészen be van rendezve. —

Továbbá ha végigtekintünk a reál-iskola s gymnázium növendékeinek névsorán, tapasztaljuk, hogy ez intézetben, a protes-

táns testvéri szeretet filléreiből emelt tudomány-csarnokban nagyszámu kath. vallásu tanulók között, alig akadunk egy-két protes-tánsra. Külön vallástanitót tart az intézet a róm. kath. vallásu növendékek számára, kinek fizetését, — ha az illetők által fizetett 5 frtnyi tandíjból ki nem telnék, — 500 forintra pótolja ki. Tekintve a növendékek születéshelyét a legtöbb bécsi. Ezeket tudva, méltán kérdésbe tehetjük, hogy Wimmer, vagy az ő lelkes felhívására felbuzdult kegyes adakozók, s legközelebbbről a Gusztáv-Adolf és svájci protestáns egyházi segélyegyletek, a róm. katholi-kusok és épen Bécs számára akartak-e oly bámulatos ügyszeretettel s áldozatkészséggel iskolát alapítani és fentartani? E kérdésre minden habozás nélkül határozottan nem-mel kell felelnünk. Nem a gymnázialis iskolák számát szaporítani, s így a tanerőket szét-forgácsolni; hanem egy hiányt pótolni, egy égető szükségén segíteni, a népnevelés ügyén javítani volt Wimmer szándéka, s jelenben is az a Gusztáv-Adolfegylet célja, amidőn — mint már említettük is — világosan kimondta, hogy segélyküldeményei egyedül a semi-nárinm javára fordíttassanak.

Igaz, hogy ezek ellenében lehet állítani, mikép a reál-iskola tartja fen a semináriumot, annak növendékei fizetnek úgy, hogy a képezdészek is eltengődnek szegényesen mellettök. Ugyde ha gymnázium nem volna, nem kellene oly sok tanár, s ezek fizetését a seminaristák tartására lehetne fordítani. Továbbá ha nem lett volna gymnázium — a nagy, költséges építkezés elmarad, a régi seminariumi épület mindvégig elegendő lesz, s így az intézet passí-vája nem rugna még ma is 10,000 forintra.

Röviden szólva, a lövőiek nagyon kiterjeszkedtek. Alapítottak tanítóképezdét, később az intézet jövedelmének gyarapítása céljából gymnázistákat is kezdtek tanítani, s ma már ott vannak, hogy míg a képezde folyvást eredeti, kezdetleges állapotában maradt; addig a gymnázium két külön ágra nőtte ki magát, s a bécsieket is felkeresésre ösztönzé. Az okot, miért a jó bécsiek tömegesen látogatják ez intézetet, teljesen nem tudom, — találgatásba pedig nem ereszkedem.

A sokszor említett alapítási okmányban körvonaloztatik a viszony, melyben az elemi iskolák a tanintézethez állanak. Az inté-

zet történetének rövid vázlatában pedig érintve volt a változás, mi e tekintetben létrejött. Most még csak az van hátra, hogy elmondjuk, miszerént ez utóbbit illetőleg, mindeddig javítás nem következett be. Lehet-e pedig rendezett képezdét gondolni is népiskola nélkül. Theoriticus ismeretek közlése, épen e téren, egyóldalu, haszontalan munka. Ha nincs terünk a praxisra: uszni szárazon kísértjük meg.

Végre még egyet kell elmondanom. Wimmernek, a tanintézet alapítójának, életrajzát még mindezideig nem volt képes a tanártestület, hiteles adatok hiánya miatt, összeállítani s nyilvánosságra hozni. Mint a legnagyobb folyamokról, melyek szerte a szárazon termékenységet árasztanak, s gazdagon terhelt hajókat hordanak tengerre, nem tudjuk bizonyosan hol erednek: úgy ő is csak előállt; de hogy honnan? — még mindég titok leple takarja. És mint meteor tűnt el ismét, — egyedül munkája eredménye bizonyítja, hogy élt. Nem lévén képes tehát a tanárkar életét leírni, maradandó emléket nevére teendő alapítvánnyal szándékozik számára emelni. E célra már szép összeg gyűlt be. A Wimmer alapítvány bizonyossága annak, hogy a lövőiek Wimmer érdemét méltányolni tudják, s az ő szellemében igyekeznek munkálni is. Így állván a dolog, — csak azon egy óhajomásnak adok kifejezést: ne feledjék soha a lövőiek, mikép Wimmer nemcsak a népiskolaügy munkás barátja, nemcsak buzgó protestáns ember; hanem egyszersmind igaz magyar hazafi is volt.

Debrecen, január. 1871.

Kovács Lajos.

T A R C A.

A tiszántuli ref. egyházkerület felszólalása, a magyar protestáns egyház közjava érdekében 1848. Márczius.

A helv. hitv. tiszántúli Egyházkerület Debrecenben 1848. Mártius 22 és 23-dik napjain, rendkívül tartatott közgyűlésének jegyzőkönyve.

Superintendens s királyi tanácsos főtiszteletű Szoboszlai Pap István ur ő nagyságának elnöklete alatt jelen voltak e gyűlésben: az egyházia közzül: főjegyző Fésös András, esperes Sóltész József; debreceni lelkész Márton József, könyves Tóth Mihály, kabai lelkész Budai Antal, bárándi lelkész Szél György, hosszupályii lelkész Posta József, oktató Erdélyi József, oktató Arany István, Zákány József, Vecsei József, Révész Bálint, debreceni segéd-lelkész Bakos Gábor és Lukács Dániel; — a világiak közzül: főispáni helyettes Zsombory Imre, váltótörvényszéki bíró Karap Sándor, táblabíró Botka Lajos, városi főbíró tóti Poroszlai Friderik, városi tanácsnok Csátó István, Vas Beniamin, kerületi táblabíró Szathmári József, városi főjegyző Pfansmid Károly, jegyző Gyarmathi Károly, Szabó Bálint, salétromi főfelügyelő Váradi Szabó János, tiszti orvos Zilahi Sámuel, táblabíró Sárvár Jakab, esküdt Jó József, Földy János, nevelő Johaneskó Demeter, ügyvéd Dobray József, Derzsi Antal, Könyves Tóth Antal, Simonffy Sámuel, Nagy Lajos, váltótörvényszéki jegyző Sárvár Ferencz, esküdt Komlóssy Imre, ügyvéd Szikszay József, Szanka József, Bodó László, Simonffy Imre, oktató Kerekes Ferenc, Szücs István, Lugossi József, Török József urak s nagyszámu főiskolai tanulók.

74-dik szám:

Elnök ő nagysága megnyitó beszédében előterjesztette, hogy a jelen gyűlés rendkívüli összehívására — mi annyival is inkább feltűnő, mivel egy hét mulva a már előre kitűzött rendszerinti gyűlés fog megnyittatni, — a jelen rendkívüli körülmények által indittatott. — Megemlítette nevezetesen, miként a közelebb lefolyt kevés napok alatt váratlan s egész földrészünket megrázó események jöttek létre. Nem tartóztathatták — szólott ő nagysága — vissza az eseményeknek édes hazánkba is áthatását ennek magos kárpátjai; szerencsénkre azonban nem dülő fergetegként rohanának hazánk földére, hanem szelid és békés alakban mutatkoztak mind eddig azok, s midőn fohászt emelve az égre, hogy a hazában elterjedett polgári mozgalmak ne tévesszék el ezután is békés

irányukat, hogy ezen mozgalmak áldást hagyjanak maguk után nemzetségünk számára; egyszersmind reménységét fejezte ki a felett, hogy az óhajtott áldás be fog következni. Az isteni gondviselésen csüng — folytatá — reménylő lelkünk, s azokon, kiket az boldogításunk eszközzésére előállított; van jó királyunk — ki máskor is ugyan mindenkor, főképen pedig a jelen nehéz időkben, hazánk iránti rokonszenvét — atyai szeretetét hálánkat érdemlőleg tanusította, ott áll Királyunk mellett szeretett Nádorunk, ki ernyedetlen szorgalommal, és erélyvel munkálkodik az általa választott férfakkal hazánk javára, és ami leginkább nyugtatólag hat reánk, nagy szerencsénkre éppen együtt vannak a honnak törvényhozó atyái, kik a terjedő árnak rohamát bölcsességgel eszélyességgel gátolják. Azonban — ugymond — midőn boldogságunk említett örjein függenének szemeink: nekünk se szabad vesztegelnünk. A fenforgó bizonytalan kimenetelű történetek köteleességévé teszik egyházkerületünknek is, hogy saját hatása körében teendőiről meg ne felejtkezzenek. Mihezképest indítványozta, miként egyházaink, és lelkipásztoraink haladék nélkül felszólítandók volnának, miként a béke angyalának a vallásnak segítségével a jelen hazai mozgalmakat a kártékony kitörésektől visszatartóztatni igyekezzenek. Továbbá megemlítvén, miként Consistoriumunk újabb határozata szerint a Májusban — vagy ha a körülmények úgy kívánandják — májusnál előbb tartandó general conventben különben is beleegyezett, és pedig oly célból, hogy innen a jelen országgyűlés elébe a felekezet nevében kérelem terjesztethessék a honatyák elébe, indítványozta, hogy amennyiben a jelen sürgetős körülmények a general conventi késedelmes útnak választását meg nem engedik, a törvényhozás eleibe egyházkerületünk nevében haladék nélkül kérelem-levél terjesztessék.

Ezen elnöki előterjesztés, s illetőleg indítványozás közlekedéssel, s méltánylattal fogadtatván, tanácskozás tárgyául — az egyházaink s ezek lelkipásztorainak felszólítására vonatkozó elsőbb indítvány tüzetett ki.

75-dik szám:

Közakarat nyilvánulván az iránt, hogy a mostani kétséges események közepette a közcsend és rend fentartása tekintetéből egyházaink s ezeknek előjárói, lelkipásztorai, a hatalmukban levő eszközök használására serkentessenek, szükségesnek találtatván továbbá az is, hogy azokhoz bizonyos irányadó utasítások Consistoriumunk nevében minden késedelem nélkül kibocsáttassanak, s az e tárgyban felmerült tanácskozások alkalmával főtiszteletű Püspök ur ő nagysága felkérte, hogy — amennyiben némely tagoknak tudomása szerint az utasítás módjairól már előre gondolkozott, s gondolatait talán fel is jegyzette volna — méltóztassék ezeket a gyűlés előtt felmutatni; és ekkor tisztelt Püspök ur

utasítási nézeteit az itt következő pontokban terjesztvén elő: „Eljuthatott, el fogott már jutni a hon minden tájékira, el minden rendü honfiakhoz hire a nagyszerű eseményeknek, melyek a közelebbi napok s hetek folyta alatt több külnemzet eddigi polgári állását; vagy átalakították már, vagy átalakulásnak indították. Ezen események át- és kihatottak hazánkra is, és mozgalmakat idéztek elő, melyek uj, és siettető lökést adtak a törvényhozó honatyák által már egyébkint is munkába vett nemzeti átalakulásnak. — Hálával tartozunk, hálát kell adnunk Istennek azon kegyelmeért, miszerént ama mozgalmak között édes hazánk békéje eddig sértetlenül maradt. — Könyörögnünk kell a Mindenhatóhoz, hogy e kegyelmét tőlünk továbbra is, és mindenha meg ne vonja. Így téve s Istenben bizva remélhetjük is a béke áldásthozó malasztjának, átalakulási mozgalmaink között is rajtunk megmaradását. Helyheztetjük e reményünket Isten után felséges királyunkban is, kinek szívjósága, kegyelmes idulata, hű magyarjai iránti őszinte szeretete több fejedelmi tettekben nyilvánult már előbb s eddig is, de legkitünőbbben nyilvánult most legközelebb abban és azáltal, hogy — eltávolítván magától és trónjától azon tanácsosokat, s kormánysegédeket, kiknek működését szeretett alattvalóira kártékonyan hatni, s emiatt az alattvalók részéről csak ellenszenvvel találkozni megértette, továbbá megadván nemzetünknek három évszázados azon óhaját, hogy Magyarországnak a többi örökös tartományok kormányától elkülönzött, egészen független s önálló kormánya legyen — biztosította nemzetünket, hogy ez uj kormányra honunk fiai közül oly férfiakat állítand, — mint állított is már részben — kik a nemzet bizodalmatól környezetten kezdve működéseikhez, ezeknek üdvös eredményéről már előre kezekednek. Helyheztetjük reményünket nemzetünknek kedveltjében, hazánk nádorában István főherczeg Ő Fenségeben, ki miután a nemzet óhajta szerént hazánk ügyeit erőteljes vállaira fölvette volna, ernyedetlen buzgalommal működik boldogításunkra; ki épen most is leghatályosabb eszközlője volt Felséges Urunk fentebb említett kormányváltoztatási kegyelmes tettének; ki jövődre is biztos reményt nyújt a felől, hogy a haza javának buzgó kívánságát mindenkor hő keblében hordozandja. Helyheztetjük reményünket legközelebből országosan egybegyűlt törvényhozóinkban, kiknek együttlété, valamint a közbejött események tekintetében a gondviselés különös áldásának tarandó, ugy a teljes megnyugvásnak leggazdagabb kutforrása mindnyájunkra nézve, miután eddigi munkálkodásuk után hazaszerte köztudomásra jutott, mikép ők forró honszeretettől lelkesülve, azért izzadnak, fáradnak, hogy megalkotandó törvényeink által a nemzet békés átalakulását, az összes haza felvirágzását, állandó boldogságát, erejét, dicsőségét eszközöljék, ezt nevezetesen a honlakosok alsóbb osztályainak jobb sorsba, na-

gyobb szabadságba helyezése által, a polgári jogok minden jogok jótékony-ságát ezerekre is kiterjesztvén, az urbéri viszonyokat megszüntetvén, a társasági mellőzhetlen közterheknek viselését minden rendű honfiakra nézve közössé és általánossá tevén. Mindezen magasztos törvényhozói törekvéseknek azonban, valamint a Királyi, Náadori, az új kormányi legjobb akarattal s igyekezetnek is kívánatos sikerét csak úgy lehetvén reménylenünk, ha mindenütt a hazában zavaratlan csend, béke, nyugalom, személy- és vagyonbátorság leend; ezt pedig ismét csak a haza minden lakosainak egyetértése, s összhangzó közremunkálása eszközölhetvén: tenni e célra amennyit csak lehet, minden jó polgárnak, minden hazafinak, bármilyen rendben és sorsban legyen, közanyánk a haza iránti szent kötelessége. Minélfogva ezennel hivatalosan felszólíttatnak kerületünkbeli minden egyházaink t. cz. lekipásztorai: hogy mihelyt jelen rendelet kezeikhez jutand az egyház előljáróit összegyűjtvén s először is azokat — ha és amennyiben szükséges lenne — e rendelet tartalmáról, és céljáról felvilágosítván, az ily módon egyetértőleg s minden hosszabb halasztást kizárólag kitűzendő határnapon a fentebb előadottak nyomán, s értelmében (melyeknek azonban gyűlekezetők helyzetéhez, s körülményeihez alkalmazandó s kiszélesítendő összeszerkesztése s szónoklattá alakítása saját belátásukra hagyatik) intézzenek az egyházi szónokszékből hallgatóikhoz célszerű tanítást; serkentvén őket a rend nyugalom, béke, személy, és vagyonbátorság védelmére; serkentvén s buzdítván arra, hogy békétűréssel várva a meghozandó törvényeket, addig a most meglevőknek hódolva engedelmesek legyenek; a fenálló viszonyokat kellőleg tiszteljék, és sértetlenül megtartsák; figyelmeztetvén őket a szabadságnak józan fogalmára, miszerént szabadság rend nélkül nem létezhetik, s szabadságra csak az lehet érdemes és képes, ki a rendet megtartani akarja s tudja is, figyelmeztetvén, hogy a rendbontás, csak káros eredményeket fogna rájuk hozni, s mindenesetre késleltetni fogná a törvényhozás jótékony céljainak megvalósulását. — Mellőzhetlenül szükségesnek nyilvánítatik egyszersmind, hogy ezen ily tartalmu és irányu tanítás ne kötéssék csupán a kitűzendő egy naphoz, hanem azontul is, mindaddig míg az alkotandó új törvények kihirdelve leendnek minden alkalommal tartandó szónoklatokban a lehetőségig részenként beszöve ismételtessenek az érintett eszmék s buzdítások, sőt templomon kívül is minden lehető viszonyok, nevezetesen a társalgási beszélgetések is e célra használtassanak fel, mint ezt a lekipásztorok eszélyes belátásától, hazafiui buzgalmtól evangyeliomszerű szellemétől biztosan reményli ezen közgyűlés, várja és igényli a haza!

Az itt előadott utasítások ugyanezen ülésben meghitelesítettetteknek nyilvánítatván s 3000 példányban kinyomatni rendeltetvén a lehető legnagyobb gyorsasággal egyházainkba szétküldetni határozattak.

76-dik szám:

A fentebb említett indítványok utóbbika — az országgyűléshez egyházkerületünk nevében intézendő kérelem-levél — tüzetvén ki tanácskozástárgyul, s oly általános vélemény nyilvánulván, hogy az országos Rendek — a jogok méltánylásának ezen szerencsés napjaiban, most mindjárt, mert a pillanatok drágák, nem várva be állandó közgyűlést is, felekezetünk háromszázados szenvedéseinek megszüntetése, s szabadságunknak teljes mértékben megadása iránt kerestetnének meg, s a tanácskozások folytán elnökő nagysága az ezen petíció tárgyában előre tett jegyzeteit felolvastván: ezeknek nyomán határozottatott:

Az országosan egybegyült rendekhez, egyházkerületünk nevében haladék nélkül kérelem-levél készíttessék, melyben a honatyái iránt mindenekelőtt rendíthetlen bizodalom nyilváníttatván, közóhajtásaink következő pontok alá foglaltassanak:

1. Kivánunk általános lelkiismeret-szabadságot, hitfelekezetek közötti teljes és tökéletes egyenlőséget és viszonyosságot, következképen az uralkodó s bevett vallásoknak nevét, emlékezetét, eszméjét is örökre megszüntetni kívánjuk.

2. Kivánjuk, hogy minden vallásbeli felekezet egyházi szükségait az álladalom kincstára teljesítse; hivatalnokait az álladalom fizesse, nyugdíjazza felekezeti népesség arányában.

3. Protestáns katonák lelkiszükségeinek teljesítése végett, mindenütt protestáns tábort lelkészek tartassanak.

4. Egyházi hivatalnokaink polgári állása, rangja határozassék meg.

5. Ha és ahol valamely hitfelekezet képviseltetik: protestáns felekezetünk is aránylag képviseltessék.

6. A protestánsok a magyar korona alatt mindenütt szabadon lakhassanak, vallási és polgári jogokat szabadon élvezhessenek.

7. A nevelés általános ügyét az álladalom felkarolván, elemi, és reál-iskoláinkban minden növendékek díj nélkül tanulhassanak, egyébiránt pedig minden felsőbb iskolák is, minden hitfelekezethez tartozók előtt kölcsönösen nyitva tartassanak.

8. Minden hitfelekezetbeli iskoláknak közkölttségeit, ugyszintén az azokban tanító egyéneknek fizetését, nyugdíjazását az álladalom fizesse.

9. A magyar nemzeti egyetem, nevének megfelelőleg minden hitfelekezetekre nézve, minden tekintetben közös legyen.

10. A hazában működő tanítóknak polgári állása, rangja megállapíttassék.

Mely ezen kérelem-levél 3000 példányokban kinyomatni, a három testvér egyházkerületekkel, ugyszintén az ágostai hitvallásu atyafiak főfelügyelőjével, gróf Zay Károly ő méltóságával, valamint erdélyi nagyfejedelemségi kormányzó gróf Teleki József ur ő exellentijával is, mint general conventi elnökkel közölni, egyszersmind főgondnokunk ő Excellentijához oly kérelem mellett, hogy azt az országos Rendek elébe nyujtsa be, Debrecen városa küldötteihez pedig oly menyiségben megküldetni rendeltetett, hogy mind a követi, mind a főrendi tábla tagjainak, kellő számu példányokat osztogathassanak.

Pozsonyban, a római katholikus nagy templomban
Bethlen Gábor fejedelem s több protestáns főurak
jelenlétében, magyar református pap prédikál és
Urvacsoráját oszt. 1619. Decemb. 26.

A dunántuli ref. egyházkerület jegyzőkönyvébe, Kanizsai Pálfi János superintendens, sajátkezüleg következő tartalmu érdekes adatot jegyzette be latinnyelven:

Semmiképen el nem hallgathatjuk, sőt szükség, hogy a Krisztus országának épülése felett örvendezők, mindnyájan hálás szívvel emlegessék, miszerént a Jézus vezérlete alatt és segélyével, az 1619-dik évi december 26-dikán, azaz a szent István első vértanu emlékezetére szentelt napon, amely akkor csütörtök vala, a Megváltóról nevezett parókhialis templomban, amelyben eleitőlfogva ama bálványozási ostya vólt divatban, az Urnak szentséges vacsoráját Krisztus szerzése s az apostolok és ő s kereszttyén egyház gyakorlata szerint, én Kanizsai Pálfi János, az Urnak igenméltatlan kicsiny szolgálja, közönséges használatban lévő valódi kenyérel kiszolgáltattam. Ezt egyházi beszéd előzte meg a Krisztus emberi természetének valódiságáról, s az isteni természettel való igazi egyesültségéről, a zsidókhöz írott levél második részének 16—18. versei alapján: „mert nem az angyalokat vette fel“ sat. Az egyházi beszéden Bethlen Gábor fenséges fejedelemmel együtt jelenvóltak Magyarország karai és rendei is. Kommunikáltak pedig nagyságos Bethlen István ur, ő fensége testvére; nagys. Rhédei Pál ő fensége főkomornokja, nagyságos Rákóczy Zsigmond, továbbá Kassai István fejedelmi ügyigazgató, Rákóczy János, Strucz Ferenc nógrádmegyei alispán, és a váci erősség kapitánya, Csernel István, Szikszai István urak és sok mások, kiknek nevét részint nem tudom, részint nem tartom szükségesnek ide feljegyezni.“

„A megelőző napon, azaz a Krisztus születésének ünnepén, az egyházi beszéd után, amaz ostyás Alvinczi, az igazhitűek nagy botránkozására, szinte kitette a maga ostyáit; de nem volt több kommunikálójuk csak 17, és ezek is csaknem mindnyájan igenközséges emberek. Nekem pedig hála Istennek, több mint ötanyi is volt.“

Nagy valószínűséggel áhithatjuk, miszerént az említett Alvinczi nem lehetett más, mint az erdélyi fejedelmek előtt nagy kedvességben állott híres kassai ref. predikátor és hatalmas irodalmi vitázó Alvinczi Péter. A közlött sorokból, amelyek különben is igenérdekeseek, nyilván van, hogy a magyar reformált egyház kebeléből még 1619-ben sem enyészett ki az ostya. Az ostya kiirtása éppen a dunántúli ref. egyház kebelében is, csak a XVII-dik század elején történt, Patay és Pálfi superintendensek erőyes működése folytán.

Vitnyédy Istvánnak Kövesdy Pálhoz ¹⁾ irt levele; Sopron, febr. 3. 1659.

Kgdnek szeretettel szolgáló jó akarója, minden dolgaiban szerencsés és kívánt előmenetelt szüüből kíván:

Igen későn juta kezemhez nekem irt Kgd levele, melyet igen kedvesen és örömmel vettem s olvastam, hogy későbben adok választ, az posták bizontalanságának tulajdonítsa. Közlöttem az Kgd levelét az itt való nemes tanácscsal, ő Kglmek igen contentusok az Kgd jó ajánlásával, az mint az ő Kgnek maga leveléből meglátja. Nem tudom irtam volt Kgdnek fizetése felől, vagy nem, ime most az Kgnek jó tetszéséből irom, hogy kész pénz fizetése leszen Kgnek két száz ötven forint itt való pénz, gabonája valahány köből, bora valahány akó, fája valahány öl, szállása egy kis kerte s ezt azért ily bőven, hogy Kgd ingyen fogja tanítani tanítványit. Collegára nincsen ő Kglmeknek szüksége, mivel jó embersé-

¹⁾ Kövesdy Pál soproni igazgató tanár volt, s Müllner Matyás szerint (A soproni ev. főtanoda története. 36. l.), mit Vitnyédy levele is igazol, az 1659-ki év első felében választatott A közlött levélben ajánlott út mutatja téves voltát Hornyanszky állításának (Beiträge zur Gesichte evang. Gemeinden in Ungarn. 100. l.), hogy Kövesdy 1660-ban Komáromban tanárkodott, s utóbb Sopronba ment. Téves az év, téves a hivatalkodás helye. — Kövesdy tanár egyszersmind soproni magyar pap volt, mint ilyen, Haynóczy Dániel följegyzései szerint utólsó. Pappá 1664-ben a harkai gyűléskor szenteltetett föl. Wittenbergben tanultakor, 1656-ban, Haynóczy szerint, költeményt irt. Irt Magyar nyelvtant is, mely halála után 1686-ban Lőcsén jelent meg, kis 8 r. 43. lapon. A második kiadás nyomtatási hely és év kitétele nélkül 35 lapra összesorítva, a harmadik pedig 1766-ban Kássán jelent meg. Napjainkban Toldy Ferenc adta ki a „Corpus grammaticorum lingvae hungaricae veterum“ 549—584. lapjain, Kövesdy 1682-ben, Haynóczy szerint száműzetésben halt meg.

ges ifju ember vagyon, az ki jól tanítja discipulusit. Ő Kglmek az mit fog Kgd költeni megadják, az vizek fölnyilván, csak Rosenbergig jöjön Kgd, ott szálra ülven Galgóczig alá jöhet, ott szekerest fogadván Pozsonyig, ha pedig áros emberekkel lehetne jó commoditása Kgdnek, azt Kgdre hagyjuk, Pozsonyutl tudósítván bennünk ott lételéről, érette köldenek ő Kglmek Kgdnek. Mivel pedig az Kgd személyére szükségünk vagyon, nem akarván semmi uttal ott tovább maradni, nagy szeretettel kérem Kgdet édes fraterem, maga jó ajánlása szerint, maturalja ugy ott benn való dolgait, lehessen itt okvetetlen husvét napjára. Ugy vagyon volna ott is szükség Kgdre, de itt nagyobb s Kgdnek is nagyobb kötelessége hozzánk, földünk gyümölcse levén, mint oda az hol vagyon. Itt is istennek és anyaszentegyházának szolgál s nagy haszonnal, elhittem meg nem fogyatkoztatja az nemes tanácsot Kgd felől való expectatiojában, magát is ajánlásának be nem teljesítésében. Ezek után hogy Kgdet mentül hamarabb jó egészségben lássa, szübul kívánja szolgáló jó akarója.

Soprony 3. febr. 1659.

(Fogalmazatból Vitnyédy István levelei közt a Magyar tud. Akademia könyvtárában).

Közi Garády.

A strassburgi könyvtárak.

Azon sok fájdalmas veszteség közt, melyeket a mostani porosz-francia háboru következtében Strassburg városa porosz részről történt lövetése által szenvedett, alig jelentékenyebb valamelyik annál, mely az ottani két könyvtárt érte. Noha pedig ezt mindenki, azok is, kik a csapást okozták, elismeri, kevésnek van fogalma azon veszteség nagyságáról, melyet az egész tudományos világ szenvedett. Tanuskodik erről már azon körülmény is, hogy rendesen csak egy elpusztult könyvtárról beszélnek, holott tulajdonképen kettő semmisült meg, t. i. a városi és az ottani protestáns seminariumé. Nem lesz ennél fogva fölösleges e híres gyűjteményeket megismertetni azokkal, kik hasonló kincsek iránt érdekel viseltetnek.

Előbb egy két szót keletkezésökről.

Sturmecki Sturm Jakab híres városmeister (Stadtmeister) és scholarcha indítványozása következtében 1531-ben alapítottatott Strassburgban az első nyilvános könyvtár, hogy az szolgálatára álljon azon nagyszámu tudósoknak és tanulóknak, kik a szabad birodalmi városban mindenféle országokból összesereglenek. Kezdele valószínűleg nagyon szerény lehetett. A következő századokban azonban jelentékenyen szaporodott, részint más nagyobb könyvtárak (péld. a székesegyházi káptalané, a

bockenheimi jezsuita kollegiumé, Pappus, Hafner s más theologusoké) megszerzése részint pénzben és könyvekben tett hagyományok és adományok által. Midőn II. Miksa császár a strassburgi főiskolát 1566. akademiává, s II. Ferdinand 1621. egyetemmé emelte, a könyvtár is előbb akademiáiává, azután egyetemivé lett. Végre 1803-ban a szervezési cikkek szerint a protestáns akademiának — 1808 óta ág. hitv. evang. seminariumnak — adatván át, ez utóbbinak lett birtoka.

A városi könyvtár ellenben sokkal későbbi eredetű volt. Keletkezésének ideje nem terjed túl a mult század közepén. 1765. ugyanis Schöpflin János Dániel, a strassburgi egyetemen a történet híres tanára, jelentékeny könyvtárát, ritka kézíratait és különféle régiségek gazdag gyűjteményét 2400 livre évi jövedelemért a városnak engedte át. Halála után e gyűjtemények, melyeknek használatát élete fogytáig kikötötte, az ugynevezett új templom karában helyeztettek el, azon világos kikötéssel, hogy a szintén ott fölállított egyetemi könyvtártól elkülönítve maradjon. E kettő együtt képezte a törvényhatósági vagy városi könyvtárt. A város és egyetem együtt tartozott föntartásához hozzájárulni, s az utóbbinak volt joga mindég, a könyvtárnokot kinevezni. E könyvtár 1772-ben nyitott meg, s már néhány év múlva lényegesen növekedett Silbermann híres orgonaépítő és régész könyvei, kézíratai és régiségei által.

Később midőn a forradalmi korban a zárdák könyvtárai, valamint nemesi családok magán gyűjteményei eladattak, szétszórattak vagy megsemmisítettek, O b e r l i n tanár fáradozásának sikerült mintegy 100,000 kötetet megmenteni és Strassburgba hozatni. Ezek közé tartozott a hajdani Johanniták házának nagyszerű könyvtára is, mely 2000 incunabulát és 1200-nál több kéziratot tartalmazott, melyeknek azonban, fájdalom, nagy része ismét elveszett. Felsőbb rendelet szerint 1803-ban minden könyvek és kéziratok a városnak adattak át. Strassburg városa mairja és az ág. hitv. evang. egyház igazgatósága közt létrejött szerződés alapján, ez új gyűjteményeket is az új templomban (mely a protestáns seminarium tulajdonát képezte) állították föl, azon föltétellel, hogy a seminariumi könyvtárnok a városi könyvtárnoki hivatalt is viselje. Schweighäuser, Hertenschneider, Jung tanárok e kettős hivatalt egymásután dicséretesen viselték. Különösen utóbbi szerzett magának a könyvtár körül tett fáradozásai által nagy érdemeket, amennyiben rendszeresen rendezte, és életének negyven évét arra fordította, hogy rendszeres könyvjegyzéket készítsen, mely mintegy 100 folio kötetet képez. Halála után azonban, 1862-ben a város visszavonult az általa kötött szerződéstől, s ez idő óta mindkét könyvtárnak külön öre volt.

Minthogy pedig a könyvtár egész a legújabb korig ugyanazon igazgatás alatt állt, igen természetes, hogy egymást kiegészítették. Míg a város leginkább történelemre, földrajzra, régészetre, ó és új irodalomra,

bölcsészetre s. művészetre vonatkozó műveket szerzett, a seminarium tulnyomólag a theológiára, philológiára, bölcsészetre és ó német irodalomra volt utalva. Csak úgy magyarázható meg, hogy a város részéről csupán 10,000 frank, a seminarium részéről pedig éppen csak 3000 frankra menő költségvetés mellett is, a kettő együtt mégis, a párisit kivéve, Franciaország legszebb és legteljesebb könyvtárává emelkedett. Igaz, hogy amellet a kormány számtalan ajándékait és egyes magánzók hagyományait (péld. Herrensneider tanárét) nem szabad a számításból kifelejtenuk.

Mi már a két könyvtár becsét illeti, ezt a sok és jelentékeny kézirat miatt, elég magasra nem tehetjük.

A városiban nem számítva Schöpflin gazdag gyűjteményét, 1600, a seminariumiban 800 kötet kézirat volt. Ezek közt nagyszámmal rendkívüli becsűek voltak. Mindenekelőtt a „Hortus deliciarum“-nak nevezett híres codexet említjük, mely egyházi atyákból és írókból válogatott rendszeres kivonatot tartalmazott, Landspergi Herradtól, ki az elsassi hohenburgi régi női zárda fejedelemlője volt a XII. század második felében, s a gyűjtemény az apácák mulattatására és épülésére készült. E könyvet nagyszámu paránykép díszítette, melyek azt rendkívül becsessé tették, kivált az azon korbéli jelmez és butor ismeretre nézve. Nem kevésbé nevezetes volt az ugynevezett codex argenticus, a 8-dik századból való imakönyv a legfinomabb biborszinű pergamenre arany és ezüst betűkkel írva. Továbbá egy pompás missale XII. Lajos cimerével s Ferenc, lioni érsek névalírásával; egy breviarium sok parányképpel s gazdag és finom feldíszítmenyekkel.

E művészeti tekintetben fontos kéziratokon kívül birt a könyvtár még tudományos becsű sok mással is. Ilyenek például: Rachio, strassburgi püspök kánoni törvényeinek gyűjteménye 737-ből, Isidor decretalia-gyűjteménye legrégibb másolatainak egyike, különösen azért nevezetes, mivel a hamis decretaliák közül egyetlen egyet sem tartalmaz; egy 9. századbéli névtelennek görög értekezése Synodicon cím alatt, mely az első kilenc század conciliumainak rövid kivonatát tartalmazza; Rupertics Martyo passiója a kilencedik vagy tizedik századból; az allemann törvények egy nagybecsű példánya; valamint a frank királyok kapitulariai a tizedik századból; egy pompás codex, mely a sicilii törvényeket II. Frigyes császár alatt tartalmazza s a tizenkettedik vagy tizenharmadik századból származott; egy görög commentár a 12 kisebb prófétáról Theophylaktustól, Bolgárország érsekétől; a középkor több német mysticusának iratai; nevezetesen: Eckart mesteréi, Tauleréi, a bázeli Istenbarát Miklósei, a lindai Márk mezitlábos barátéi, a passai Otto franciscanuséi, Rulman Metsvén, strassburgi polgáréi stb.; Würzburgi Konrád költeményei, Hagenau Gottfrit mesteréi, Boner Ulrikéi stb.; Königshofi

Twinger elsassi és strassburgi krónikájának több példánya, valamint más éviratok Elsass és Strassburg történetére vonatkozók, német és latin nyelven; a város különböző alkotmányainak gyűjteménye a 13. század óta; a Guttenberg-féle pör eredeti irományai; a 16. századbeli több híres férfiú leveleinek több kötete stb. Végre nem szabad hallgatással mellőzni a tömérdek arab, héber, görög és latin kéziratot, melyeket a mult század, valamint a legujabb görög kritikája becsületesen fölhasznált.

A két könyvtár az incunabulák gazdag kincsével is birt. Ilyen volt a városi könyvtárban mintegy 5000, melyek részben a volt Johannitaház gyűjteményéből kerültek ide; a seminariumban pedig 4300, köztök 1134 kelet nélkül. Csak néhánynak címe elegendő, hogy fogalmat nyerjünk arról, mi megbecsülhetetlen kincs volt ez. Ilyének: a második német biblia Mentel Jánostól 1466-ból, Strassburgban nyomtatva; latin-biblia két ivrét kötetben Schöffler Pétertől 1472-ben nyomtatva; Gratianus decretuma 1470 körül nyomtatva; Codex rationalis divinarum officiorum Durandustól, ivr. 1469., Fust és Schöffler által nyomtatva Mainzban; Cicero de officiis 1462-ben Fust által pergamenre nyomtatva stb.

A tulajdonképeni könyvgyűjtemény mintegy 3 - 400,000 kötetből állt, melyek közt sok régibb és újabb theologiai munka különösen a történeti theologia volt gazdagon képviselve. A seminariumi könyvtárban gyönyörű gyűjteménye létezett a bibliafordításoknak s a szentírás régi kiadásainak.

A történelem és földrajz a városi könyvtár legérdekesebb részét képezte. E becses gyűjteményben alig hiányzott a francia és német történetre vonatkozó valamely mű.

A seminariumi könyvtár inkább philologiai tekintetben tűnt ki, különösen amióta 1860-ban Kreiss tanár pompás philologiai könyvtárát megszerezték. Azonkívül volt itt csaknem teljes gyűjteménye mindannak, a mi a középkori német irodalomra vonatkozik.

Végre a „szürke könyvtár“ (Graue Bibliothek) és „Collectio Weneckeriana“ címek alatt birt a seminariumi könyvtár két roppant gazdag gyűjteményével különféle, kivált 16 és 17. századbeli röpiratoknak, a milyen máshol nehezen található. E gyűjtemény, mely 4—500 kötetből állt, mindenik mintegy 30 számmal, kiállta a versenyt a föld leg-gazdagabb könyvtáraival.

A városi könyvtár az irodalmi műveken kívül bőven el volt még látva kelta, görög, de kivált római régiségekkel, mint oltárok, sarkövek, domborművek, föliratok, hamvvedrek, edények, érmek, metszett kövek, melyeket kevés kivétellel mind Elsassban találtak. Ehez járult a középkor több érdekes maradványa, nagy tömege gyönyörű üvegfestményeknek, Guttenberg, Corvin Mátyás, Burgundi Mária, fia Fülöp s en-

nek szerencsétlen neje, Johanna s mások régi arcképei, s végre elsassi, kivált strassburgi ritkaságok gazdag gyűjteménye.

Mindez el van pusztítva, megsemmisítve. Mind e mérhetlen kincsekből, melyek itt fel voltak halmozva, s melyeket mindenki akadálytalanul használhatott, semmi sem maradt, legfőlebb néhány kikölcsönzött könyv, s néhány érem, melyeket a romokból és hamuból kiásogatnak. A veszteség pótolhatatlan, mely fölött Strassburg városa soha sem fogja magát megvigasztalhatni. És mindezt keresztyének, Európának pár excellence cultusállama okozta!

Kétségtelenül fognak róla gondoskodni, hogy új könyvtárt alapítsanak. Mint írják, a seminarium ez iránt felszólítást intéz valamennyi egyetemhez, akademiához, tudóstársasághoz és kiadókhöz. Alig kételkedhetni róla, hogy az ilyen felhívás viszhangra fog találni. Mindazok kiknek tudomány és műveltség szívéükön fekszik, szent kötelességöknek fogják tartani, az újraépítéshez hozzájárulni. Ezer meg ezer kötetet fognak küldeni, talán becses műveket, sőt egész gyűjteményeket. De ki adja vissza az elpusztított kéziratokat? Lehet, hogy Strassburg nemsokára gazdag könyvgyűjteményekkel fog birni; de olyan könyvtárral, amilyen volt — soha! A veszteség pótolhatatlan.

Sz. L.

Egyházi krónika.

Németföld. A bádeni zsinatok a polgári házasság s más efélék eredményeiről. — A papok és orvosok a közkórházban. — Badenben a mult év elején behozta a törvényhozás a kötelező polgári házasságot. Kivánni vagy egyenesen elmellőzni a polgárilag megkötött házasságok lelkeszi megáldatását, a gyermekek kereszttelését majd konfirmáltatását, — egyenesen az illetők szabad tetszésére bízott. E reform vagy szabadalom eredményét a mult év végén tartott egyházmegyei zsinatok igeuelszomorítónak mondják. Csak néhány hónapja még, hogy a kérdéses törvények szentesítették s Pforzheimban már fele, Mannheimban két ötödrésze a házasságra lépett egyéneknek, egészen mellőzte az egyházi megáldást. Igaz, hogy az ilyenek legnagyobb része proletár volt, s nem most idegenedett el a vallástól, hanem csak nyilvánítá régi idegenségét. A zsinatok mindamellett is oly fontosnak tartották aényt, hogy az ellen orvoslathoz nyulni mulhatlanul szükségesnek látták. De mit kelljen hát tenni? Egyik zsinat azt határozta, hogy az egyház oly tagjaitól, kik annak áldásait nyilván megvetik vétessék el a szavazatjog s presbyterekül és keresztszülékül ne vétessenek fel. A zsinat tagjainak egy része még azt is akarta, hogy az ilyenek, ha oktató intés után is meg nem térnek, az Ur asztalától tiltassanak el. Hasonló értelemben határoztak még több más zsinatok is. A mannheim- heidelbergi zsinat, az egyházi főtanácsot kérte fel, hogy a következő országos zsinatra adjon véleményt afelől, hogy miként viselje az egyház magát azon tagjai iránt akik gyermekeik kereszttelésére és

konfirmáltatására vagy önmaguk házasságára nézve, egyházi kötelességeiket nem teljesítik? Ez eljárást csak három világi tag nem helyeselte, mert az egyházi fegyelem visszahozatását látták abban; de a többség megjegyezte, hogy nem egyházi fegyelemről, hanem csupán társadalmi, t. i. egyháztársadalmi rendről vagyon itt szó. — Jól tudják és érzik azt Badenben is a helyesen gondolkodók, hogy e kérdés megoldásánál a legnagyobb vigyázatra van szükség, hogy pl. az egyház és annak egyes tagjai a hierárkhiai érzületű papok tulzásaitól mentve legyenek. A római katolika egyház kebelében Badenben is erős az egyházi fegyelem, s mégis pl. Mannheimban épen a római katolikus házaspároknak is több mint fele mellőzte az egyházi megáldást. Nagy igazsága volt Schenkelnak midőn e tárgyra vonatkozólag azt mondotta, hogy az élő evangéliumi érzületet kell mindenekelőtt felkölteni és ápolni. A jelen évi bádeni zsinat mindenestre részletes szabályokat fog alkotni a fenforgó kérdésben. — A mostani iszonyu háboru következtében, temérdek a kórház a németföldön, s a kórházakba mind római katolikus mind protestáns tulbuzgó és fanatikus papok tul a renden tolakodnak a betegekhez és haldoklókhöz az ő imáikkal és kegyzsereikkel. Ezen tolakodás ellenében, amelynek különösen a sujjos betegekre nézve sokszor igenvészes következsései voltak, tekintélyes körben azon orvosi nézet fogadtatott el, hogy a lelkész a kórházaknál magát mindenkor az orvosi szabályokhoz tartsa, s különösen Urvacsorájával, a sujjos betegekhez és haldoklókhöz, előleges orvosi engedelem nélkül ne lépjen soha.

Nagy-Britannia. Az anglikánok mult őszi gyűlése. — Az anglikán egyházi kongresszus mult őszi gyűlése októberben tartatott meg Southamptonban, mintegy 2000 tag jelenlétében. Az elnök Dr. Wilberforce winchesteri püspök volt. Különös érdekeltséggel vitattatott a ritualizmus kérdése, vagyis, hogy van-e jogosultságok a szentírás szerint azon különféle külsőségeknek, melyek az anglikan isteni tiszteletben mai napig fennvaunnak. A külsőségek barátai nagyon gyengén tudták ügyöket védeni; — így pl. a fehér papi öltönyöket Pál Tróászban maradt köpenyével, az óltári gyertyákat pedig azzal akarták igazolni, hogy azon felső házban, amelyben az apostol késő éjjig prédikált, sok világító eszköz volt. Ryle lelkész az eféle bizonyítások tarthatlan voltát alaposan kimutatta. Emlitette, hogy az öskeresztyének-nél rendszerezett isteni tiszteletéről és liturgiákról szó sem lehetett; nekik még urvacsorai edényeik is csak fából voltak; most az edények aranyból s ezüstből vannak, a papok pedig fából; — az uj szövetségi szentiratokban óltárokról, keresztekéről, gyertyákról, papi formaruhákról szó sincs. Minden idők tapasztalása megbizonyította azt, hogy mennél cifrabb az istenitisztelet, annál sivárabb az egyház s annál dusabban tenyésző a babona. Ami pedig az angol népet illeti: tul van minden kétségen, hogy annak nagy többsége a cifraságokat épen nem szereti s egyáltalában nem akarja ismét felvenni Róma ritualizmusának jármát. A vita mindkét oldalról igenélénken folyt, de ezidőszerént még gyakorlati eredménye nincs. — Vitattatott a különbféle keresztény felekezsétek egyesülésének nagyfontosságú kérdése is, és pedig most, azon feltűnő mozanattal, melyszerént az ugynevezett disszenterek vagyis nem

episkopális protestánsok közül különösen az independenseket, baptistákat és methodistákat ezental testvéreknek tartják az Urban, s ezekkel egyesülni elsőb és főbb dolognak vélik, mint a római katolikusokkal és görögkeletiekkel. A vallásosság ébresztésére és ápolására vonatkozólag egyértelműleg kimondotta a gyűlés, hogy az nemcsak a papok tiszte, hanem a világiak is hivatta vannak résztvenni a nemes munkában. Mig a hatalmas anglikánok nagy többsége ily evangéliomi protestáns szellemben kezd mozogni, addig a puseyták töredéke erősen halad a pápista ritualizmus után. Hampshirban nem régen formaszerénti pápista papi ornatibusban s processioival vitték az óltári szentséget egy beteghez a miséző puseyta papok; temetéseknél tömjénnel füstölnek; a holtak idvességeért imádkoznak, misét tartanak stb.

Ausztria. A klerus és az egyházi javak. — A legújabb felvételek szerint a r. és g. katolikus klerusnak van Ausztriában 55,370 tagja. Férfi zárda van: 720; ezekben él 9660 barát. A franciskánusok zárdája 282; a dominikanusoké 41; benedictinusoké 37; irgalmasoké 31; jezsuitáké 17; praemonstratenseké 15; bazilitáké 26; ciscercitáké 48; piaristáké 37. Apácazárda van 296, 5198 apácával. Az összes egyházi vagyon 185,672,967 forintra megy, 19,639,713 forint évi jövedelemmel.

Iskolaügyi krónika.

Németföld. A szászországi protestáns elemi tanítók képességi vizsgálása s fizetése. — Reáliskolát végzett tanulók egyetembe lépése Poroszországban. A „Sächsische Schulzeitung“ folyó évi első és második számai az evang. egyházi főtanács által intézendő tanítói vizsgák programját előre közlik. Érdekesnek tartjuk kijegyezni a következő pontokat: Írásbeli vizsga, német nyelven; — feladat: a természettudományoknak mely ágaira kell a népiskolai oktatás mezején különös tekintettel lenni? Számtanból: Egy ostrom alatt álló erősségben 1280 ember van, akiknek $6\frac{2}{3}$ hónapra volt kenyerek van, ha egy ember naponként $2\frac{3}{4}$ fontot kap; — azonban két hónap múlva 300 ember elhagyja az erősséget s a benmaradt katonák, fejenként csak $2\frac{1}{4}$ font kenyeret kapnak naponként. Az a kérdés, hogy menyi ideig képesek most magukat tartani? Gyakorlati vizsga: kitűzetnek bizonyos szentírásbeli helyek és a tanítónak azok felett katekhetikai próbatanítást kell tartania. Élőszóbeli vizsga: Vallás: Mi a prófétai tiszt jelentősége az ó szövetségben? Hogy osztatnak fel a próféták? Mit tud a messiasi jövőndölésekről? Magyarázni kell Mikeas V. 1. s János I. 1 és 14 verseit, s magyarázat folytán a Krisztus istenségéről és kettős természetéről szóló tant előadni. Növeléstánból: mi a tanítási hang vagy modor; velünk született-e az; miként lehet jó modorra szertteni? A történelemből: János király nemzetségi leszármazása; a német birodalom alakulása; részletek egyes császárokról. Földrajzból: az európai félszigetek leírása; Európa földrajzi fekvése; a szélességi és hosszúsági vonalak; a

földövek. Természetis me: a hó származása; az ablaktáblák befagyásának megmagyarázása. — A többi vizsgálati programmokból csak a következő pontokat emeljük még ki: írásbeli dolgozat ezen tétel felett: a nevelés és tanítás végcélja az, hogy az emberben az Istennek képe helyreállíttassék stb. Előszóval: a bűnbánat evangéliumi és őskatholikus jelentése; a János keresztségének viszonya, a keresztség sákramentomához; mi értelme volt a Krisztus keresztségének Jánosra nézve, s mit jelent e kérdés: „Te vagy az aki eljövendő vala?” A természettanból a többek között: mi az oka, hogy a víz csak 80 R. fokú, melegenél jó forrásba? miként magyarázzuk azt meg, hogy bár a víz szüntelen párolog, forrásba mégis csak ama foknál jó? Mi lenne a vízből, ha nem volna lég-atmosphaeránk? stb. Mértani földrajzból: Az égi testek felosztása; — a nap távolsága, nagysága, mivolta. A világosság gyorsasága. Mi a plánéta; mi a kometa? Miként számítják ki a föld felületének terjedelmét? Mi az aequator; mi az ekliptika? Mi az oka az évrészek váltakozásának. stb. — Ugyancsak a nevezett lap két első száma, 21 ürességben lévő tanítói állomást hirdet, melyekben a fizetés 190 tallértól 400 tallérig váltakozik, néhol szabad lakással s fával, néhol a nélkül. — A jelen év elején csakugyan kiadta a porosz kormány az engedélyt, melyszerént, réaliskolai érettségi bizonyítvány alapján, az immátrikuláció teljes jogával léphetnek a tanulók az egyetemekbe, de csupán és egyedül a bölcsészeti szakba, mert a többi szakokba való felvételhez elmulthatlanul gymnaziumi érettségi bizonyítvány szükséges.

Franciaország. A szerzetes rendek és a közoktatás. Az elzászi iskolák jövője. — Franciaországban több mint százezer szerzetes van, s ezek közül — dicséretökre legyen mondva — mintegy 72,000 foglalkozik tanítással és neveléssel. Iskoláikat mintegy 2 millió gyermek látogatja s minthogy a római katolika egyház gazdag vagyonnal bír, a római kath. népiskolákban az oktatás rendszerint ingyenes. Ez azonban a francia protestánsokat nem nagyon fenyegeti; részint mert buzgóságuk igenszép összeget hordott és hord öszve saját felekezeti iskoláik érdekében; részint pedig, mert a francia törvény megengedi illetőleg rendeli, hogy ha valahol elég számmal vannak protestáns gyermekek azok számára a község külön protestáns iskolát nyisson. Ha nem csalódunk, a magyar róm. katolika egyház jóval gazdagabb mint a francia; nálunk is nagy számmal lehetnek és lesznek is tehát ingyenes római katolikus iskolák; a protestáns köznép legnagyobb része pedig igen szegény, s ennek iskolái egészen magukra vannak hagyva. Minémü párhuzam s minémü verseny tehát ez? — A poroszok Elzászt és Lotharingent már egészen és örökre sajátjoknak tartván, nem sokkal ezelőtt egy német, az Augsb. allgem. Zeitungban javallatokat tett a nevezett tartományok népiskoláira vonatkozólag. Javallja nev. hogy az iskolát el kell szakasztani az egyháztól, a bensülött tanítók mellé képzett német tanítókat küldeni, a francia nyelvet az iskolákból kitiltani stb. Ezekre pedig egyik főindok az, mert róm. kath. tanítók, papok, apácák, iskolafelügyelők voltak azok, akik a francia iskolás gyermekeket német sebesült katonák embertelen bántalmazására ingerelték. A Dörpfeld Schulblattjának mult évi utolsó számában mind-

ezekre igennyomosan felel egy elzászi tanító. Mondja a többek közt: „akik mint mi, és még számos egyebek, az iskolákban nemcsak tanító, hanem nevelő intézetet is látnak s ösmerik az evangéliom azon csodateljes erejét, melyszerént az az embert valódi emberré, azaz Isten képmásává neveli, az, sem Elzászban sem más keresztyén országban nem fogja azt kívánni, hogy az iskola az egyháztól elszakittassék, mert ez legtöbb esetben az iskoláknak a keresztyénség elleni fordulását eredményezné. Fájdalommal elősmeri, hogy a tudatlan római kath. francia köznépet igensokhelyütt a borzasztóságig felbőszítették nemcsak a németek ellen, kiket mind protestánsoknak gondoltak, hanem épen a francia protestánsok ellen is; — de ennek a tanítók nem okai, s különösen az elzászi protestáns tanítók épen felekezeti és paedagogikai tekintetben is megfelelnek hivataluknak. — A francia nyelv az elzászi németek között is nagyon el van már terjedve s ha az mint tantárgy sem foglalhatna többé helyet a népiskolákban, annak maga a nép vallaná kárát s oly tulzás lenne ez, mint midőn a francia kormány a német nyelvet üldözte stb.

Ausztria. Folytonos surlódások az iskolák felekezeti jelleme ügyében stb. A községi iskolai székek többrendbeli kérelmei és panaszai folytán elhatározta az országos iskolai tanács, hogy a vallás a községi vagy állami népiskolákban is rendes tantárgy legyen, maga a rendes tanító által taníttassék, az iskolában, s a nyilvános iskolai vizsgák a vallástanra is rendszerint kiterjesztessenek. — Egy a miniszter által összehívott s különböző vallásu szakférfiakból álló bizottság 27 szóval 15 ellen, a felgymnaziumokra nézve is kimondotta, hogy azokban a vallás kötelezett tantárgy, azonban a dogmatikumok és egyháztörténelem érintése nélkül, csupán a keresztyén morálra kell szorítkoznia. Ezt azonban, magok a protestáns szabadelvű theológok is képtelen dolognak tartják. — A nép nagy többsége pedig Ausztriában, folyvást és általában a szigoru felekezeti népiskolák mellett áll.

Különfélék.

A tiszántuli ref. egyházkerület Január 12—15 napjain ismét közgyűlést tartott Debrecenben. — A megnyitó imát főjegyzőnk mondá, elnökölt pedig főgondnokunk, aki legelőször is b. e. püspökünk haláláról tőn érzékeny szavakban jelentést, s előadá, hogy elnöki tiszte szerint, tüstént annak idejében, egy tanácskozmány tartása után s annak véleményével egyezőleg úgy intézkedett, hogy a püspöki teendőket c jelen gyűlés intézkedéseig a főjegyző vigye. Ez intézkedés általános helyesléssel találkozott s a főjegyző ur gyűlésileg is megbízott a rendes választásig — amelyre a szavazatok jövő april 19-dikéig, Debrecenbe a főgondnok urhoz, mint elnökhöz küldendők, illetőleg hozandók be az esperestek által — a suprensi teendők vitelére. — Elhunyt püspökünk emlékezete jegyzőkönyvileg örökíttetik, sirja felibe önkéntes adakozások útján egy emlékkő állíttatik, a végtisztességtételben mondott beszédek pedig kinyomatnak, s örökösének a

suprensi fizetés az ápril 20-dikán bekövetkező választásig kiadatik; — így tett a debreceni ekklezsia is a papi fizetéssel. — Az egyházkerületi pénztárból adandó suprensi fizetés 800 frtról 1200-ra, a suprensi irodavezető 400 frtról 600-ra, a suprensi irodaitiszté 360-ról 400-ra; az esperesti napidíjak pedig 3 frtról 4-re emeltettek s kimondatott, hogy későbbben, kedvezőbb körülmények esetére a suprensi fizetés és esperesti napi díjak még magasabbra fognak emeltetni. Feljebb emeltették a főiskolai pénztári ellenőr fizetése is, t. i. 360 frtról 400 frtra. — Voltak több rendbeli peres ügyek; — ezek közül a Marikovsky-féle hirhedt szigeti ügyre vonatkozólag kimondatott, hogy az, nem tartozik az egyházkerület elé. — Az államségély következő részletének a szűkölködő egyes gyülekezetek és lelkészek közötti miként kiosztása megállapított. — Azon, sokszor botrányos visszaélésekre vezető szokás, melyszerént az egyes gyülekezetek segélykérői bevándorolják az egész országot stb. konventileg megszüntetendőnek, eltörölkendőnek nyilvánított. — A debreceni főiskolában a szeniori stb. beíratások alkalmával ezentul nem latin, hanem magyar beszédek fognak tartatni. Az akadémiai tanulók közül a jótéteményesek ezentul is törvénnyel és büntetéssel kényszerítettnek a vasárnap templomba járásra. A közgyűlést megelőző tanügyi bizottságban a nagy többség egyenesen ellene volt a törvénnyel való kényszerítésnek és büntetésnek, s különösnek találta azt is, hogy ha már egyszer szükség volna kényszerítő törvényre és büntetésre: miért sujtanak azok ezentul csupán a jótéteményeseket? Másnap a közgyűlésen egészen ellenkező irányban döntetett el az ügy s bár ideiglenesen is mint mondatik, a jótéteményes vagyis szegény ifjakra vonatkozólag fenáll a büntetés. Az illetők bizonynyal a legtisztább szándékból a legjobbra céloztak; meg akarták nevezetesen orvosolni azon kétségtelen bajt és betegséget, melyszerint ifjaink kerülnek a templomot. Csakhogy, csekély nézetünk szerint az orvoslás nem helyes ponton kezdetett. Valamint az orvos, ha azt mondjuk neki, hogy nincs étvágyunk, nem kívánjuk az ételt stb. nem azt mondja, hogy de muszáj enni, — hanem kitisztítja, helyrehozza a belső részeket, hogy a természet törvényei szerint önként jöjjön meg az étvágy: épenigy a templomtól elidegenedett ifjakat bensejükben kellene előbb reformálni stb. félő, hogy a rideg külső kényszerítés csak növelni fogja a bajt, amelyet orvosolni akar stb. Világosításul felvett hasonlatunk nem valami magasztos ugyan; de azt hisszük, hogy mégis találó. — Fel kell még említenünk, hogy Lónyai Menyhért birodalmi miniszter ur, miután a dunamelléki ref. egyházkerület főgondnokává választott, a békésháti egyházmegyei segédgondnokokról lemondott; — a nagybányai egyházmegye segédgondnoka Mándy Bertalan ur pedig most eskettetett fel s foglalta el székét.

Miniszteri jelentés hazai népiskolaügyünk múlt évi állapotáról. E jelentés szerint, mely a törvény értelmében az országgyűléshez nyújtott be, a tanköteles fiú és leány gyermekek száma 6—12 éves korig 1,615,181; 12—15 éves korig 669,560; — összesen tehát: 2,284,741. Ezek közül tényleg iskolába jár 1,152,115 gyermek „és így az iskolaköteleseknek majdnem fele növekedik isko-

lázatlanul, — mondja a jelentés. Későbbben azonban e téves felfogást helyrehozza, beismervén, hogy „az iskolába nem járól kimutatott 1,132,626 gyermek között sok van olyan, ki 12 éves koráig már valamit tanult, s amennyire eddig, a korok megkülönböztetésével tehetünk számításokat, Magyarországon, a 6—12 éves tanköteleseknek 68/53 százaléka jár iskolába;” — azaz kerek számot véve fel: 100 iskolaköteles 6—12 éves korig lévő gyermek közül, majdnem hetven jár iskolába. Eszerént hazánk, így teljes egészben véve is fel, mindjárt Hollandia, Anglia és Belgium után jó, s előbb áll mint Ausztria, Olasz- s Lengyelország sat. Ha pedig netalán, — amint egy lapból látni lehet, — ilyen tétel is fordulna elő a miniszteri jelentésben: „Debrecenben 7528 tanköteles gyermek közül tényleg iskolába jár 3118, s így iskolázatlanul marad 4410 sat.: az ilyen állítmány, mint tévedésen alapuló, egyszerűen figyelmen kívül hagyandó. — Azt hisszük, hogy a statisztikai adatok kimutatásának főcélja kiváltképen az, hogy biztosan ösmerve legyen a jelenlegi tényállás, s ennek alapján a haladás s fejlődés szilárd alapokon indulhasson, s az akadályok elháríthatassanak sat. E célra azonban a nagy összegekben kifejezett egyetemes számadatok nem elegendők. Már csak művelődésünk jelenlegi tényállásának ösmérete érdekéből is tudnunk kellene például, hogy hány gyermek az, aki legalább egy, hány ismét aki két, három sat. évig járt iskolába, mert ezeket merőben iskolázatlanoknak venni, minden igazsággal és tapasztalással ellenkezik. Ki kell pedig az ily adatokat mutatni meggyék, nemzetiségek és felekezetek, illetőleg az egyes egyházközségek szerént, mert ezek kezében vólt ezideig és van még most is legnagyobb-részben a népnevelés ügye, és mert csak az ily részletes kimutatások által lehet a szabadsággal egyező valódi üdvös versenyt idézni elő. Ha országos summákról beszélünk pl. a kecskeméti embernek, vagy bármelyiknek: az őt nagyon kevésre fogja indítani és lelkesíteni; — de, ha azt mondjuk és bizonyítjuk be neki, hogy Nagy-Körös városában sokkal virágzóbb a népnevelés: azt már érti, s meggyőződésének alapján meg is fog indulni és haladni, éspedig a maga saját lábain, haugyan még szívéből minden jóra való indulat ki nem vezett.

Egy erdélyi szász hang a magyarországi népis-kolai törvény felett. — Az ugynevezett szabadelvű és modern theologiai irányban működő berlini Protestant. Kirchenzeitungban, a jelen év elején egy érdekes cikkcske jelent meg, a mi népis-kolai törvényünk felett. Cikkirő kitünő mértékben sérelmesnek találja azt, hogy azon pénzösszegekből, melyeket a magyar országgyűlés 1870-ben népoktatási célokra bőkezűleg megszavazott, felekezeti iskolák számára egy árva forintocská sem jutott. Ezen eljárást ő kegyetlennek és igazságtalannak, sőt alább több mint törökösnek s mindennek inkább, mint igazságosnak, méltányosnak, humánnak és liberalisnak nevezi. Azt véli ugyanis, hogy a magyar törvény, rendszeresen, elvileg vonja meg a segílyt a nemközségi iskoláktól, s ebben van igazsága, valamint abban is, midőn azt mondja, hogy más a Lajtántuli s más a Lajtáninni protestánsoknak jogi állapotja épen iskolaügyben is; az azonban neki, mint egészen liberál és radikál embernek is nagyon fáj, midőn látja, hogy az ausztriai protestánsok,

kényszerülve vannak saját zsebből tartani fen iskoláikat, hogy a római katolicizmus által el ne borítottassanak. Abban azonban már határozottan téved a tudósító, midőn azt véli, hogy a magyar törvényszerinti községi iskolai rendszer, sirját ásná a szász nemzetiségnek, hiszen a törvény 58. §., mely nyilván kimondja a többekközt, hogy „minden növendék anyanyelvén nyerve az oktatást,” sat., ... a különböző nyelvek iránt oly kiméletes és méltányos, éspedig épen a községi iskolákban is, hogyha a felekezetek iránt is ilyenforma lenne, bizonynyal kevesebb panaszt lehetne ellene emelni. Abban azonban már teljesen egyetértünk a szerzővel, midőn azt állítja, hogy az államnak a népnevelés mezején az egyeseket, egyházakat, testületeket sat. is segítni kellene, éspedig a legliberalisabb módon, mielőtt azok a közjót mozdítják elő. Általában nyilván van a liberál és radikal tudósító cikkéből, hogy az erdélyi evangélikus szászok, a magyar törvényszerinti községi iskoláktól és állami képezdéktől határozottan idegenkednek, saját nemzeti és felekezeti iskoláik számára azonban a rendszeres államsegélyt jogosan megvárhatónak tartják.

A görögkeleti románegyház autonómiaja és az államkormány. — A görögkeleti románok a legnagyobb és legőszintébb örömmel fogadták azt, midőn számukra 1864-ben a szerb egyháztól független ősi metropolitasság visszaállítatott. Autonómiajokat, bár némi aggódalmas záradékkal, az 1868. IX. t. c. is biztosította. Az autonómiai jogok alapján, 1868-ban a nemzeti kongresszus egy egyházszervezetet alkotott, s azt megerősítés végett Ő Felségének felterjesztette. A kormány azonban a szervezeti tervhez az illető egyházi hatóság tudta, megkérdezése és beleegyezése nélkül, oly módosításokat és töldásokat tett, melyeket a kongresszus az autonómiával ellenkező sérelmeknek tekintetett, s 1870. október 26-dikán tartott üléséből a Felséghez felírást intézett, melyben kijelenti, hogy ama módosításokat és töldásokat csak javallatoknak vette, s mint ilyeneket tárgyalta. Különös nyomatékkal kiemeli az iskola ügyet, mint amelyben az autonómia már az 1868-dik évi népoktatási törvény által erősen korlátozva van, holott ezt az autonómiát azon évi korábbi — IX. t. c. egyenesen biztosította. Sérelem, hogy a felekezeti iskolák, az állam segélyére és támogatására nem számíthatnak, sőt ellenkezőleg, az állam mint a felekezeti iskolák ellensége lép fel, ami nemhogy békítné, de inkább nyugtalanítja a kedélyeket, s a művelődés ügyét is gátolja. Igen erélyesen panaszt emel a kongresszus az ellen is, hogy a katonai határőrvidékeken, az egyházi és iskolai autonómia folyvást a legnagyobb sérelmeket szenved; — kéri tehát az illető törvények célszerű módosítását, s a sérelmes rendeletek megszüntetését sat. sat.

Könyvismertetés.

Die religionslose Schule der Niederlande und ihre Früchte. Von F. S. Schwarz Berlin. 1868.

Szomszéd népeink közül — így kezdi szerző — egyről se hallhatni annyi különböző ítéletet, mint a németalföldi népről. E jelenség

okát, legalább egy részben, magoknál a hollandoknál lehet keresni. Valamint nem kisebb a mély bizalmatlanság, melylyel viseltetik a holland minden uj iránt s következőleg azt ellenzi, mint jellessége s viszonyos méltányossága a legnagyobb bőséggel levő vízi útakban: ugy nem régi a kor, melyben a vontató hajó egyike volt a legkedvesebb nemzeti szállító eszközöknek. Kit a meggazdagodás vagy hivatal utáni vágy a kelet- vagy nyugotindiai gyarmatokra nem visz, vagy akit államszolgálat vagy kereskedelmi érdek a távolba nem űz: édes örömet marad otthon. Sokkal többen hagyják el fenyves, folyóvízzel öntözött városaikat, csendes zöld falvaikat, gazdagon ékített mezei lakjaikat, saját kényelmes otthonuk békés csendjét a külföld csalogatásaira. Egynehány évtized óta csakugyan megragadta a mi szomszédnépeinket is a divatos utazási kedv, annyira, hogy jelenben a nem német tartományok, egy nagy népvándorlás színhelyeivé váltak, melynek csapatai évenként a mi ős német Rajnáunkat le s fel méregetik.

De mily kevesen ismerik Hollandiát! Akik fürdőbe utaznak, s néhány hétig Scheveningenben élnek, azt és környékét megismerik, s talán egy-két hollandiaival érintkeznek, de Hollandiát még nem ismerik; — a turista, ki néhány hetet szentel az ország nagyobb városainak, lát minden nemzetiségű embereket, látja az építésmódot, szokásokat s a megnézésre érdemes dolgokat, egy néhány holland családot megismert, — egyebet semmit. Vagy aki mint diplomata, egy ideig ott volt: az ott látott- s élvezettekre jól emlékezik s még beszél is néha a tarka, némi részben eredeti ösnépviseletről, mely itt-ott szemébe tűnt; de a tulajdonképi népelet zárva maradt szemei előtt. Mert dacára a hagyományos vendégszeretetnek, e nép vonakodva s nehezen nyitja meg szívét az idegen előtt.

Én egy népről beszélek — mond szerző. Mert bár szilárdan megtartott tartományi sőt helyi sajátságokkal bírnak a törzsek, de egy népet alkotnak, mely épen azért, hogy a különféleségekben az egység szigoron megtartását érti, valódi german eredeti jellemet mutat. Ezért gondatlanságból, tudatlanságból vagy elfogultságból származik az afféle ítélet, midőn némely német a németalföldi néptől az önálló nemzeti jellemet megtagadja s azt csak a németiség csudás kinövésének akarja tekinteni. Ellenkezőleg itt a különböző törzsek tömörülete nyelv, szokás és a történet által egy valódi egységes néppé olvadt össze. A német alföldi nyelv az éjszakknémeti nyelvből legalább ép oly önálló irodalmi nyelvvé fejlődött, mint a dán vagy svéd az ó-északi beszédmódból. Ha a hanza-városok államilag megalapítva lettek volna: akkor talán valamely al-német dialectust politikai egységek irodalmi nyelvévé képezték volna. Alig függ az ősi szokásokon annyira egy-egy európai nép, mint a németalföldi. S története is minő van e kicsiny nemzetnek? Mily erőfeszítéssel küzdött el minden talpalattnyi lakó földét a tenger hullámaintól! Mily győzedelmes csatákat vívott jogai, — szabadsága — s vallásáért! Mily töménytelen vértanu vére festette ennek talaját! Mint menydörgöttek a németalföldi jogcsaták országról országra, tengerről tengerre! Hány gazdag gyarmatot alapított e parányi nép minden világrészben? Mint virágozott ott a kereskedés és életmód, művészet és tudomány! Valóban, ha egykor a föld népei urok elé az örökkévalóság küszöbére lépnek: németalföld népei nem állanak üres kézzel. Mily balgatag tehát és

méltánytalan dolog egy ily néptől nemzeti önállóságát csak azért tagadni meg, mert kicsiny, és előbbeni jelentőségéről alásülyedt, korunk pedig csakis a nagy, öszpontosított államtestekhez csatlakozni lát-szik!

Egy azonban ma is ékesíti a németalföldi népet, t. i. a mély val-lásos jellemvonás. Az evangélikus vértanuk valódi utódai előtt, kétsze-resen kiküzdött földjökön még ma is a vallás a legfőbb és legdrágább.

És bár a régi fejedelmi pénznek a „Holland leánya“ kezében levő bibliára vonatkozó eme körirata: „hanc tuemur, hac nitimur“ még min-dig kedves viszhangot költ a legtöbb németalföldi szívében, mégis ez a nép egyenes ellentétben őseredeti valójával, a divatos Krisztusellenes állásmelméletekhez annyira hozzáhajlott, hogy a németalföldi királyság, kibeszélhetetlen módon semmi krisztusi vagy más eféle vallásos jellemű közállomány nem akar lenni, hanem épen csak állam, a legdivatszerűbb értelemben, azaz: ennyi s ennyi embernek ennyi s ennyi négyszög mért-földön való politikai-polgári összealkotása. Ha ezen állam már nem egé-szen kerülheti ki, hogy a legvégső dolgokban az egyházi társulatokkal területén érintkezzék: úgy véli, hogy csak épen arról kell gondoskodnia, hogy ez érintkezés ártalmára ne legyen. De hogy a vallás, mint a leg-hatályosabb tényező, a népek életét mint vezeti: arról teljességgel tudni sem akar. Minthogy ama nagy művészet, melyszerint az emberiség em-lékezetéből a szilárdan álló történeti tények valami varázserejű szóra végképen száműzessenek, még mindezideig feltalálva nincs: úgy igenis kénytelen az állam azt elősmerni, hogy az iskola németalföl-dön is legközelebbről az egyház leánya és nem az ál-lam é. Mégis mit ér ez? Bárcsak jövőre, az állam, iskola és egyház vi-szonyát a legszabatosabb divatszerű államelv magas őrtornyából tekin-tenék s szabályoznák! Ezen elv szerint az állam épen nem lesz felhőkön trónoló Zeüs, ki felséges nyugalmban az emberek nyomorult törek-vésére alátekint; sem arany borjú, mint az, melyet Izráel népe a pusztában körül táncolt; sem tűzzel izzó Moloch, melynek lángoló torkába gyermekeket dobtak; sem megmászhatatlan — megfoghatatlan végzet, mely szent homályban talányos sorsot tüntet élő; sem fénynyel körülsugárzott Odín, kinek hollói Hugin és Munin multat és jövőt lelepleznek; sem a keresztyének istene, ki szentséget követel, mivel ő maga szeretet; — hanem mindenből lesz valami, korlátlan isteni, s egy-szersmind a legfinomabb válogatott virága az emberiségi fejlődésnek, melynél magasabbat nem képzelhetni. A hinnen az állam a világszerte divatozó mámorosságnak vagy bódultságnak igazságból s hazugságból rémletes finomsággal összeszótt legdivatszerűbb bálványistenévé lesz, amely így szól: „én vagyok én, minden egyéb, ami volt, van és lenni fog, csak érettem s nekem léteznek!“ Parancsolólag és kizárólag, mint va-lamely második isten azt követeli, hogy az egész világ neki szolgáljon és áldozzék. Egészen következetesen fosztotta meg az egyházat az iskolához való történeti jogától, s csengő szavak és törvényjátszás között jogtalan örökségbe belépett. Az állam így beszél: midőn az egyház az iskolát ala-pította, ápolta, és vezette, az akkor a sötét időkben a középkori homályos keverékekhez igen illő és hasznos volt; de most a korlátlan önuralom teljes tudatától áthatott államnak valamint joga úgy kötelessége az egy-

házat az iskolából kitudni: a szolgáló megtette kötelességét, a szolgáló elmehet!

Mindenesetre Hollandiában, e csendes fejlődésű országban nem egyszerre jöttek az emberek ily szélsőségekre. A népeket félrevezető fény, mely a nagy francia forradalomnak kezdetét megvilágította, elég csillámló volt arra nézve, hogy Schillerünket, sőt magát Klopstockunkat is megcsalja, annál kevésbé csodálkozhatunk afelett, hogy a schilleri phrasisok, melyekkel akkor a véres örvény felett játszottak az emberek, németalföld népét megvakíták, mely republikánus szabad alkotmányára nem kevésbé büszke, mint Orániai hőseire; csak az ósrómai republikánus erényekről kellett hallania, hogy azonnal az új meteorhoz forduljon őszinte lelkesültséggel. Már akkor felzúgott az iskolának egyháztóli elválasztása feletti lárma, a nélkül azonban, hogy e tekintetben azonnal valami változás következett volna be. De a régi németalföldi respublica a keresztyén állam cálvinilag felfogott eszméitől annyira átvolt hatva, hogy az csak mint felekezeti volt gondolható; ahonnan minden nyilvános hivatal, egészen az éji őrig, mind a reformált egyházat illette, és a római katolikusok- remonstransok- és zsidókhoz hasonlóan csak eltűrt lutheránusoknak disztelen imaházaikat egyedül a városok távoleső és rejtkehelyein volt szabad építeni; — majd másképen lőn ez akkor, midőn a batáviai respublicát a napóleoni királyság, és a kényelmetlen vasallusságot a nagy francia császárságba való bekebelezés követte. Ekkor széttört sokaknál az ősi hittel az ősi hűség. A már évtizedek óta a deismus és naturalismus befolyása által legbensőbbjében fenyegetett és megrontott népre nézve most kezdődék a vallásos hanyatlás korszaka, mialatt az uralkodó divatos koreszmék ezen az evangélikus vértanuk megszentelt földjét fegyver s akadály nélkül elözönlötték, és azok többsége, kik az előttek legszentebbhez hívek maradtak, vagy hajléka csendes békéjébe, vagy a felekezetek szűk kamarájába menekült. A vallásos emelkedés, mely a francia járomtól való megszabadulással egybekötve vala, nem ment oly mélyen seholy, mint nálunk, miért is máshonnan korán tova is hangzott. Csak most napjainkban kezd a nép egészben, és nagyban ahoz, hogy őseinek régi viharpróbált hitéhez ismét visszatérjen.

E vallásos hanyatlás hosszú korszakának szükségkép magával kellett hoznia a népiskolában az egyházi elemek hirtelen növekedő alászállását. Minthogy a felhívott védők többsége, t. i. a reformált lelkészek, jéghideg rationalis vagy felekezeti perlekedéseikbe, civódásaikba és ábrándozásaikba anyira elmerültek, hogy komoly ellentállásra alig gondoltak: így tehát az állam már 1795-ben megkísérlette, hogy a népet azáltal is egy különbség nélküli egységgé erőszakolja, miszerint minden sajátlagos keresztyén oktatást, valamint a biblia használatát is egyenesen megtiltotta. Mindazonáltal a nép szenvedőlegesen ellentállása mindkettő ellenében megmaradt s a tulnyomólag protestáns népességgel bíró tartományok, minden magániskoláik mellett, sok nyilvános iskoláikat megtarták, sőt azoknak felekezeti jellemét is. Eként sok megmaradt olyan, mit az 1857-dik évi augusztus 13-diki legújabb iskolai törvény vagy már megszüntetett, vagy lassú végveszélylyel fenyeget.

E törvény az, mely a németalföldi mai népiskolát az egyháztól egészen elvette és arra vallásos színezetnélküli jelleget akar rányomni.

A törvény 23-dik articulusa, mely legközelebből idevonatkozik, szószerinti fordításban így hangzik:

„Az iskolai oktatás arra köteleztetik, hogy a gyermek szellemi tehetségeit fejlesztvén, szükséges és hasznos ismeretekkel lássa el azokat, és őket minden keresztyén és polgári erényekben nevelje.

A tanító tartózkodjék olyas valamit tanítani, tenni vagy megengedni, ami a másképen gondolkozók vallásos fogalmai iránt tartozó tisztelettel ellenkezik.

A vallásban való oktatásadás a vallásos társulatoknak átengedetik. E végre az iskolai helyiségek a tanórákon kívül, a nevezett célból az iskolába járó tanítványok részére rendelkezés alá bocsáttathatnak.“

Jegyezzük meg az első tételben a gyermekeknek „minden keresztyén és polgári erényekben“ való neveléséről szóló kifejezést.

Jegyezzük meg a második tételben a látszó türelem ártatlanul hangzó kifejezését, mely már a legközelebb következő korszakot, mint zsarnokságot leálcazta. Ezt be fogom bizonyítani.

Jegyezzük meg a harmadik tételben, hogy az állam mily gúnyolódólag kegyelmes kedvteléssel engedi át egész határozottan az egyháznak azt, ami különben elidegeníthetetlen sajátja.

Önök kérdezik: hogy mikép jöhetett létre egy ily törvény? Sokáig ingadozott határozatlanul ide-oda a parlamenti csata a kamarákban. A conservatívek pártjának,¹⁾ mely az ismeretes Groen van Prinsterer erélyes vezetése alatt volt, és azoknak, kik az egyháznak az iskolából törvény általi kiűzésére minden áron el voltak szánva és néhány szabadelvű töredéknek közte állott a nagy ugynevezett protestáns párt, mely többnyire jószándékú és személy szerint kegyes férfiakból állott. De minthogy ez a középpárt senkivel patvarkodni, ujathuzni nem akart, sőt a hol csak lehetséges, mindenkinek igazat kívánt adni, minthogy továbbá az iskolaügyi kérdés roppant fontosságát és nagy horderejét éppen nem fogta fel, és minthogy végre képtelen volt egy szilárd elv érvényesíthetésére, mivel azzal nem is bírt: — ennél fogva az ugynevezett haladás embereinek könnyen zsákmányává lőn, kik pontosan tudták, hogy mit akarnak, és ezeknek éppen semmibe se került, hogy az ingadozókat egy, az ő nézetök szerint ártalmatlan phrasisal megfogják. Ezen csalétek az arra való reáállítás volt, hogy az iskola a gyermekeket „minden keresztyén és polgári erényekben fogja nevelni.“ Hiában küzdött a forradalomellenesek táborának élén Groen van Prinsterer, mint egy oroszlán a tulerő ellen; hiában pazarolta remektisztaságát férfiasan határozott okadatolt bizonyítékait egy csengő phrasisokkal megtömött parlamenti sokaság ellenében; hatástalanul hangzottak el a leghatalmasabb, sőt a valóságos proféciaírig emelkedő beszédek. Ezen az iskolaügyi fe-

¹⁾ Itt a „conservatív“ oly értelemben vették, minőt azzal Németországon egybekötött szoktak; Hollandiában különbség van a forradalomellenesek és conservatívek pártja közt. „A forradalomellenesek elve nem más, mint a keresztyénség elve; a reformáció elve, mely nem más, mint az élő Istenbe vetett hit“ — Wat dunkt U van het voorstel de Brauw? Door Mr. Groen van Prinsterer. Amsterdam. H. Höveker 1867. Nro. II. 39.

letti beszédei a legtisztább öntudatnak, és a legkövetkezetesebb gondolkozásnak, a legszüresebb erőnek, és a kifejezésbeli velős rövidségnek és teljességnek, minden állami s egyházi jóllét Isten által szentesített alapjaihoz való leghivebb ragaszkodásnak, a tántoríthatatlan akaratnak, mely a zajgó hullámokat mindenkor ugyanazon nyugodt erővel fogja fel, maradandó emlékei; — de a hős felett, kevés harcosaival együtt győzelmeskedett barátjainak ellenségeivel való természetellenes szövetkezése. Sok jószívű, de a félrecsavart türelemfogalomnak zsarnoksága alatt szolgává tett emberek azt hitték, hogy „a keresztyén erények” említésében egy oly kielégítő kezességet fognak találni ösatyai hitők fentartására nézve, melyszerint most már az ő véleményök szerint minden józan kívánalmakat oly egyszerűen kielégítő törvény létrejövetele feletti legőszintébb örömben egészen elmerülhetnek!

Igy dőlt el az oktatásügy feletti hosszas civódás a szabadelvűek és conservativok közt a conservativ párt kedve ellen: úgy gondolták, hogy a semleges, minden tényleges vallási elemektől megtisztított államiskolában a divatos államelmélet menedékhelyét feltalálhatják. Az iskola állam és egyházhozi viszonyának gordiusi csomója merőben kettévágatott, minthogy az egyház az iskolából kidobott, az állam kizárólagos jogát egyedárusította és a nép keresztyén lelkiisméretét egy semmitjelentő phrasis által és a magániskola felszabadítása által kísérlette megnyugtani.

Ha az 1857. augusztus 13-diki iskolai törvény által eddig elért eredményeket megvizsgáljuk: kétségkívül a korábbiakhoz képest sok jobban van. Egy tömeg durvaság, csudálatosság és játék, melyek a néptanítót s népiskolát a 19-dik század első negyedéig némely megérdemelt megtámadásoknak kitették, egészben vagy részben elenyésztek. A látogató szemét szinte mindenütt tiszta, barátságos, térs iskolai helyiség gyönyörködteti. Egymásután enyésznek el a sötét és egészségtelen helyek a törvény szigora miatt, mely az államiskolára nézve épenúgy, mint a magániskolát illetőleg ugyanazon helyes alaptételeket követi. Habár itt-ott egy iskola felügyelő bántja is a szemet, — általában véve a legujabban hozott iskolatörvény e tekintetbeli jótékony hatásának szívből örülhet az ember. A tanórák megtartására, az elegendő taneszközre, a térs játszóhelyre, tisztaságra s rendre figyelemre méltó módon gond van, legalább az ország nagyobb városaiban. Az alsó népiskolákra nézve a törvény az olvasásban, írásban, számolásban, az alaktan elemeiben, és az éneklésben való oktatást kívánja; a felsőbb népiskolára nézve (polgári iskola) az élő nyelvek elemei lépnek elő, mint pl. a német, angol és francia, matematika, gazdaszat, tornászat, rajz és női munkákban való oktatás.

A tanítói személyzet emelését saját módon kísérli meg az állam. A vizsga kellekeit, melyek egyedül adnak jogot a hivatalba helyezésre, pontosan meghatározta és formulázta, de az ismeretek megkívántató mértékét s az egyes tantárgyakbeli ügyességet elmellőzi. Ámbár egy-néhány intézet, hasonló a mi német tanítóképző intézeteinkhez: mindazonáltal azok látogatása a jövőd tanítókra nézve semmikép nem kötelező. Azon ifjú emberek, kik magokat az iskolának szentelik, valamely főtanítóhoz mennek aspiránsokul, ki mellett annak nagyobb több osztályzatu iskolájában segédtanítókul működnek, és aki a belépőt mind el-

méletileg, mind gyakorlatilag elkészíti a vizsgára. Önként értetvén, hogy itt a vezető személyiségtől függ minden. A vizsgáló kar bizonyítványa, mely minden tartományokban félevenként vizsgákat tart, kielégíti a törvényes igényt s a fő- al- vagy szaktanítói megfelelő rangot kölcsönzi. Ezt nevezik „rangosításnak.” — Az iskolák számának szilárd megállapítása, valamint a tanító hivatalba tétele, fizetése és elbocsátása a törvény részletes szabályai értelmében a községtanács bírói illetményéhez tartozik. Az állam mindenütt bősegélylyel lép elő, hol előtte szükségesnek látszik. A fizetések a viszonyokhoz képest igen jók; csakhogy a legutóbbi években mindinkább világosabbá lőn azon törekvés, hogy a nyilvános államiskolákba állított tanítók magasabb díjazása által az állam és község költségén a szabad vagy magániskolákkal való versenyzésre ösztönöztessenek. Az állami felügyelet iskolai bizottságok, iskola-felügyezők és tanfelügyelők által eszközöltetik mindenütt; egyes hatóságok hatáskörét a törvény a legszorosabban körülírja. Midőn az államiskolából minden felekezeti oktatásnak kizárva kell lennie, nem aggódik az állam s legkevésbé sem csinál lelkiismeretet néptanítóinak hitvallásából; meg kell elégednie a vizsgálatot illetőleg egy polgármesteri erkölcsi bizonyítvánnyal, hivatalára nézve pedig polgári feddhetetlenségével. Jóllehet semmi iskolai kényszer nincs, mégis gondolkozóba esik az ember afelett, hogy gyermekét iskolába vigye és ott tartsa.

De arra nézve, hogy minél örvedetesebb eredményeket érhesse-nek el egyes derék tanítók is, a felekezetnélküli iskola eddigelé nem sokat tett. Semmiesetre sem nevelt jobb keresztyéneket és németalföldieket, minthogy végre a gyermekek iránti teljes szeretettől dobogó szív beléplántálása államilag lehetetlen. Ahonnan a gyakorlati működések semmiképen meg nem felelnek az elég magasra csigázott elméleti követeléseknek. Szerfelett nagy súlyt fektetnek az elméletekre, osztályozásokra, vizsgákra, gépies működésekre, díjjal jutalmazott szorgalomra, eleget az iskola lényegének külsejére és készakarva vagy öntudatlanul oly határozottan hátra engedik lépni a nevelési elemet, hogy a gép legtöbb esetben csakis azt teljesíti, amit egy tűrhető állapotba helyezett géptől várni lehet, tudniillik bizonyos mennyiségű ismereteknek és ügyességeknek külső betanítását és beléverését. Midőn az állam iskoláira nézve valami kevés keresztyén erkölcsstudománnyal megelégszik, mint-hogy és amennyiben az jó adófizetők nevelésére célszerűleg hasznosnak látszik: egynehány ugynevezett keresztyén és polgári erény még hátra-marad: mindennyi az, mit a keresztyénség ezeréves fejlődéséből emberböldogítási céljaira használhat. Ez erények meggyökereztetése és ápolása végett épenoly kevéssé aggódik a miniszterek és szabadelvű kamra-többség egyező ítéllete fölött, mint a nevelés tényleges elemei fölött. Igen természetes: félnek az összeütközésektől. Azon általános erkölcsstani tételeket, melyeket a divatos államelv cultusa tulajdonképen a népiskola számára tanítás végett megengedne, a törvény még egészen meg nem szilárdíthatta, mivelhogy eféle száraz fán eddigelé semmi új vallás nem akart teremni. „A keresztyén erény gyökereinek plántálása sohasem tartozik az állam jogterére, tehát az államiskolába sem; sőt-inkább nem szabad a keresztyén erényeknek a lélekbe hintett magvait az iskolában az iskolai bűnök és mindenféle erénytelenségek aszaló hő-sége által növésében akadályozni, sem az iskolában engedetlenségeket,

hazugságot és egyéb eféle erkölcsi betegséget ápolni és megengedni nem szabad, melyek e növény szerencsés növekedésének útjában állhatnának; ez az egyedüli nevelő keresztyén elem, melyet az iskolában elmúlhatatlanul meg kell honosítani, és amelynek abban hiányozni nem szabad.” — Mily összezsugorítása a népnevelés roppant nagy feladatának! Mint megérdemelni látszik ama gyakran hallott gúnyt: „az államiskola csak csinos (tulajdonkép édes = zoete = süsse) gyermekeket akar képezni, kik szép csendesen ülnek és könyvnélkül jól tanulnak!” Hiányzik épen a szeretetből született szabadság szellemének élő lehellete, melyet semmiféle látszat, fény ki nem pótol, ha még egyszer oly tündöklő is! Ha egy iskolai vizsgán jelen van az ember: minden a legszebben és legrendesebben megy. A tanítók kérdeznek, a tanítványok felelnek, legtöbbször gyorsan és helyesen; ékes próbatételek, mutatóványok gyönyörködtetik a szülők és ügybarátok szemét; énekelnek, olvasnak, deklamálnak, talán épen szabad előadást tartanak, és végül van jutalom — meg jutalomdíj, minthogy természetesen a divatos állam a becsvágyat, nagyravágyást ébreszti és elősegíti, melyért azonban isten igéje őt elítéli. De közelebbről vizsgálva látható, hogy az uralkodó sántikáló iskolai gépieség mennyire túltömi a gyermek emlékező tehetségét megemészthetetlen ismeretekkel, és gondolkozási erejét megbénítja. Ahonnan található épen a nagyobb városok alsóbb osztályaiban egy tömeg embert, kik viszonylagosan jól s folyékonyan beszélnek, és általában bizonyos életjártassággal bírnak, de kevesen vannak, kik némileg jól számolni, és sokan, kik csak tökéletlenül vagy épen nem tudnak írni. Ugyanazon alapon igen-igen gyakran ismétlődik, hogy az ifjú embereket fölveszik a megfuttott iskolai tanfolyam után egyik vagy másik irodába, hol éveken át másolnak és évek múlva is épen csak a másolóshoz értenek.

Ami a közerkölcsiség állását illeti: azt tapasztalt ítélőbírák egyező bizonyossága szerint, és a gonosztevők statistikájának hivatalos kimutatása szerint az iskolai törvény keresztyénítése óta nem lett jobbá, mint azt mégis némelyek reménylették. Hogy az ország nagy városai az erkölcsi romlottságban, mely a népek közlekedésének, óriásilag növekedő kifejlésével elválmúlhatatlanul egybekötve látszik lenni, aránylagosan részt vesznek: ez kétségkívül a különböző tényezők könnyen felfogható szüleménye. De a föld népe közt, hovatovább harapódzó erkölcstelenség oly kiáltó ellentétet képez a korábbi idők egyszerűségéhez és szigorú fegyelméhez képest, hogy abból a felekezetenélküli népiskola erkölcsi tehetetlenségét következtetni tökéletesen jogos. Bárcsak a forma, csak a látszat, a külszin mindig ellenőriztetnék! Mit cselekszik a divatos államgép az ember erkölcsi nemesítésével? mit a népélet szellemi mélyítése — és bensőítésével?! mit a valódi erkölcsi szabadsággal?! Szépen hangzó phrasisok tündöklő fénymázával, e minden időkbeli szabadelviség menedékhelyével, akkor kíséri meg a népélet tátongó mély örvényeit legalább beszínezni, midőn azokat bé nem főltheti.

De azt a kifogást teheti valaki, hogy a törvény nem határozottan megszabja-e a gyermekek „minden keresztyén és polgári erényekben” való nevelésbeli oktatásának kötelezettségét? Igenis, az meg van írva, megírva a türelmes papíron.

Ha eddig a gyakorlat a phrasis sajátlagos jelentősége szerint meg nem felelt is még tényleg: de annál világosabban megmutatta, mit zár-

tak ki törvényszerint a népiskolából, törvényellenesen pedig itt-ott még eltérnek. Midőn egy bizalombóldog szájhűs a „Wekker”-ben azt kürtöli: „nem, a felekezetenkívüli iskola hasznosnak mutatkozott, legalább az 1857-diki törvénynél fogva;” ismét, midőn ezt írja: „a keresztyén erényekben való nevelés;” — már egy miniszteri magyarázat (a Thorbeckéé) ez örömujjongást egy megszabott mértékre visszavitte, minthogy a keresztyén erények minden keresztyén alapelvei ellen erősen védekeznek. — „Keresztyén erények” van írva, nem keresztyénség főigazságai; az erénynek az akarat jóra irányzásával, a cselekedettel s életmóddal van köze.”

Igy tehát a gyakorlat is megmutatta, hogy a biblia használatát s a bibliai történetekben való oktatást mindenestre türi ott, hol semmi ellenmondás nem fenyegeti; de már minden ujjonnan alapított iskolában nem nézi el soha, sőt mindenütt, hol valamely érdekféltől ajánltatik, mind a kettőt egyenesen megtiltja. A saját érdekeikre nézve mindig oly éles szemű zsidók ez utóbbi alapon azonnal belátták a törvény Krisztus-ellenes irányzatát. A pusztá „keresztyén” kifejezés oly kevésbé keserítette el őket, hogy például Harderwykben felekezeti zsidó magániskolájukat megszüntették és gyermekeiket azonnal az államiskolába küldötték. A biblia és bibliai történeteknek a népiskolából való lassu kiszorításának elve már a szabadságnyerés óta anyira érvényessé lett, hogy még 1853-ban egy iskolatanító a tartományi rendek határozata következtében azért bocsátatott el hivatalból, mivel a szokásos tanórák alatt a bibliát olvasásra, felolvasásra és a felolvasottak magyarázására használta, mely eljárása az iskolai hatóságnak akkor még megtámadható volt. Mióta pedig Hofstede de Groot tanár kényszerítve volt tanfelügyelői hivatalától visszalépni, hivatalosan bizonyos, mit jelentett a németalföldi népiskolára nézve a „keresztyén erények” kifejezés. Azolta egy iskolatanító sem merészlí magát oly könnyen martalékul helyezni a hivatalból letétel lehetőségének.

Hofstede de Groot grönningeni egyetemi tanár semmikép nem zarkózott, hanem inkább közvetítni akaró férfiú és egyike az iskolai törvény jóhiszemű előharcosainak, egész 28 éven keresztül, mint tanfelügyelő fáradhatatlan buzgalommal működött. Neki ugy látszott, hogy „a keresztyén erények” kifejezés a legszélesebben kiterjedő kezesség leendő. Minthogy azonban ő, a keresztyén erényeket a keresztyénséget alkotó üdvényekre vonatkozó személyes hit nélkül nem gondolhatta, alkalmat vett magának arra, hogy egy nyilvános beszédben, iskolatanítóihoz a következő felszólítást intézze: „adatok oktatást a bibliai történetekből; beszéljete a nagy innepek alkalmával Jézus születéséről, feltámadásáról és menybemeneteléről, valamint az egyház megapittatásáról; készíttessetek azok felett fogalmazványt és mondassatok énekeket. Az izraelitákkal illő tisztelettel bánjatok, a nélkül, hogy mindezekből egyre vagy másra kényszerítenétek, de mégis, mint rendkívül csekély kisebbséggel, mely mindenekben a túlnyomólag nagy többséghez alkalmazkodni kénytelen.” Látható, hogy e férfiú azt gondolta, miszerint az jó s azt hitte, hogy ezáltal legkisebb botránkozást sem fog támasztani. De a Drenthe tartománybeli főrabbi éles ösztöne megsejditette tüstént a németalföldi államtürelem uralkodó dogmája elleni felségsértést és feljelentette a bűnöst a miniszternél. Csak a második

kamarában tett interpellációra adott miniszteri felelet záradékát vesszük fel: „tudtára adtam a tanfelügyelőnek a kormány elégedetlenségét a legerősebb kifejezésekkel, és azzal egyidejűleg kijelentetem, hogy ő, azon esetre, ha tovább megy, hogy az oktatásügyi törvényt ilyen módon fogja fel és alkalmazza, kétség nélkül hivatalával tovább fel nem ruházható. Az útbaigazítás, melyet én a tanfelügyelőnek adtam, olyannemű volt, hogy engem meglepett, hogy elbocsáttatásáért azonnal nem folyamodott. Ő ezt nem tette, hanem rövid idővel ezelőtt újra egy beszédet tartott, melyben meggyőződésénél állhatatosan megmaradt. Következő nap, miután e tény előttem ismeretes lőn, rábirtam a tanfelügyelőt, hogy a legrövidebb idő alatt elbocsáttatását kérje, mert különben az úgy is meg fog adatni neki. A tanfelügyelő az előbbi választotta.“

Halljunk egy hangot, ez elbocsátás következése fölött a conservatívek táborából. „A Hofstede de Groot tanár elbocsáttatása áldásdus következményekkel bir. Miért? azért, mert mi most határozottan és világosan tudjuk, hogy az államiskolai „keresztyén erényekben“ való nevelésnél a hangsúlyt nem a melléknévre, hanem a főnévre kell tenni, mivel így . . . . a felekezeti köziskolák hiánya, minél tovább, annál elevebben érezhetővé válik; minthogy most a kor szüksége mindenütt nagy buzgalmat fog ébreszteni a nélkülözhetlenné vált magániskolák felállítására: mely egyedüli eszköz, a bibliában s bibliai történetekben való tudatlanság eltávoztatására.“

Természetes, hogy a szabadelvű zsidó párt ítélete másképen hangzik. Így szól az izraeliták hetilapja, a németalföldi királynak az ámszterdami lutherana egyházban a végre tett látogatása megemlítésénél, hogy a városi szegény iskolák feletti jelentést meghallgassa és a vizsgán jelen legyen: „a sötétség fiainak azon sok kísérletei közben, melyszerint a községi népiskolákat, mint ártalmasokat, eldobni és a mindig fájlalt felekezeti iskolákat helyökbe tenni sürgették, az oly igazolhatatlan beszédnél, minőt egy bizonyos elbocsátott tanfelügyelő a maga idejében tartott: a megkülönböztetés, melyben Ő Felsége a nyilvános szegény iskolákat részesítette, melyeknek népessége kilencedrészben izraelitákból áll, kétszerte kedvesebben esett.“ (Itt következnek atyafiaskodási beszélgetések, orániaiakra, szabadságról, türelemről, melyek után a tudósító folytatja tovább): Elégtétellel nyilatkoztatjuk ki, hogy maga a legorthodoxabb zsidó sem találhatott volna a tudósításban semmi botránkoztatót, hanem sokkal inkább a szeretetnek és vallásos érzésnek, melyek mindenütt észrevehetők valának, szellemét dicsérni kellett volna. Azon egyetlenegy tény, hogy azon tanítvány, ki oly serényen mondá el köszönetnyilvánítását, egyebek közt háládatosságát mutatta a minden keresztyén és polgári erényekben való nevelést illetőleg, semmit nem változtat ítéletünkön, mert e „törvénybeli“ szavak, úgy reánk, mint minden zsidóra nézve, bizonyynyal állithatjuk, egy okos ember szerint sem birnak semmi jelentőséggel.“

Ne csudálkozzanak önök, hogy egy zsidó azon iskolákat, melyekben azon tények, amelyeken keresztyén hitünk nyugszik, tanítatnak, „sectaiskoláknak“ nevezi, mivel a második kamara egy keresztyén tagjának e gyűlöletes kifejezése parlamenti szentesítést nyert, holott más kamratagok az egyházi magániskolákról, mint „istentelen koldószékekről“ beszélnek, melyekben „a mindenben erőt vevő dogmatis-

mus fojtó légköre" uralkodik. — Már Pál megmondta nekünk, hogy a megfeszítettett Krisztus hirdetése a zsidóknak botrányozás, a görögöknek pedig bolondság.

Mert valyon mit szabad tulajdonképen a nyilvános népiskolákban Jézus személyéről tanítani? Hadd feleljen meg e kérdésre egy német-alföldi néptanító: „Jézusnak, mint történeti személynek nevét szabad az államiskolákban említeni, ellenben a krisztusi szent nevet nem. Hogy élt egy valaki, kit Jézusnak hívtak, a zsidó is hiszi; hogy ez a Jézus honfaiától, mint népámitó és istenkáromló, elítéltetett és életét a gyalázatos kereszten végezte, a zsidó is tudja; hogy egy monda hirhett el, mintha ez az ámitó feltámadt volna, ebben Jákób utódi is egyetértének; valamint az is tudva van előttök, hogy ugyanez a Jézus alapítója lett egy új vallásnak, mely dacára a sok küzdelmeknek, mégis szerencsés lett a világon. De hogy ez a Jézus a Krisztus, ki az atyáknak megígért messiás, nem, a zsidó azt nem akarja hinni. Eféle előadás a lehető legnagyobb mértékben megbotrányoztatja. Következőleg semmi olyat nem szabad mondani, anélkül, hogy törvénybe ne ütköznék. Azon esetben, ha egy zsidó lenne a tanító egy államiskolában: Idvezítőnket átkozott Názáretinek nem nevezhetné, ... de ép oly kevéssé lenne szabad, hogy egy keresztyén áldott Idvezítőnek nevezze. Ez mindkét részlől botrányozást okozna . . . . Sokkal kevesebb botrányozást idézne elő, ha Solont vagy Sokratest dicsőítené, mintha a názáreti Jézust más közönséges emberek felibe állítja, mert a zsidó tudja, mit tanít a keresztyén hit, és e hitnek bármily gyenge kifejezésében megbotrányoznék. . . . Ezt a Jézus nevet hidegen kell kimondani; egy bizonyos Jézusról szabad beszélni, akiről némely régi iratokban sok csudás és különös van előadva. De emellett ne legyen tűz a szemekben, semmi megindultság ne hallassék a szavakban; ne legyen észrevehető a tisztelet kifejezése, midőn ez üdvözljes név az ajkakra jó. . . . Lehet, szabad-e ilyen módon Isten akaratja szerint bibliai történeteket tanítani? Nem! így szól lelki-ösmeretünk. „A te Uradnak, Istenednek nevét hiába fel ne vedd!“ megvagyon írva. E parancsolatot mi a mi Megváltónkra és Urunkra is alkalmazzuk. . . . Így a végeredmény ez: hogy az államiskolában semmiféle bibliai történetet tanítani, és a Jézus nevét kimondani nem szabad. Ha cselekszi az ember oly értelemben, mint a törvény egyedül megengedi; akkor árt úgy saját lelkének, mint a gyermek lelkeinek.“

Avégre, hogy e vád épen nem túlhajtott, engedjék meg Önök, hogy egynehány ténnyt felidézzek.

Dr. L. Zuthphenben a városi iskolabizottság tagja, egy hivatalos jelentésében a következők legújabb iskolai bölcseséget hirdeti:

„A József története“ (egy sokat használt tankönyv) „sok gyermeknek igen tetszik, mint a tapasztalás mutatja. És mégis egész szerénységgel kérdelem: hogy az abban foglalt történeti előadás tökéletesen valódi-e? Melyre azt szokják felelni: hogy az a biblia elbeszélésével megegyezik. Erre megjegyzem, hogy az Izráel népének története Egyiptomban, az utóbbi években tett helyesebb vizsgálódások által, melyeket az oly férfiak nyomozódásainak, mint Lepsius, Bunsen és mások, köszönhetünk, egy egészen új alakot nyert, és hogy a bibliai előadások is inkább észismereten alapulólag magyarázthatnának. . . . Itt elég azt megjegyezni, hogy azon regényes előadásokat, melyek József életét jel-

lemzik, történeti igazságokul valóban senki nem fogadhatná el. Már tehát nem helyesebb-e: József és Mózes történetét a lehető legtermészetesebb módon előadni, mintsem a gyermekek fejét mesékkel teletölteni?”

Ezenkívül egy iskola-felügyező, B. Th. C. ur, a bibliai előadásokat a legalacsonyabb gúnytárgyul teszi ki nyilvánosan, — így szól L. ur, a mid delburgi városi iskolai bizottság tagja, — Jézusról, mint „az Isten egyháza főreszének, mely a keresztyén egyház, állítólagos alapító-járól“ beszél, és elveti úgy az Ur természetfeletties születését, valamint csudáit és testszerénti feltámadását, mint „képtelen meséket.“

Nagyon világosan kitűnik az eddigiek nyomán annak oka, hogy A r n h e m b e n egy főtanító vád alá helyezettteett azért, mivel egy holland olvasókönyvet, a G o u v e r n a u r é t használta, melyben a következő költemény a Jézusról való vallástételt foglalja magában, tehát bűntetésre méltó:

A jó pásztor.

Ur Jézus! te vagy a hív s jó
Pásztor bizonynyal, a gyarló
Juhocskákat legelteted,
S őrzöd, hogy el egy sem veszhet.

Ur Jézus! légy én pásztorom,
Vezérlj engem a jó úton,
Engedd, hogy halljam beszéded,
Hogy soha el ne tévedjek.

Ur Jézus! ha te léssz velem,
Bizton vagyok szűkségemben,
S majd halálom után végre
Juttas hozzád örök létre!

Miként lehetséges az, bibliai történeteket valószínűen, úgy, anélkül adni elő: hogy valamely dogmát pártolólág vagy ellenségesen ne érintsenek? Az állam e kérdésre hallgatással felel, de a szabály megy tovább. Minthogy bibliai tan nélkül a bibliai történeteket megengedik az államiskolában, és a keresztyén erényt a keresztyén hit alapelvei nélkül kívánják, elkerüli az ember igenis azt, hogy a zsidókat megbotránkoztatná, de megbotránkoztatja a keresztyén hívőket, meg a nép tiszteletreméltó részét, minthogy a németalföldi keresztyének szívébe az Atyák vérével írott tant a Megváltó személyétől eltiltja. Amit egy megkeresztelt keresztyénéből álló kormány szabályszerént még a Sunda szigetbeli muhammedán néptanítóknak is, a legnagyobb készséggel megenged, sőt minden eszközökkel óltalmaz, t. i. hogy prófétáikról tanítsanak, amit valásuk elibök ad; azt megtiltja az anyaországban keresztyén néptársainak, hogy megváltóokról tanítsák azt, amit szívből hisznek! Sőt még többet! A vallástalan állam elhatározza, hogy iskolájában Jézusról csak mint történeti személyről szabad beszélni, de meg nem történtnek nyilatkoztatja mindazt, ami Jézusról tanítatik, mit a hiteles történet róla előad és az évezredes hit felőle tud. Imé, így szól: 1) a keresztyén hitvallás Jézusra botránkozást okoz, következőleg el vele végképen a népis-kolából, mert nem történeti, el vele végképen, hogy senkit meg ne botránkoztasson; — 2) a modern keresztyénség és a zsidók Jézusa történeti, aki senkit meg nem botránkoztathat; következőleg szabad róla az iskolában beszélni; aki ebben megbotránkozik, ám botránkozzék: mit törődünk a felekezetieskedőkkel? Róma szólott, tehát . . .

Tehát mindent, mivel a legvadabb gyűlölet az élők s holtak biráját

rágalmazza, és amit a nyugodt s tiszta gondolkozástól elszoktatott áltudomány róla összeragél: szabad a néptanítónak tanítványai gyöngé lelkébe akadálytalanul beléverni, és az evangélikus vértanuk utódai hallgatva beléegyeznek! De ahoz, ki a gyermekeket magához hívja, a valódi történeti Krisztushoz épen nem szabad tanítványait vezetni; mert különben hivatalból kitétel fenyegeti őt!

Hát nem ez-e az igen éles és durva párt? Nem türelmetlenség-e a hívó keresztyének ellenében, hogy a zsidók és zsidópártiak, a látszótürelem ölcso dicsőségét elnyerjék? — És hol van a bibliai történetek megtiltott és megengedett részei közt a határ, hol a megtiltott hit- és megtiltott erkölcsstan között? Efelett hallgat a hivatalos elmélet. Annál világosabban jellemzi a gyakorlat a törvényt, mint egy pusztán párttörvényt, mégpedig az államban és egyházban ideiglenesen győzedelmeskedő liberalismus javára, mely jelenleg főként a vallásos közönyösség formájában lép fel. Imc, megfogható a gyakran hallott panasz: „Vajon először nem szükség-e, hogy igen sötét éj legyen: hogy az igazság jótékony napja annál dicsőbben törhessen át rajta?”

Hogy pedig a *Vae victis!* se hiányozzék, neki kiált a dokkumi képviselő a conservatív ellenpárti, vallásukhoz hű németalföldieknek: „a ti küzdelmeket siralmas törekvés egyház és állam megbuktatására, rendkívülileg forradalmi úton!”

Hogy ama francia látnoki jóslása teljesedésbe menjen: anyira kell menni, hogy a Jézusba, mint Isten fiába vetett hit államilag üldöztessék!? Épen így beszélt egykor a császári Róma: mielőtt elsüllyedett. Vajon a bűnök embere, a kárhozat fia, az Antikrisztus másképen fog-e beszélni?

Kétségkívül ősrégi és kiirthatatlan marad az Isten harcoló országnak korszakára tett rágalmazás, hogy a Jézus Krisztus isteni személyén alapuló hit zűrzavart és ellenségeskedést alapított; valamint az igazság iránti ellenséges szívből született azon állítás, melyszerént Jézus moráljának pusztá ismerete, az emberi nemet megújíthatná, és soha nem látott megnevesülés és megdicsőülés felséges céljafelé vezérelhetné. Az ily szemlélődéseknek alapul szolgáló antikrisztusi elv, szükségképp annak szétszakgattására s szétválasztására törekszik, amit Isten maga egybefűzött. Avagy nem az-e az, az embert lényege és rendeltetése szerint kétfelé szétválasztani akarni, midőn az ember a gyenge gyermekkorban a leendő állampolgárt a keresztyéntől vagy zsidótól oly szigoruan elválasztja, hogy az államnak az ifju vallásos nevelését épen ugy nem kell figyelemre méltatnia, mint az egyháznak ugyanazoknak polgári képeztesét? Nem ugy van-e: midőn az ifju embert mintegy összerakott bábót szétcsapni akarják? Nem letéteik-e már a gyermekben a vallás és élet közötti ama bődögatal szétválasztás alapja, mely később igen gyakran a legmegvetendőbb képmutatás szülőanya lesz?

Valóban igaz, hogy a törvény kivitelében igen szemesek voltak mindeddig. A még éretlen népet lassan akarják tovább vezetni, míg az iskolai törvény áldásait jobban felfogni tanulja. Még egy, semmivel sem csekélyebb része a nemzetnek hódol ősei hitének; még nincs elfelejtve, hogy a németalföldiek szent földön járnak-kelnek, melyet az evangélikus vértanuk vére öntözött. Ezért szükséges a finom előrelátás, ha szinte egész becstelenségig és nyilvános törvénytelenységig megyen is.

Megcáfolhatatlanul megáll van Lynden képviselőnek 1861.

december 14-én a kamara második ülésében mondott ezen állítása: „Miképen jött be a törvénybe az államiskola semlegessége? Közkívánatra? Nem! A három párt egyesítése hozta be a törvénybe, a protestánsok és rómaiak pártja az izraelita elemekkel. Az (a nagy protestáns párt) még folyton folyvást úgy értelmezi, hogy a törvény megengedi a keresztyén oktatást az ő felfogásuk szerint, sőt a reformált egyház — ismeretes szabadelvű — „zsinata épen a minap hivatalosan kiadott okmányában azt állította, hogy az 1857-diki törvény a keresztyén oktatást nem csak megengedi, hanem rendeli is azt; a felette kicsiny izraelita kisebbség tartozik magát a nagy keresztyén többségnek alávetni. De a csalódásokat a főrabbi felindulás földre sujtotta. A nagy protestáns párt most már szedi 1857-beli magatartásának gyümölcseit. A kétértelműen magyarizatók- és az 1857-diki törvény szelleme ellenében tehetetlen! — De mindazáltal késlekedik a kormány tapintatos félelme. Ezt bizonyítja pl. az 1860-dik évi iskolai tudósítás: „A minden keresztyén és polgári erényekben nevelést illetőleg, mindenütt észrevehető volt a haladás. Tulhajtott félelem, botránkozást okozni“ (de vedd össze Hofstede de Groot esetével) „egyeseket visszatartott attól, hogy a törvény által kijelölt uton szilárdsággal haladjanak, úgy hogy oktatásuk inkább az ismeretek kizárólagos közlésére szorítkozott, a nélkül egyszerűség, hogy a tanítványok kedélyére hatna; egészben véve pedig a tanítás irányzata megfelel a törvényadó akaratának. Szinte nem nyilatkozott panasz sem sehol a végett, mintha a tanító olyan valamit tanított, tett, vagy megengedett volna, a mi a másképen gondolkozók vallásos fogalmai iránt tartozó tisztelettel ellenkezett volna. Az iskolafelügyelet úgy vélekedett, hogy ott, ahol semmi botrányt nem okozhatna, némi engedékenységkel lehet eljárni. A különböző tartományok különböző nyilvános iskoláiban, mindenek előtt Gelderlandban és Gröningenben, hol kizárólag protestáns gyermekek járnak iskolába, a szülők nagy részének határozottan kifejezett kívánságára a bibliaolvasás megengedett, a nélkül, hogy mások részéről nehézségek emeltettek volna ellene; némely iskolákban, hol egynehányat megbotránkoztatott volna, a szokásos iskolai órákon kívül történt, még pedig kizárólag oly gyermekekkel, kiknek szülei abbeli kívánságukat kinyilatkoztatták.“

Épen így beszél a kormány egy másik jelentésben, a törvény „okos alkalmazásáról“ Veluweben, és annak „szükségéről, hogy az ottani népesség lassanként a törvényhez hozzászokjék.“ Loosduinenben ellenben, egy faluban Gravenhage mellett, a vallásos oktatás iránt határozottan kifejezett kívánságot nem teljesítették. Miért? Azért, mert a legönkényesebb magyarázat uralkodik a törvényre nézve. Nordlaar faluban ismét E. K. tanító bevádoltott, mivel tanítványait hetenként háromszor olvastatja a bibliából s az elolvasottak fölött beszél a gyermekeknek. E. K. a hatósághoz védíratot nyújtott be, és megszüntette a bibliának oktatás végetti használatát, mig nem végre a tartományi tanfelügyelő és a kerületi iskolafelügyező a biblia olvasás folytatására előleges engedélyt adtak. Ez ugyanazon tartományban történt, melyben Hofstede de Groot kevéssel az előtt kényszerítettett, hogy elbocsáttatását fogadja el. De bizonynyal az illető helységben az iskolaiépület és tanítói lak egyház i tulajdon volt.

Haagban az iskolai hatóság a városi iskolák tantervében foglalt „Bibliai történetek“ rovatát kitörölte és helyébe a „Történelem elemei“-t tette. Önök kérdezősködnék az ily eljárás alapjai felől. Ime, egy zsidó iskolásgyermek keresztyén szomszédjának tankönyvében a „Jézus“ szót lehozta, miért is a tanító megbüntette; de végül atyjának bepanaszlására kívánt elégtételt nyert, minthogy a törvényt egészen helyesen magyarázta.

Enkhuyzenben egy tanító elibe ezen alternativa tétetett fel: vagy hagyja el a Jézus nevében való imádkozást, melyre ő az iskolában is kötelezettnek tartá magát, — vagy elbocsáttatását fogadja el. A kötelességű férfiú az utóbbit választotta, és most mint tanító, egy magán iskolában működik.

Némely vidékeken a szombat, mint zsidó sabbath arra rendeltetik, hogy a tanító beszéljen a gyermekeknek Jézusról; „eléeg egyszer egy héten!“ — Ilyen alapelvek mellett kétségkívül ugyan csak előfordulhat, hogy egy friz falusi tanító tanítványait, az ujszövetségből való olvasás után Isten iránti hálára intette, mivelhogy ők, szerencsére, nem hasonlítanak a farizeusokhoz, akikről akkor épen olvastak; vagy hogy egy másik tanító a Jézus megkísértése történetének olvasása után fejcsóválva kérdez: „ugyan hiszitek-e, hogy van ördög?“

Könyű dolog volna, a kormánynak az iskolai törvény kivitelében mutatkozó késedelmezése — és ingadozására példákat halmozni össze. Csak az legyen még felemlítve, hogy a szelid gyakorlat különösen Frizland- és Gröningen tartományokban, mint szinte Gelderland egy részében van, mivel ott a tanítói jövedelmek legnagyobb része egyházi alaptól származik, melynek elfordításához a kormánynak semmi joga nincs. Így nevezi pl. a hivatalos jelentés 1861-ről a Frizland tartományi népiskolák számára járó 48,330 frt járulékot (a 25,376 frt iskola-pénz ellenében) egyházi alaptól valónak, egészen eltekintve az egyházi, de az iskola részére használt épületek- és azon fizetésektől, melyeket a tanítók, mint egyházfiak, és előéneklők, illetőleg kántorok, orgonisták sokszorosan huznak. Igen sok falukban és kis városokban tart az állam ily módon népiskolákat csaknem egészen vagy kizárólag egyházi költségen. Néha a tanítók egyházi jövedelmei különös címek alá rejtetnek, mint pl. fűjövedelem, házbérbeszámítás és több efféle, mint egyházi járulékok. Minthogy az egyházi hatóság elvitázhatatlan joggal bir jövedelmeit egyházi magániskolák állítására használni: tehát szívesebben késedelmezik a kormány és kiméli a nép lelkiületét, a menyiben a biblia használatát és a bibliai történetekben való oktatást elnézi, hogy az új iskolák állításával összekötve lenni szokott jelentékeny költséget megkimélje. Sok egyházi előjárók értelmetlenségét felhasználják e téren a falusi községekben, saját jogaikra nézve, és visszaélnek vele.

A miniszterek védelmezik a kormányt az e végett történő interpellációk ellen az eddigi gyakorlat nagyobb méltányosságával és kenyelmével, valamint sok egyházi előjárók igenis kimagyarázható készségével, mely szerint ily módon megszabadulnak a költséges egyházi magániskolák állításának minden gondjaitól. Ehez járul azon körülmény, hogy különösen kisebb helységeekben az egyházi és községi ügyek vezetése gyakran ugyanazon kezekre van bízva, és hogy a polgári hatóság

befolyása az egyházi kötések helyettesítőin anyira uralkodnak, hogy ez utóbbiak önálló működéséről szó is alig lehet. Ennek dacára néha nyilvános összeütközésre kerül a dolog. Így a polgári hatalom Follega fríz faluban egy bizonyos A. v. K. főtanítóul hivatott meg, a nélkül, hogy az egyháztanács megegyezését előre kikérte volna. Kinevezése ntáni reggel A. v. K. új hivatalának valósággal átvételében azon csekély körülmény által akadályoztatott, hogy ő az egyházhhoz tartozó iskolaház ajtaját zárva találta.

Lehetetlen egy ország iskolai viszonyait, melyben a kormány különböző helyeken oly különbözően jár el, törvényesen szabályozottnak nevezni. Mivé kell lenni ilyen körülmények közt a törvényiránti tisztelnek a nép között?

És, kénytelenek vagyunk tovább kérdezni — mi lesz végre az ilyen népből, melynek dicső történetét meghamisítják és megcsonkítják? Ismeretes Németalföld története, annak épen világtörténeti korszakában, mely a politikai és egyházi mozzanatok és érdekek hálózatából anyira összenőtt, hogy az ember feltétlenül külön nem választhatja a kettőt, és csak egymásból és egymás által érthetők meg, Minthogy pedig már egy római katolikus keresztyénnek valamint a reformáció úgy Németalföld szabaddalételének igazsághü elbeszélése is nehezen fog tetszésére lenni, ennél fogva a németalföldi államtürelemre nézve ama nehéz kérdés áll elő: miképen alkalmazkodják az ember úgy, hogy az iskolai ifjúságnak egy senkit meg nem botránkoztató néptörténetet adjon elő? A tényleges felelet az eddigiek után kétséges nem lehet: az ember hallgat vagy hamisít; tertium non datur!

Hallgassunk meg ismét egy német alföldi tanítót e nagyfontosságú pont felett: „Ugy az olvasó- és a tankönyvekben, mint szóbeli oktatásnál arra törekedjék az ember, hogy a mi történelmünket attól, a mi lélek és élet, t. i. protestáns alkatrészeitől megtisztítsa . . . , némelyiket végképen elhagyja, másikat csak a legnyomorultabbul adja elő . . . , tehát az ifjúságnak apái nemzetségét nem úgy kell előadni, mint éltek, gondolkodtak és cselekedtek hanem amint most óhajtják a kedves békeség végett, hogy éltek, gondoltak és cselekedtek volna. Ezért a történetbeli oktatás egynehány helyen igen tökéletlen és felületes, más helyeken egészen elhagyják, de csaknem mindenütt tudakozódik az ember tan- és olvasókönyvek után, melyekben épen az, a mi mégis valósággal államunk diszlésének és virágzásának alapját alkotta, elhallgattatik, vagy csak érintőleg adattatik elő. Egy sokat használt és felülről ajánlott tankönyvben a Spanyolország elleni felkelés kizárólag, világi indokoktól vezettetik s Luther és Kálvin követői, mint valamely veszedelmes secta terjesztetnek elő. Kétségkívül némely írók mennek anyira, de világosan észrevehető, hogy ők azon kort, melyben apáink máglyákra és vérpadokra léptek, oly időszaknak tekintik, melynek tárgyalása tulajdonkép nem tartozik többé a népiskolákba és a tanítóknak azt kell keresni, hogy azok mellett oly jól és gyorsan, a mint csak lehetséges, tovább haladjanak. Az igazságoknak, melyeken államunk alapszik, s melyek bennünket Olaszország és Spanyolország sorsától megmentettek, és a megtörhetetlen szövetséget a haza és az Orániai ház közt létrehozták, el kell mellőztetniök; és csak egyedül nyughatatlanságokról szabad beszélni, melyekkel az új tan bevételé összekötve vala.“

Sok és sokat használt tankönyvekben ugyanis, mint a nagy 80 éves németalföldi szabadságharc okai, csak egész átalánosságban az új tan miatti nyughatatlanságok és mozgalmak hozatnak elő, és e szerint a nép legdrágább emlékeztetései, a növekedő nemzedék előtt elhallgattnak, — mind az ugynevezett türelem nevében. Ellenben azt állítják az ellenkező oldalról, hogy az alapos történeti előadás, az iskolai ifjúságra nézve haszontalan, mivelhogy azt fel nem fogja. De valyon egy iskolás gyermek valósággal nem érti-e meg, ha pl. neki a teceli bünbocsátó-levelek árulásáról, mint Luther fellépésének legközelebbi okáról beszélnek? Nemde nem egyenesen meggyaláztatás, rágalom rejlik-e itt a nagy reformátor ellen, midőn őt e rettenetes lélekárulónak ugynevezett türelem érdekében elhallgatásával könnyelmű lázítónak bélyegzik? Nemde nem hasonló rablást követ-e el az ember, a történeti igazságokra nézve akkor, midőn a pápisták iránti érzékenységből hallgat azon hű vértanuk felhőjéről, kik V. Károly és II. Filep alatt Németalföld talaját saját vérökkel termékenyítették. Ugyan, hát ezek a németalföldiek valósággal csak közönséges forradalmárok voltak? Hát, valyon, e gazdag tartományok, felvirágzásukat csak egynehány nemes nagyraevágó törekvéseinek köszönhetik? Vagy az ő állami kötésük csak Briellenek, egy csapat tengerirabló általi meghódítása történetes következtetésének nevezhető? Hát történet az, midőn Knuivernek, 1860-ban már 12-szer kiadott tankönyve V-dik Károlyról, mint kegyes férfiuról beszél, ki leköszönése után egy zárdában jócselekedetekben foglalatoskodott, de üldözési dühének ezernyi áldozatáról minden további nélkül hallgat? Vagy midőn ugyanazon könyv II. Filepet és Orániai Vilmost a vallásra és reformációra való legkisebb vonatkozás nélkül hozza fel, és a spanyol királyt illetőleg minden nehézségen tulteszi magát azon phrásissal, hogy II-dik Filep azon németalföldieket, kik atyját tekintettel az ujtanra, nem eléggé engedékenynek (rekkelyk) találtak volna, még elégedetlenebbekké tette.

Tehát „megcsonkítás, elhallgatás, ujonnan készítés, ezt nevezik aztán népszámára való történetnek!”

A honnan mily alapos ama panasz: „Mi németalföldi néptanítók a XVI-dik század nagy eseményeit, a reformatio keletkezését és virágzását, a vértanuk szenvedéseit, a II. Filep elleni felkelés okait, Orániai Vilmos meggyilkoltatását stb. igaz világosságba akarjuk helyezni. Mi országunk emelkedését a reformatiótól elválasztani nem akarjuk, sőt tanítványainkkal nagy elődeiket büszkeséggel szemléltetjük. De mi azt nem elkeserítési célból akarjuk tenni, sem nem azért, hogy a másként gondolkozók elleni gyűlölséget vessük el. Mig a protestáns, mint tanító nyilvános iskolában saját meggyőződése szerint nem adhatja elő, hogy honunkban ezereknek kellett a vértanui halált szenvedni, mivel ők a római tévutat elhagyták, és a tiszta evangéliomot bevették, hogy Róma kegyetlenül üldözte őket és II. Filep és a pápa egymást tüzelték az üldözésre, hogy Orániai Vilmos papi befolyás következtében gyilkoltatt meg és, hogy az ő gyilkosa előre bünbocsánatot nyert a pápától és több efféle igazságokat: addig a néptörténet nyilvános iskolákban megcsonkítva és hazugul adattatik elő.”

Sőt a németalföldi tanítónak semmi más nem marad hátra, mint sokat elhallgatni, jöllehet e hallgatás a történelem meghamisításával

egyjelentésű, midőn ő különben bizonyosan akar átevezni az államtürelem Scyllája és az igazság Charybdise közt. De akkor nem mindig fogja azon kétségkívül ártalmatlan miniszteri becsmérést elkerülhetni, miszerint ő nem ért ahoz, hogy a hazai történetet a hazaszeretet ébresztésére felhasználja. Ezért a kamarai képviselők azon ajánlataira felbuzdulhat, kik mindent komolyan javasolnak, hogy válogasson az újabb történetek korszakából a népoktatás számára valót, tehát nem inyeszerénti egész időszakokat egyenesen hallgasson agyon.

A honnan mily siralmasan teljesítetik a hazai történetekben való oktatás: kénytelenek a miniszteri tudósítások is elismerni. Így panaszkodik az 1860/61-dik évi jelentés, hogy a történelem tanítás Észak-Brabantban csak jelentéktelen eredményt szolgáltat és hasonlóként Észak-Hollandból, Frizlandból, Overysselemből, Limburgból. Utrecht tartományról azonban az mondatik: „A hazai történet előmozdítása még sok kívánni valót hagy hátra; a tanítók nem ritkán a grófi időkre szorítkoznak és a tanítványok a két utolsó évszázad történelméből szinte semmit sem hallanak.“ (De tweede kamer en de volksopvoeding in 1863. Tweede parlementaire fragment door Mr. Groen van Prinsterer. s Gravenhage H. J. Gerretson. 1864. 72—73 lap.) Elég, a türelem nevében a leggyalázatosabb rablást követik el a népen, mind — nézd a kamara ülési tudósításait — mind a divatszerű államegység érdekében. Sőt némely divatos államművészek zsarnoki felháborodása annyira megy, hogy ők az oly honfiakat, mint Groen van Prinsterer, megkísérlik nyilvánosan forradalmárnak bélyegezni.

Az ilyen államok csak gonosz gyümölcsöket teremhetnek: a nép végre bensőleg sinlődözik és legszentebbeire nézve elszegényedik.

A törvény kétségkívül a pharizeusi államtürelem képmutató fátyolába burkolódzik, midőn „a magán iskolákat szabadoknak értelmezi és a vallásoktatásban való részeltetést az egyházi társulatoknak átengedi.“ Így határoztak és ez által sok, hitőkhöz hű németalföldiektől annak lehetőségét zsarnoki módon elvették, hogy gyermekeiket saját nézetök szerinti keresztyénekké és németalföldiekké neveltessék. Igen is! gondoskodik az állam a legelégségesebb módon, nyilvános népiskolák állításáról, melyek azonban sem legesek, azaz: hitvallás nélküli iskolák, melyekben a bibliai történet vagy épen nem, vagy csak megcsonkítva taníttatik, és a hazai történet igen gyakran csak épen úgy összemarcangoltatik. Sokak komoly lelkiismereti habozását a felett — hogy gyermekeiket iskolába járassák, hol többnyire vallástalanul sok esetben vallásellenességeiv neveltetnek és a hol nekik a megcsonkított és meghamisított néptörténetnek csak egynehány morzsái dobotnak oda — pirongatják a magániskolák és egyházi társulatok iránti hidegvérűségért. De miképen pótolhatja ki és javíthatja meg az iskolai ifjuságra való befolyástól megfosztott egyház azt, a mit az iskola elmulasztott vagy megrontott? Minthogy semmi iskolai kényszer nincs és a gyermekek az iskolát szüleik tetszése szerint elhagyhatják és valósággal elhagyják: így ezenkívül a lelkészre nézve elég nehéz, a confirmáltak átméretes műveltségi állapotuk mérsékét vallásos képeztetésüknél fogva eltalálni. De épen lehetetlenség lesz a lelkészeknek legalább a nagyobb városokban az ifjú emberekben 15 évestől 20-ig és azon felül, kik a

népiskolákban leginkább csak igen gépies tanuláshoz szoktak, kik közül a legtöbben még e mellett már egy vagy más polgári hivatást gyakorolnak, hetenkénti egy vagy két órán csak a bibliai történetet is foganatosan beléjük nyomni, egészen hallgatván a tulajdonképeni inkább rendszeres vallás tanításról. És mégis a bibliai történetek alapját nem nélkülözhetik! Ehez járul hitőkhöz hű lelkészekre nézve a confirmálandók erős tolakodása, mely az egyesekre való személyes hatást csaknem lehetetlenné teszi. Így pl: a hiv lelkészek az ország nagyobb városaiban gyakran 100 confirmálandóval bírnak, kiknek kétségkívül mindnyáját maga nem taníthatja, hanem ugynevezett katechizáló mesterek — és katechizáló nőkre, — kik többnyire csak hiányos előkészítéssel bírnak — kénytelenek bizni. Sulyosan terheli e körülmény sok hű férfiú lelkiismeretét, kik a németalföldi egyház alásülyedségénél semmi segítyt nem látnak. Mert egészben véve ellene van és lesz az ugynevezett ref. egyház mindennek, a mi kormányi uton történik, szenvedve, türve, engedékeny, sőt háládatos azért, hogy az igehirdetés és katechizálás szabadsága sértetlen marad; többnyire átengedi az oktatást és nevelést az államnak; ezt hozza magával — így vélekedik — az egyház és állam elválasztása. Legtöbb lelkész pedig megelégszik a leginkább nyomtatott kérdések és feleletek könyv nélküli betanultatásával és a szentirat jelesebb bizonyító helyeinek beléjük verésével. Némelyek egybekötik ezzel feladott themák otthoni kidolgozását; kevesen hatolnak mélyebbre. De a kátét ma már senki se tanulja többé oly könnyen, holott sok öregek abban egészen otthon vannak.

A végeredmények tehát eléggé szomorítók: mindig több a nem confirmált, gyakran csak megkeresztelt mindkét nemű emberek száma; mindig több az egyháziilag meg nem áldott házasság; a vallásos dolgokban mindig növekedő tudatlanság, mely sok felindultakat a secta alapítók könyű zsákmányává tesz, a könyelműeket és közönyösöket pedig ellenállhatatlanul a legridegebb rationalismus karjába vezeti; mindig betegesebb széthullása az egyháznak a legkülönbözőbb sectákra. Mindezek dacára Hollandiában aránylag még sok, a bibliához hű és írástudó keresztyéneket találhatni, mi leginkább az öröklött vallásos jellemvonás áldásdus következménye, mely sokakat komoly önvizsgálatra ösztönöz, vagy hasonlóképen az atyáktól leszármazott kegyes családi szokás eredménye, de mindenek felett a kegyelmes Istennek különös kegyelmi munkálkodás, mely támaszt itt-ott egy embert, mint a tűzből égést terjeszt. De csak igen gyakran magukon hordják az ujonnan megtértek térítőik bélyegét és a hasonlóképen öröklött dogmatizálási hajlandóságnál fogva mindazáltal igenkönnyen valamely vallásámitóra szállnak örökségül. Egy németalföldi hittérítői társulat vezetésében több mint 6 évi tevékeny részvételem folytán nemcsak gyakran volt alkalmam hiányos vallásos ösmeretből származó legmerevebb egyoldalúság vagy legeláradtabb bizonytalanság felett panaszkodni, hanem igen nagyszámu fiatal embereknek seminariumunkba felvételekor általam különösen vezérlett vizsga alkalmával a bibliai történetek és hittan legeslegkezdetebeni legelszomorítóbb tudatlanságot találtam; de a Kátéból csak igen kevéssel tudtak többet a nevénel. És mégis mindezen ifju emberek, amenyiben emberek ítélnének, felnőtt, többnyire már confirmálva is volt keresztyének valának, még pedig nem épen a nép legalsó osztályából és csak-

nem mindnyájan hivataloskodtak már gyakran, mint az imádkozás- és bibliai órák vezetői. A seminariumunkba valósággal fölvettek theologiai oktatásánál azután szakadatlanul még csak tudatlanságuk, gondolkozási restségek és az utánimádkozás tudatát volt szükség bennök felkeltőni, hogy minél előbb beléjök nyomjuk azon dolgokat, melyeket az első, jobb szász vagy brandenburgi népiskolákbeli, leginkább 12—14 éves gyermekek már sajátjokká tettek.

Csoda-é, hogy ily körülmények közt egyfelől rajongó felekezetek keletkezése, másfelől szemtelen hitetlenség és ostoba babona üregesíti ki a még oly vallásosan felövezett németalföldi nép szívét is, és hogy a legvégtelenebb subjectivismus terjed mindenütt?! Ki szed jó gyümölcsöket a rothadt fáról?

De egyik legrosszabb gyümölcse az iskolai törvénynek a vallásos népszükségletek zsarnoki nemtisztelése. Azt szokták mondani: „magániskolákat szabad mindenkinek alapítani, mindenkinek használni!“ Az igaz. Az ország nagyobb városaiban, mint mindenütt, a hol csak magániskolák találhatók, a vagyonos ember azzal segíthet magán, hogy gyermekeit az ilyenre bizza; a köztudomásilag szegény azzal, hogy gyermekeit az egyházi szegényiskolába (diakon-iskola) küldi. A magániskolákban, amelyekhez az egyházi szegényiskolák is tartoznak, vallási tekintetben tökéletesen szabadon mozoghat az ember. De mit tegyen a kis polgár vagy a szegényesen díjazott hivatalnokok, mit az olyan emberek, kik éppen nem köztudomás szerinti szegények és a kiknek a magániskolákbeli, gyakran igen magas tandíj fizetésére tehetségek anyivál inkább hiányzik, mivel adójukat a nyilvános iskolák számára folyvást fizetni kénytelenek? És mi marad a szegényebb lakosoknak hátra, a kiknek kerületében még ezenkívül legtöbbször csak egy magániskola sincs?! Most már, választania kell, gyermekeit vagy minden oktatás nélkül hagyni felnőni, vagy őket a nyilvános iskolába küldeni, a hol őket éppen attól tartják vissza, a mi előttök legszentebb, ha éppen ki nem gunyolják vagy ki nem csufolják! És miképen pótolhatja utána az iparos, vagy kis földmives és a kézi munkás saját tanítása által, ha még tehetsége volna is hozzá, holott saját élelme után kénytelen látni.

Ezen legújabb iskolai törvénynek, a nép velejébe oly mélyen bevágó következményei ellenében, a keresztyén lelkiösmeret hatalma dicsőségesen nyilatkozott. Sok hívő németalföldiek meddő protestálásokkal meg nem elégedtek, hanem derék apáik módjára cselekedtek. Törvényes szabadságukat hasznukra fordítván, egy keresztyén nemzeti oktatási egyletté csoportosultak, melynek célja a keresztyén szellemben vezetett magániskolák állítása és gyámolítása, és jeles tanerők képzése. Ez egy sokszor ellenségesen érintett és sokszorosan áldott név, mely megérdemli, hogy a legnagyobb tisztelettel említettessék az egyetalapítónak, németalföldi államtanácsos Groen von Prinsterernek neve. E férfit elmondhatja Lutherrel: Isten kegyelme által vagyok, ami vagyok.

Halljuk, hogy ez a keresztyén nemzeti iskolai oktatási egylet alapítója és előmozdítója (vereeniging voor christelyknationaal schoolonderwys) röviden fogalmazott erőteljes nyelvén egy ily egylet szükségét és alapítását miképen terjeszti elő:

„Az egylet a nyilvános iskolák keresztyénellenes jellemének következt, ahonnan van neve is, melyet fölvesz, vagy inkább amelyet irány-

zata által nyer. Tulajdonképen nem vólt választás. A név előre megadja fenállásának alapját. Keresztyén vagy nemzeti nevelést a népiskolákban nem találhatni, valamint semmit abból, ami egy protestáns, egy keresztyén nemzet sajátosságai közé tartozik. Epen azért fejlődött ki az egylet. Ez azt akarja, hogy az egyház és nép szükségén legalább némelyrészben azáltal segítsen, hogy nyújtsa azt, amit a nyilvános iskola nem nyújt, tudniillik: keresztyén nemzeti iskolai oktatást. Az ellentét megfejté a címet."

Minthogy itt nincs helye ezen egylet működésébe közelebb behatolni, csak általánosan jegyezzük meg, hogy 1860. okt. 30. óta, mint alapíttatása napja óta, 1867. okt. 30-ig az ország minden cantona (a tartománykerületekre, ez cantonokra oszlik) számára felállított vagy kilátásba heívezett ügynökségek és 109 fiók egyleteinek (Afdeelingen) segélyével csaknem az egész királyságban elterjedt, hogy időnként 40. ifju embernek keresztyén néptanítókká kiképzését felügyelete és nagyobb vagy kisebb ösztöndíjak által elősegíti, és 72 magániskolát segélyez, és az iskola lényege feletti egész irodalmat is hozott létre, és hogy bevétele 1867. okt. 30-ig 157,861 frtnyi összegre megy, mely összegből 186⁶/₇ évre 21,311 frt. évenkénti adományképen, 2686 frt. egyszeri adományképen jött át. Ha most már végül tudakozódik az ember a kormánynak ezen egészen loyális agitatio iránti és általában a magániskolák ellenébeni magatartása után, az határozottan ellenségesnek jölhető.

A magániskoláknak elismerését, sőt az államiskolákkal tökéletesen egyenlővételét, hangoztatott, gyakran ismételt miniszteri beszédmódok mellett, világosan hirdetik a miniszteri tények, az országnak azon következményeket, melyekre a kormány, az uj iskolai törvénynek alapul szolgáló elvek által feltartóztatatlanul kényszerítve van. — Hogy minden állampolgár adózni kénytelenítettik az államiskolák fentartására, megfoghatónak találja az ember, mily nehezen eshetik ez a hiv keresztyéneknek, midőn vallástalan, sőt vallásellenes iskolák számára kénytelenek fizetni. „Ha mi, kik adókötelesek is vagyunk, saját pénzünkön tétetünk semmivé: akkor az államjövedelem és a kormányzó hatalom bizonynyal a lelkiismereti kényszernek van szolgálatára."

Hogy a magániskolák tanítói is, magokat az állam főfelügyeletéhez alkalmazni kénytelenek, anyival kevésbé adhat panaszra okot, minthogy ez a felügyelet csak a külsőkre terjed, és ebben általánosan dicséretre méltólag vetélkedik. De miképen mentheti magát a kormány a méltányosság érdekében akkor, midőn ott is, ahol épen semmi, de semmi szükség nincs, sőt egy hang se hallható arranézve; hanem ahol az emberek az ő magán- vagy szegény iskoláikkal egészen meg vannak elégedve: mégis minden áron magániskolák állításában működik? Hogy az állam — hogy csak egy esetet említsek, — R. városban, természetesen köz-költségen, a legdrágább uj iskolaépületet emeltett, és busás tanítói fizetésekkel látta: holott ez iskolák legalább részben üresen állanak? — Ha alaki joga a kormánynak, az ily eljárást illetőleg kétségtelen szilárdul áll is: így mégis olymódon veszi ki magát, amint ez az ő jogát gyakorolja, mintha részrehajlás vétkében lélekzenék, midőn az államiskolát, mint hadműveleti gépet (machine de guerre) a magániskolák ellen használja; midőn a magániskoláknak a törvényileg megengedett államse-

gélyt csak kilátásba helyezi, midőn az iskolai törvény 23-dik cikkelye, az ő értelmök szerint, tehát a szabadelvűség szellemében magyaráztatik; midőn némely helyeken a 23. cikkely nincs életbeléptetve, mivel félnek a nép hangulatától vagy a pénz kiadástól; midőn pl. R. városban minden nyilvános iskola számára egytől egyig segélypénzt tart, jöllehet a tanítványok száma egyrészen alászállott (így egy esetben 80-ról 40-re, később pedig 23-ra olvadt le. Lásd: *Maandschrift voor christelyke opvoeding in school en huis*. Amsterdam. H. de Hoogh. 1862. 231. lap); midőn a magániskolák főtanítóitól a törvényszerű kinevezési okmánydíjat követeli, holott attól az államiskola főtanítóit felmenti, (lásd az efeletti panaszt u. o. 450—452. lapokon); midőn az egészen díjmentes oktatásban való részeltetést „a nagyobb birtokosoknak” is megengedi. A panaszok általános értelmű kifejezésekkel elutasítatnak. Így pl.: W.-ben, hol a keresztyén iskola barátai az egészen díjmentes népoktatás teljesítése felett vagyoni állás különbség nélkül panaszkodtak, mint amely 1-ör igazságtalan, minthogy a magániskolák alapítói és fentartói a vagyonos szülők gyermekeiért is tartoznak fizetni a tandíjat: 2-or közvetve lelkiismereti kényszerrel foglal magában; 3-or szükségtelen fokozása az adónak. A panasz, mint „tekintetbevételt nem érdemlő,” elutasítatott. Jöllehet egy épen nem orthodox képviselő, aki előbb már egynehányszor miniszter volt, jogosan panaszodik a tetemes költség felett, melyet a törvény keresztülvitele okoz: („Az államiskola költségei — ugymond — valósággal ólomsúlylyal nehezedenek a községek; hogy afelett többé panaszt nem hall az ember, egyedül azon körülménynek rovandó fel, hogy a törvény még nem mindenütt van kivive. De én megvagyok győződve, hogy minden község részéről előkerül a panasz azonnal, mihelyt mindenütt törvényes lábon rendeztetik az oktatás és észreveszik majd, minő teher nyomja ennek következtében a községeket.”): mindazáltal új államiskolák keletkeznek még ott is, hol semmi szükség nincs rájuk, mindazonáltal a tandíjmentes-oktatás elősegittetik. Senkisem hagyhatja helyben a kormány ily részrehajló eljárását. Hogy minél kevesebb ily egyes eseteket soroljak el: engedjék meg önök evégre azt, hogy az 1863-dik évi statisztikai jegyzéket hozzam fel, melyszerént 238 községben semmiféle tandíj nem szedettet, de azért az iskolák nem lettek látogatottabbak; holott ezek közül 41 községben magániskolák nem is léteznek. (*Vereening voor christelyk-national schoolonderwys*. Berigten en Bydragen. s Gravenhage. Gebr. van Cleef. 1861—1865. Heft. I—XI. 471. lap.) Eszerént tehát úgy látszik, hogy a törvény betűje is a legteljesebb szabadságot engedi a magániskolának, úgy látszik ez és épen csakis úgy látszik. Valósággal pedig és a legmértékletesebb szabadelvűség szükségképeni következetességénél fogva államilag mindent elkövetnek, ahol osak lehet, hogy a magániskolák létesülését megakadályozzák és megkárosítsák. Már hogy az államiskolának elvileg kimondott semlegessége semmi részben sincs valósággal és becsülettel keresztülvive, anyit tesz, mint a szabadelvűség végcéljai által a népesség nagyrészenek szemébe fővenyt szórni! A conservatív honfiaknak a becsületes keresztülvitelre gyakorlott nyomása annál inkább felfogható: minél hamarabb nyilvánul a sokszor dicsőített semlegesség igen gyakran legnyiltabb ellenségeskedés minden ellen, ama tényleges egyházi és poli-

tikai életből a népben még megmaradt. Bizonyynyal nem sokat mondunk, midőn az 1857-diki törvényt nem a szabadság, hanem a közvetett kényszer törvényének nevezzük. A legtágabb és legengedékenyebb gyakorlatnak a körülményekhez képesti és időszerű jószolgálatai végre csak a németalföldi iskolai törvény Krisztusellenes alapelve igazságellenes (wahrheitswidriges) elviritésének látszanak.

Azonban a harc kigyuladt és nem remény nélkül nézünk kimenele felé. Már az 1857-dik évi iskolai törvényfeletti csatákat a tapasztalás jobb útra térítette. Egyike a legelőkelőbbeknek közöttök megvallja ritka nyíltsággal: „A tapasztalás . . . a törvény ellen bizonyít, mert az csakugyan valóban külön nemű jelenség, hogy egy keresztyén országban a nyilvános iskola, mely a felsőség útján áll és tartatik fenn, mindenkire hasznos, csak azokra nézve nem, kik a tényleges keresztyén hitre fektetik a súlyt,“ (Vat dunkt U van het voorstel de Brauw? Boor Mr. Groen van Prinsterer. Amsterdam H. Höveker 1867. Nro. I. 15) A korábban megszüntetett cultusminisztérium megújítása is, mint egy úttörő fordulat semmiképen nem jelentéktelen betegségi ismeretű jel (symptom) üdvözölhető. Mily igazságos lehet a keresztyén nemzeti nép iskola küzdőinek azon panasza is, „az ellenség elvileges ellenszenve és saját barátjainak hiányos buzgalma“ felett, mindazonáltal úgy látszik, teljesen feljogosult az ember azon reményre, hogy a hívő nép mindég tisztábban hangzó kiáltása az 1857-diki szentségtelen iskolai törvények majdani félretételét, vagy legalább megváltoztatását fogja munkálni. Nem lehet azt itt mellőzni, hogy egy legjobban értesült toilu 1868. márc. 22-én kelt levél szavait ne használjam: „a többször nevezett egylet jelentősége nem abban áll egyedül, amit teljesít, hanem az iskolák alapítása és segélyezése által tőle mindenfelé adott ösztönzésekben is.“ Mindenesetre tudják most a conservatív oldalon is sokan, mit és hova akarnak, és ezren érzik mélyen és fájdalmasan, amit igazán ír Groen van Prinsterer: „az iskolai törvénytárgy taktikája nem a tanítás szabadság ellen hanem a vallásszabadság ellen van intézve. Hova fog ez vezetni?“

Igenis! hova fog ez vezetni? — Végre a Krisztus nélküli iskola kietlenné lett házából keserű könyhullatások között kénytelen kimenni a békeség anyala, és veleegyütt a világot meggyőző hit, a szentszeretet és bádog reménység. De helyükön egy szentségtelen háromság fog pusztítva lakni, ugymint: a vak önistenítés, a meztelen önzés és a békétlen világálmor.

Ezért tisztelet! tisztelet németalföldi szomszédainknak, kik kívülről a régi hősök országában a német tenger viharkorbácsolta partján oly félelmetlenül és hiven vezették az élő Isten ügyének harcát. Ők győzni fognak, mert férfi és nő, ifju és leány ujolag a sz. írásra helyeztették kezöket és kiáltják hangosan, kiáltják szabadon az egész világon át: ezt védjük, erre támaszkodunk! Hanc tuemur hac nitimur!

De nekünk németeknek, ami Hollandiában népiskolai téren történt és megtörténik, tükröz gyanánt szolgálhat, hogy tartsuk meg azt, amink van, hogy senki el ne vegye a mi koronánkat. Mert még mindég a mi fejedelmünknek a Jézus Krisztusnak van és lesz szentelve a mi népünk legmélyebb szívdobbanása, dacára minden romlottságnak és minden alászállásnak. Ezért történt az, hogy a mi legközelebbi porosz győz-

tes csatáink mezejét, nemcsak haldokló hősök, hanem egyszersmind haldokló keresztyének is fedték: a megtört szívekből, a vonagló ajkokról a halál árnyékából előtört, mintegy arany napsugár: „én jól tudom, hogy az én Megváltóm éll!” Ezért találják népünk szorultságai a most még keleti poroszokat nemcsak vidám adakozóknak, hanem az élő Isten szolgáinak és szolgálóinak, kiket az élet testvérekké tett. Nem vitték-e már egynehányan e dicsők közül könyhullatások közt végzett vetések teljes kévéit az Isten elébe?!

De mi fog történni, ha az Isten ellenségeinek sikerülend a mi iskolánkat is az egyháztól elszakítani, mily hangosan és mindég hangosabban fogja kívánni azt? Krisztus egyháza kétségkívül nem veszt el, mivel halhatatlan; — de a mi népünk ujjalag mélyen aláesnék, hogy a hegyek reszketnének, és az országok megrendülének. Szükségünk van a jövőt tekintve férfiakra, oly férfiakra, kik karddal is épen úgy csatázzanak, mint ahogy szellemildg harcolnak; nőkre van szükségünk, szelid és csendes szellemű nőkre, akik még minden szépnek, nemesnek és szentnek szeretetben erős őriző női is legyenek. Miképen adhatnánk már iskolánkat, gyermekeinket zsákmányul az ellenségnek?! Vagy fiainkat utcatorlaszoknak, leányainkat az egyenjoguságnak neveltessük? Mert a keresztyénietlen népiskola hátamegett ott áll a forradalom véres komolysága, és a forradalom megett a bűnök undorteljes embere. Ezért kötelességünk, hogy mi mindnyájan, akik ezen idő jeleire figyelünk, keresztyén népiskolánk szentsége mellett, valamint minden nemzeti szentségeink mellett, mintegy férfiú álljunk meg. Mert az iskolára nézve is igaz marad amaz ige, mely alatt állva ¹⁾ én ma Önöknek beszéltem, és amely a németalföldi vallástalan iskolát elítéli, ama szó: „más fundamentomot senki nem vethet azonkívül, mely egyszer vettetett, mely a Jézus Krisztus.”

Ezen mi megváltónkért akarunk harcolni egyházban és államban, iskolában és családban, harcolni akarunk egész éltünkön át, nyugodtan, szakadatlanul, megelégedetten, a végső győzelelemig. Dühösködjenek bár a népek, és tanácskozzanak a fejedelmek az ur és az ő felkentje ellen ellen: a harcért Ő fogja megtartani! Egy állomásból a másikba, látszólag visszanyomatva, mindég sürűbben sereglenek az Isten harcosai minden népből és nyelvből, az ő urok és királyok a Krisztus körül, ki az örökkévalóság kőszála, nem ingadozik és nem gyengül. Német népiskolánkra, mint az ő szentségére gondolva, mi is a szentíratra tesszük kezünket németalföldi evangélikus testvéreinkkel együtt, és így szólunk: „az ígét nem szabad bántani.” — Nem osztjuk minden ponton a szerző véleményét; de nagy figyelemre méltónak találjuk azt. **Rác Károly.**

Rövid irodalmi szemle.

Szücs István. Szabad királyi Debrecen város történelme. Első kötet, három ábrával. A legrégibb időktől I. Rákóczy György fejedelem haláláig. Debrecen 1870. Nagy 8-adrét; XII és 320 lap. Csinos kiállítás a város nyomdájából.

¹⁾ Az evangélikus egyetemen házában nagyteremében a szószék mögött 3 szentírat mondattal áll a falon, ezek közül 1. kor. 3, 11-ből idézett a legközelebb.

Könyü tollal írott érdekes és tanulságos olvasmány, melyben a szerző által hő szeretettel felkarolt és tárgyalt debreceni történetek, a hazai történelem mezejéről is bőven illusztráltak. A tüzetesebb hozzá szólást későbbre halasztjuk.

K e h r semináriumi igazgató Gothában. A keresztyén vallástanítás a népiskolában stb. Magyar nyelven előadja Kovács Lajos tanító-káplán. Első kötet. Első füzet. Székesfehérvár. 1870. 8 r. 86 l. Ára 60 kr. — Kapható Székesfehérvárott, Klöckner bizományában.

Örömmel üdvözljük magyarnyelven a derék és lelkes Kehr művét, kivált ha az, jellemző és lényeges dolgokban megcsónkítva nincs. Kehr nem az egyes felekezeti vagy dogmatikai, hanem a bibliai keresztyén vallástanításnak híve, hagyván a dogmatikumokat a népiskolai tanpályát követő konfirmációra. Semmi lényeges kifogásunk nincs ellene, sőt olyannak tartjuk ez irányzatot, amely mindenestre megérdemlené, hogy például a községi iskolákban nálunk is megpróbáltassék; — noha külföldön sok szaktudósok azt vélik és állítják, hogy az ily egyetemes keresztyén vallástanítás utoljára is azon felekezetűvé lesz, amelyhez a tanító meggyőződéssel tartozik. Kehr művét mindenestre tanulssággal forgathatják mind lelkészeink, mind tanítóink.

Névkönyv az erdélyi ev. ref. anyaszentegyház számára. 1871. Tizennegyedik évfolyam. Kolozsvár 1871. 8 r. 146 lap. Ára 40 kr.

Jelesen szerkesztett s betűrendes mutatóval is ellátott névkönyv, mely elől 54 lapon a koloskalotai egyházmegye ismertetését tartalmazza. — Van az erdélyi ref. egyházban: anyaegyház 557; — leányegyház 508; — lélek 334,385; — elemi tanuló 27,669.

P a z a r József. Jézus példázatai homiliákban. Közrebocsátja fia P a z a r István, ághteleki ref. lelkész. Első füzet. Sárospatak. 1870. 8 r. 188 lap. Van benne 23 beszéd.

A mű két füzetre terjed. Előfizetési ára egy füzetnek 1 ft; a ből ár magasabb leend. Az előfizetési pénzek vagy Steinfeld B. főiskolai nyomdászhoz, vagy közrebocsátóhoz küldendők a szürtei postán.

Papi dolgozatok gyász esetek re. Szerkesztő Fördös Lajos. Tizennegyedik füzet. Tartalmazza néhai Bulcsu Károly kecskeméti ref. tanár gyász- és sirbeszédeit. Debrecen, 1871. Kiadja Telegdi. 8 r. 160 lap.

Jeles rövid gyászbeszédek és versezetek az e téren már darab idő óta dicséretesen ösmert szerzőtől.

Litkei Péter. Az emberiség szellemének legmagasb fejlettségi foka, s közelebbi legfőbb teendője. Nyiregyháza 1871. 8 r. 23 l. Ára 30 kr.

Még 1859-ben a felső-szabolcsi ref. egyházmegye közgyűlése alkalmával János XIII. 35. felett tartott s nagy tárgyakat feszegető tüzes „elmélet.” Jövedelme, egy Buj községében építendő ápolda és kórház alaptőkéjéhez fog csatoltatni. Ajánljuk az olvasók figyelmébe és pártfogásába.

Néhány szó Ballagi ur védekezéséről.

Suspicionem si quis errabit sua
Et rapiet ad se quod erit commune omnium
Stulte nudabit animi conscientiam.

Phaedrus.

Conscius ipse sibi, de se putat omnia dici.

D. Cato.

Wer etwas böses hat gethan,
Meint jeder seh' ihn darum an.

Közmondás.

„Ön magaviselete férfitlan; védelme
gyermekes kapkodás.“

Erdelyi János Ballagihoz.

Ballagi ur mindazt, amit én a Figyelmező mult évi utolsó füzetében az olvasókhoz intézett cikkben s másutt mondottam volt, erőnek erejével magára veszi, sőt azt szeretné magával és mással elhitetni, hogy az egész Figyelmező az én sértett hiuságom stb. miatt egyenesen ő ellene és az ő lapja ellen van intézve.

Sajnálom, hogy B. ur ily véleményben van; de nem tehetek róla. Egyszerű megjegyzéseimet megtalálhatja a mottókban, melyeknek számát még nagyon sokra lehetne szaporítani. — De még inkább sajnálom azt, hogy lapjának ez évi 3-dik számában, az érintett alaptalan és merőben kötekedő feltevés alapján, felém és a Figyelmező felé oly méreggel és dühösséggel intéz rohanásokat s általában oly elszomorító spektákulumot fejt ki, ami az embert valóban a hajdani szegény daemoniakusokra emlékeztetheti. Erről még kevesebbet tehetek; arra pedig épen nem vagyok hajlandó, hogy én is hasonló módon produkáljam magamat, vagy csak szóba is álljak vele e ponton. Csendesesen magára hagyom tehát őt.

Lass den Teufel brummen,
Er wird doch verstummen. —

A tisztelt olvasókhoz azonban, szükség ez uttal az ellenem intézett polemizálás és kötekedések ügyében néhány szót szólanom.

A Ballagi ur lapjáról, amely már évek óta nem tud élni sivar s gyakorta undok polémiaik nélkül, s mely egykor Kun Bertalant, Nagy Pétert, Erdelyi Jánost, Szeremley Gábort, Heiszlert, Menyhártot, Filót, Kiss Jánost és másokat oly buzgón igyekezett kisebb-nagyobb mértékben befeketíteni és leverni, — erről a lapról mondom, még csak képzelni sem lehetett azt, hogy a legdühösebb támadást ne intézze én ellenem, aki a mostani osztrákmagyar kormány oly liberalis és oly protestáns szellemű egyházi és közoktatásügyi politikájának barátja és magasztalója nem voltam, sőt aki épen Ballagi urnak fenhéjjázó, gunyos és kihívó, de igen felületes beszédeit is ez ügyben, gyöngéden bár, de mégis úgy látszik némi hatással, valódi értékükre leszállítani merészkedtem.

Vitézkedik is tehát a Ballagi ur lapja, hiven önmagához s már csaknem másfél év óta folytonosan vagdalja a levegő eget, csapkodván nem anyira az általam közlött tények, elvek és nézetek, mint sokkalinkább csak nevem és egyéniségem felé. Borzad az ember midőn látja, hogy egy némelyik modern liberalis ifju barátunk, mily iszonyu cynizmussal tekeri ki saját felfogásának és ítélő tehetségének nyakát, miként torzit és ferdit csakhogy ellenem vádakat és piszkokat szórhasson. Az ilyenektől egyszerűen elfordulok.

Általában is pedig bár határozottan meg voltam és meg vagyok győződve afelől, hogy azon irány, amelyet a Ballagi ur lapja a legközelebbi két-három év óta követ, nemcsak autonom felekezeti iskoláinkat s egyházunk külső alakzatát s államhozi törvényes viszonyát, de létének lényeges benső feltételeit is nagy mértékben felforgatná s általában a történeti s pozitív alapokon való fejlődést lehetetlenné tenné: mindemellett is, valamint eddigelé igencsekély mértékben foglalkozhattam B. urral és lapjával, — ugy ezentul még sokkal csekélyebb mértékben tehetem és fogom is tenni azt; — nemcsak azért, mert utálok a polémiait s azt tartom, hogy a gyakori polémizálás lealjasítja a tudományt és irodalmat, az írókat és a közönséget pedig kisebb nagyobb mértékben demoralizálja, — hanem azért is, mert erősen hiszem; hogy azon ügyet, a melynek a Figyelmezővel szolgálatában állok, előmozdithatom polemizálások nélkül is.

Az iskolaügyben, már semmi tüzetes harcra nincs szükség. Kormányunk közoktatásügyi politikáját és terveit nemcsak a felekezetek közérzúlete, de a valódi liberalizmus és a tudomány is elítélte s hiszem, hogy ha szükség, még jobban is el fogja ítélni ezentúl. Különben, vége van a napoleoni politikának, amelynek egyik megzápult tojása volt a mi kormányunk közoktatásügyi politikája is. Ha bármi erőhatalom csakugyan összeállitná s valóban meginditná is e politika gépezetét: rövid idő alatt összetörné azt az élet és tapasztalás próbája.

Vallási elvek és irányzatok dolgában sincs szükség arra, hogy a Ballagi ur lapja elleni polemizással töltsük be a drága tért és időt. Az általam vészesnek tartott irányzatot, miként nem B. ur találta fel, úgy a mi saját irodalmunk mezején is bizonynyal nem egyedül ő képviseli. Én nem tudom, hogy az ő lapja független lett volna valaha az oly sok gyarlóságokkal terhelt pesti sajtótól, s erősen hiszem, hogy valamint most az „istenfélő“ Vilmos csufolásával osztozkodik a népszerűség dicsőségében: úgy ha majd a szellő másunnan és másként fu, a B. ur lapjától is hallani fogunk másféle nótát is.

A Figyelmező igyekszik magát a hazai sajtótól is, mind a vállás, mind az iskolaügy mezején teljes tökéletesen függetlenné tenni; az egyetemesebb értékű vallási és iskolai kérdések mezején épen nem arrogál azonban magának eredetiséget, hanem őszintén hiven és szabadon csatlakozik az irányával egyező külföldi mesterekhez és tekintélyekhez.

Teljes tökéletes mértékben biztos és nyugodt lehet tehát a felől Ballagi ur, hogy a Figyelmező, az ő személye, lapja, vagy bármiféle vállalata ellen berzenkedni és dühösködni nem fog, sőt nem fog az ő bármiféle viselendő dolgaira is legkisebb tekintettel sem lenni, hanem igyekszik szolgálni a közügynek tiszta szándékkal, önzéstelenül.

Végre szabad legyen a lelkésztársakhoz intézni egy igenkomoly és őszinte szót.

Igenszomorú és szégyenletes dolog lenne az, ha az olvasó közönség s különösen a lelkészek, a protestáns egyházi irodalom és művelődés mezején, csak olyforma viszonyban lennének az írók-

hoz, mint a már romlásnak indult római nép volt a gladiatorokhoz, vagy a debreceni vásárra bejövő egyszerű falusi nép van az általa bámult kötél-táncosokhoz és birkozó komédiásokhoz. Isten őrizzen bennünket az ily állapottól. A protestáns egyházi közügyek mezején való harcot Péter és Pál egymással való birkozása el nem dönti soha, sőt vóltaképen meg sem indítja. Harcolni kell a harcot mindnyájunknak, és minden protestáns lelkésznek hordozni kell hiven az egyházi és iskolai közművelődés mezején is a munka terhét, mint a Krisztusnak jó vitézeihez illik.

Rövidebben szólok: az említett célból a lelkesztudományos értekezleteket, ha valaha, most mindenesetre meg kell alakítani minél előbb; azokban közügyeink felett eszméket cserélni, vitatkozni, s a külföldi s főként a német protestáns egyházi és iskolai élet és irodalom mozgalmait és eredményeit, minél tüzetesebb figyelemmel kísérni; mert különben, különösen mi, magyar református lelkészek, szomorú és sivár elszigeteltségünkben a közügygyel együtt igenvészes és szánandó helyzetbe juthatunk.

Ut jugulent homines, surgunt de nocte latrones;

Ut te ipsum servus non expargisceris?

Révész Imre.

